

Beleving van de werkstraf in de buurt door jeugdigen

Ton Nabben, Jennifer Doekhie & Dirk J Korf

Bonger 16 *Reeks*

BELEVING VAN DE WERKSTRAF IN DE BUURT

DOOR JEUGDIGEN

BELEVING VAN DE WERKSTRAF IN DE BUURT

DOOR JEUGDIGEN

Ton Nabben, Jennifer Doekhie & Dirk J Korf

m.m.v. Marijn Everartz

Dit onderzoek is uitgevoerd door het Bonger Instituut voor Criminologie, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universiteit van Amsterdam, in opdracht van het WODC.

Begeleidingscommissie

Prof. dr. A.H.N. Cillessen (voorzitter)

Drs. A. ten Boom

Mr. dr. M.M. Boone

Mr. dr. F. Driouchi (vervanger: Mr. C. Bouwman)

Mr. dr. H. Lenters

Dr. F.M. Weerman

Ton Nabben, Jennifer Doekhie & Dirk J Korf (2010) *Beleving van de werkstraf in de buurt door jeugdigen*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.

ISBN 978 90 3610 218 6

© WODC 2010

Inhoudsopgave

1	Inleiding	7
2	Theoretisch kader	13
3	Onderzoeksaanpak	23
4	Inventarisatie werkstraffen in de buurt	31
5	Profiel, intake en besluitvorming	41
6	De werkstraf.....	51
7	Groepsprocessen	61
8	Beleving van de werkstraf in de buurt	69
9	Buurt en omgeving	81
10	Wel of niet in de buurt?	91
11	Samenvatting en conclusie	99
	BIJLAGE TOPICLIJSTEN EN OBSERVATIES	107
	LITERATUUR	115

1 Inleiding

Het vrolijke getjilp van de vogels doorbreekt de ochtendstilte. De stationsklok van Roosendaal wijst 07:58 uur. We zijn een kwartier te vroeg. Tijd genoeg om nog koffie te halen op het station. Hotel Goderie ligt precies tegenover het station. Ongeacht het weertype verzamelt zich hier elke zaterdagochtend een groepje jongeren met een werkstraf. Onder toezicht van de werkmeester moeten ze het centrum van Roosendaal schoonmaken. Voor het hotel staat een witte vrachtwagen met twee zitrijen in de cabine en een open laadklep geparkeerd. Een jongen zit zwijgend in de wagen. Een oudere tanige man gekleed in een felkleurige oranje jas, spijkerbroek en stevige kistjes kijkt op zijn horloge. Hij moet de werkmeester zijn. Vriendelijk schudt hij ons de hand. Hij rookt een sjekkie en biedt een koffie uit zijn thermoskan aan. De werkmeester ontfermt zich over een jonge knul die door zijn moeder wordt gebracht. Hij kijkt nog een keer op zijn horloge en werpt een vluchtige blik op de presentielijst. Twee jongens mist hij nog. *“Wie niet uiterlijk om 08:15 uur aanwezig is krijgt een aantekening”,* zegt hij resoluut. *“Te laat komen voor een taakstraf is een slecht begin.”* Een telefoontje met de taakstrafcoördinator wijst uit dat de twee andere jongens al bij het depot van de gemeentereiniging staan. We rijden hier sowieso eerst naartoe om de spullen op te halen en om te kleden.

In de gemeentekeet krijgen de vier jongens van 14 tot 17 jaar instructies tijdens het koffiezetten. Het is verplicht om kistjes, handschoenen en werkjassen te dragen. Hoodies, petjes en flitsende logokleding zijn taboe tijdens het schoonmaakwerk. *“De jas blijft dicht. Iedereen is gelijk en draagt hetzelfde”,* bast de werkmeester. De jongens horen de regels stoïcijns aan. Andere instructies volgen: jezelf verstoppen tijdens het werk is uit den boze, evenals bellen, roken of er chagrijnig bijlopen. Alleen in de korte rookpauzes en middagpauze is er gelegenheid om een boterham te eten, te snoepen of een ‘strootje’ (sigaret) te roken. De werkmeester verlangt dat er secuur wordt schoongemaakt, niet getreuzeld wordt of de kantjes er vanaf worden gelopen. Voortdurend met elkaar kletsen wordt niet op prijs gesteld evenals contacten aanknopen met bekenden of vrienden tijdens het werk, of meisjes nafluiten. De werkmeester laat er geen gras over groeien: *“Wie zich niet aan de regels houdt krijgt een waarschuwing.”* Laakbaar gedrag zal worden doorgegeven aan de taakstrafcoördinator. Aan het einde van de dag volgt een korte persoonlijke evaluatie van de werkmeester.

Na de koffie rijdt de vrachtauto beladen met vuilknijpers en vuilniszakken richting de markt; hartje centrum. De jongens ogen timide en praten wat over koetjes en kalfjes, wachtend op het onvermijdelijke moment dat ze in schoonmaakuniform uit moeten stappen. Op het marktplein krijgen ze een korte uitleg over de kunst van het schoonmaken: hoe de klem om de zak te plaatsen, de prikstok te hanteren et cetera. De werkmeester wijst de koppels het gebied waar moet worden gewerkt. Nu is er geen ontkomen meer aan. De felle oranje jas en een knijpijzer vallen goed op. Met frisse tegenzin sjokken de jongens richting het vervuilde winkelgebied, dat langzaam tot leven begint te komen. *“Mannuh!”*, roept de werkmeester kordaat, *“graag een beetje tempo maken a.u.b.”*

Aanleiding

Werkstraffen in de buurt zijn er in uiteenlopende vormen en het zojuist geschetste schoonmaken in je eigen buurt is één van de hier onderzochte projecten. Verderop in dit rapport komen meer varianten aan bod, maar gemeenschappelijk kenmerk is dat zij worden uitgevoerd in de eigen woonbuurt of in de buurt waar de jongeren een delict hebben gepleegd. Tussen november 2009 en september 2010 deden we in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Justitie onderzoek naar werkstraffen en hierbij stond de *beleving* van een dergelijke werkstraf door de jongeren centraal.

Aanleiding voor het onderzoek waren de motie van het Tweede Kamerlid Çörüz met de strekking de regering te verzoeken de uitvoering van taakstraffen door jongeren in de buurt actief te stimuleren, zodat de jongere binnen zijn eigen omgeving wordt geconfronteerd met de gevolgen van zijn gedrag (TK, 2007-2008, 28 684, 158) en vragen van het Tweede Kamerlid Teeven (vragenuur 3 juni 2008; Handelingen II 2007-2008, nr. 91, pag. 6431-6434) naar aanleiding van uitspraken van toenmalig minister-president Balkenende over zijn wens om jongeren hun taakstraf in de eigen buurt uit te laten voeren, zodat bekenden hen kunnen zien.

Achtergrond, context en doelstelling

Een taakstraf kan bestaan uit een werkstraf en/of leerstraf. Leerstraffen worden per definitie uitgevoerd binnen de organisatie die de leerstraf aanbiedt op een daartoe geëigende locatie. Dit onderzoek gaat *alleen* over *werkstraffen*. Een werkstraf kan individueel worden uitgevoerd (bijvoorbeeld in het buurtcentrum of de wijkspeeltuin), of in een groepsproject (bijvoorbeeld het collectief herstellen van de schade die door een groep jeugdigen gezamenlijk is aangebracht).

Het nut van openbare uitvoering van een werkstraf in de buurt, is volgens de (toenmalige) minister van Justitie Hirsch Ballin dat voor de maatschappij zichtbaarder wordt hoe Justitie reageert op strafbare feiten, dat wordt geappelleerd aan het normbesef van de jeugdigen dat de schade hersteld dient te worden en dat ze iets horen terug te doen voor de samenleving: de jeugdige laat aan de buurt zien dat hij de schade herstelt. “Bij de tenuitvoerlegging van de werkstraf in de buurt is anderzijds terughoudendheid op zijn plaats, omdat het doel niet moet zijn de jeugdige te vernederen en ‘aan de schandpaal te nagelen’. Het risico hierop is bij deze wijze van tenuitvoerlegging aanzienlijk, zeker wanneer de jeugdige naar de samenleving toe duidelijk herkenbaar wordt gemaakt als taakgestrafte. (...) *Naming and shaming* kan ertoe leiden dat wanneer eenmaal de omgeving van de jeugdige bekend is met diens strafrechtelijke verleden, de jeugdige het idee kan krijgen dat hij niets meer te verliezen heeft en verhardt. Slechts indien de uitvoering van de werkstraf in de buurt bijdraagt aan de geslaagde reïntegratie in de eigen maatschappelijke omgeving, verdient dit aanbeveling”, aldus de minister van Justitie in zijn brief aan de Tweede Kamer (TK 2008-2009, 28 684, 187).

Behalve eventuele averechtse effecten op de jongere, is het vernederen van kinderen ook in strijd met internationale verdragen, aldus minister Hirsch Ballin. Verder wees hij erop dat recidive voorkomen en gedragsverandering teweegbrengen boven leedtoevoeging gaan,

zulks in overeenstemming met de algemene pedagogische doelstelling van het jeugdstrafrecht.

Praktijk

De Raad voor de Kinderbescherming is met de coördinatie van de tenuitvoerlegging van werkstraffen voor jeugdigen belast. Naast individuele plaatsing op een reguliere projectplaats (bijvoorbeeld in de keuken van een bejaardentehuis), en reguliere groepsprojecten (waarbij de werkzaamheden niet per definitie in de directe leefomgeving van de jeugdigen worden uitgevoerd, maar bijvoorbeeld bij Staatsbosbeheer), worden ook groepsprojecten georganiseerd waarbij de werkstraf bewust in wijken ten uitvoer wordt gebracht. Dit betekent niet altijd in de eigen buurt van de jeugdige; plaatsing in een andere buurt in de directe omgeving is ook mogelijk, bijvoorbeeld waar het delict is gepleegd. Het gaat er bij deze projecten om dat de werkstraf in het openbaar wordt uitgevoerd.

Er bestaat onvoldoende inzicht in de mate waarin jongeren een en ander als vernederend dan wel positief ervaren. De manier van tenuitvoerlegging (bijvoorbeeld met of zonder herkenbare kleding, het al dan niet op de hoogte stellen van buurtbewoners) heeft hier mogelijk invloed op. Dit onderzoek dient dat inzicht te verschaffen.

Doelstelling

Op grond van de onderzoeksresultaten zal de minister van Justitie in overleg met de Raad voor de Kinderbescherming besluiten of het wenselijk is om de toepassing van tenuitvoerlegging van werkstraffen door jeugdigen in de buurt uit te breiden.

Probleemstelling en onderzoeksvragen

Zoals gezegd staat in het onderzoek de *beleving* van werkstraffen bij de jongeren centraal. In het bijzonder is onderzocht of de werkstraf als vernederend wordt ervaren. Het betreft dus *niet* onderzoek naar de effectiviteit van de werkstraf in de buurt (in termen van bijvoorbeeld recidive of reïntegratie, noch in termen van generale preventie en dergelijke). Op basis van het onderzoek zijn misschien hypothesen over de werking (in beoogde dan wel averechtse richting) op te stellen, maar uitsluitsel daarover geeft dit onderzoek niet.

In het onderzoek staat de volgende *probleemstelling* centraal: **Hoe wordt het uitvoeren van een werkstraf in de eigen buurt ervaren door jeugdigen?**

Om deze probleemstelling te kunnen beantwoorden, moet echter eerst in kaart worden gebracht in hoeverre en waar en hoe in Nederland werkstraffen in de buurt worden uitgevoerd. Dit brengt ons de volgende *onderzoeksvragen*.

1. Hoeveel jongeren voeren jaarlijks een werkstraf uit in de eigen woonbuurt dan wel in de buurt waar het delict werd gepleegd?
2. Welke kenmerken hebben werkstraffen in de buurt?
 - locatie: eigen woonbuurt of buurt waar delict werd gepleegd
 - groep/individueel/evt. gemengde varianten¹
 - aard werkzaamheden
 - begeleiding voor/tijdens/na uitvoering
3. Worden de buurtbewoners normaliter op de hoogte gesteld van het feit dat in hun buurt jongeren een werkstraf (zullen) uitvoeren? Hoe?
4. Zijn de jongeren tijdens het uitvoeren van de werkstraf in de buurt herkenbaar als werkgestraften?
5. Welke reacties krijgen de jongeren van buurtbewoners; vindt er interactie plaats tussen de jongeren en de bewoners?
6. Hoe wordt de werkstraf in de buurt door de jongeren zelf ervaren? (Praktisch, psychisch, sociaal).
7. Denken de jongeren zelf dat het voor buurtbewoners duidelijk is dat zij een taakstraf aan het uitvoeren zijn?
8. Welke kwalitatieve verschillen doen zich voor in de ervaring van werkstraffen tussen jongeren? Is er hierbij verschil tussen uitvoering in de eigen woonbuurt en uitvoering in de buurt waar het delict gepleegd is (indien dit niet de eigen woonbuurt is)?

Begrippen

Onder *jeugd* wordt in dit onderzoek verstaan: (strafrechtelijk) minderjarigen, dus jongeren beneden de 18 jaar (tenzij zij eerder zijn veroordeeld en de werkstraf tot na hun 18^e verjaardag wordt voltrokken).

Het onderzoek heeft uitsluitend betrekking op *werkstraffen* na een strafrechtelijke veroordeling; werkstraffen in het kader van Halt vallen hierbuiten.

Bovendien gaat het uitsluitend om werkstraffen in de (eigen) *buurt*. Dit laatste begrip is gaande het onderzoek preciezer ingevuld, in het bijzonder op basis van de inventarisatie bij de Raad voor de Kinderbescherming (hoofdstuk 4). In principe is het begrip 'buurt' echter niet zo breed opgevat als bijvoorbeeld 'gemeente' – de strekking van de uitingen die aanleiding geven tot dit onderzoek is immers dat het daadwerkelijk gaat om de eigen *woonbuurt*, zodat bekenden van de jongeren hen kunnen zien.

¹ Wellicht komt het voor dat de straf weliswaar wordt uitgevoerd in een groep, maar waarin de werkgestraften elkaar niet kennen of waarin de jongere de enige werkgestrafte is; dit zal anders zijn dan uitvoering in de groep waarmee men ook het delict pleegde.

In de eerdergenoemde brief breidt de minister van Justitie dit uit met de buurt waar het delict is gepleegd (*pleegbuurt*). In dat geval kunnen niet zozeer bekenden uit de woonomgeving, maar in plaats daarvan slachtoffers van de jongeren of omwonenden van de plaats delict hen zien. In dit geval is wel (gedeeltelijk) een ander mechanisme aan de orde. Het onderzoek zal dit onderscheid duidelijk maken.

Methoden en fasering

Het onderzoek bestond in essentie uit drie onderdelen: een inventarisatie van werkstraffen, een literatuurstudie en een etnografisch veldonderzoek onder de doelgroep. Qua tijdsinvestering lag het zwaartepunt bij het veldonderzoek.

Fase 1: Inventarisatie

De Raad voor de Kinderbescherming beschikte bij de start van het onderzoek niet over een landelijk overzicht van aard en omvang van werkstraffen die in de buurt ten uitvoer worden gelegd. Het onderzoek is daarom gestart met een inventarisatie onder de taakstrafcoördinatoren van de 21 regionale locaties van de Raad. Dit gebeurde aan de hand van een vragenlijst met topics die voortvloeien uit de eerste vijf onderzoeksvragen. Primair doel hiervan was het verkrijgen van informatie over het aantal jongeren dat jaarlijks een werkstraf uitvoert in de eigen woonbuurt of pleegbuurt (in principe in de jaren 2008 en 2009); en van meer inhoudelijke informatie over kenmerken van dergelijke werkstraffen. Daarnaast zijn in de interviews met taakstrafcoördinatoren vragen gesteld over de communicatie met buurtbewoners, de herkenbaarheid van jongeren wanneer zij een dergelijke werkstraf uitvoeren en over reacties van buurtbewoners op jongeren.

Fase 2: Literatuurstudie

Deze fase liep grotendeels parallel aan de interviews met de taakstrafcoördinatoren. Doel van de literatuurstudie was bovenal een verdieping en operationalisering van concepten met betrekking tot emoties bij werkstraffen in de woon- of pleegbuurt.

Fase 3: Verdieping taakstrafcoördinatoren

In aansluiting op de inventarisatie in fase 1 zijn face-to-face interviews gehouden met enkele taakstrafcoördinatoren. Doel hiervan was een precisering en verdieping van de informatie over reacties van buurtbewoners op jongeren (onderzoeksvraag 5), alsmede (een inschatting) van de beleving van werkstraffen in de woon- of pleegbuurt (onderzoeksvraag 6). Daarbij is ook ingegaan op eventuele overeenkomsten en verschillen met reguliere werkstraffen.

Fase 4: Etnografisch veldonderzoek onder jongeren met werkstraf in de buurt

Dit onderdeel nam de meeste onderzoekstijd in beslag en bestond uit participerende observatie en interviews met jongeren uit de doelgroep. Centraal hierbij stonden de onderzoeksvragen 5 (reacties van en interacties met buurtbewoners), 6 (eigen ervaring van werkstraf in de buurt), 7 (denken de jongeren dat werkstraf duidelijk is voor buurtbewoners) en 8 (kwantitatieve verschillen tussen de jongeren).

Opbouw van het rapport

In de volgende hoofdstukken wordt deels de volgorde van de zojuist geschetste onderzoeksfasen aangehouden, maar soms worden ook bevindingen uit verschillende fasen in een hoofdstuk geïntegreerd.

In *hoofdstuk 2* worden enkele voor dit onderzoek relevante criminologische theorieën besproken. In het bijzonder wordt ingegaan op *naming & shaming* en de rol van emoties bij strafbeleving. In *hoofdstuk 3* wordt de methodische aanpak beschreven.

Daarna komen de bevindingen van de inventarisatieronde onder taakstrafcoördinatoren (*hoofdstuk 4*) aan de orde en vervolgens per hoofdstuk verschillende aspecten van werkstraffen in de buurt, waarbij soms bevindingen uit het veldonderzoek worden gecombineerd met informatie uit de verdiepende face-to-face interviews met taakstrafcoördinatoren. In *hoofdstuk 5* wordt een schets gegeven van jongeren die een werkstraf in de buurt uitvoeren, het verloop van intakegesprekken en de besluitvorming over werkstraffen in de buurt. *Hoofdstuk 6* verschaft inzicht in de aard van werkstraffen in de buurt en de rol van de werkmeester. *Hoofdstuk 7* gaat over groepsprocessen in relatie tot de werkstraf. In *hoofdstuk 8* wordt uitgebreid ingegaan op de beleving van werkstraffen, in het bijzonder in de woon- of pleegbuurt. Aansluitend worden in *hoofdstuk 9* verschillende omgevingsaspecten behandeld, zoals herkenbaarheid van de jongeren voor buurtbewoners en reacties van en interacties met de buurt.

Ook al was het doel van het onderzoek nadrukkelijk niet om uitspraken te doen over de effectiviteit van werkstraffen, algemeen noch wat betreft werkstraffen in de buurt, toch zullen in *hoofdstuk 10* ten behoeve van de beleidsmatige bruikbaarheid op basis van de bevindingen zoveel als mogelijk conclusies worden getrokken op de volgende punten. Wat werkt (mogelijk) of juist niet en bij wie, respectievelijk bij welke groepen? Tevens zal worden ingegaan op inhoudelijke aanwijzingen voor aspecten die wel of juist niet goed uitpakken. Zijn succes- en faalfactoren te benoemen? Zijn er aandachtspunten die van belang zijn indien werkstraffen in de eigen woonbuurt of de pleegbuurt zouden worden uitgebreid?

Ten slotte worden in *hoofdstuk 11* de belangrijkste bevindingen samengevat.

2 Theoretisch kader

De focus in dit onderzoek ligt bij de beleving van werkstraffen in de buurt door jongeren. De methodologische insteek is overwegend kwalitatief en het veldonderzoek draagt vooral een exploratief karakter (zie hoofdstuk 3). Kwalitatief onderzoek kan primair beschrijvend/inventariserend zijn, maar ook theorievormend dan wel theorietoetsend (Decorte & Zaitch, 2009). Hoewel ons onderzoek niet hypothesetoetsend is – hetgeen ook in lijn ligt met het explorerende karakter ervan – kunnen uit theoretische benaderingen mogelijkwel aandachtspunten worden afgeleid die het onderzoek richting kunnen geven. Daarom bespreken we als eerste thema enkele criminologische theorieën die behulpzaam kunnen zijn bij onderzoek naar de belevingsaspecten van werkstraffen in de buurt. Vervolgens wordt gekeken naar literatuur die meer ingaat op de processen die plaatsvinden bij groepsvorming van jongeren. Telkens wordt nagegaan welke aandachtspunten (vooralsnog) uit de theoretische benaderingen en criminologische studies afgeleid kunnen worden. Aansluitend wordt in grote lijnen geschetst wat er in de literatuur en in de praktijk van experts bekend is over de problematiek van gevoelens die jongeren ondergaan bij hun vrijheidsbeneming en/of de hen opgelegde taakstraffen. Het belangrijkste doel hiervan is een verdieping en operationalisering van concepten met betrekking tot emoties bij werkstraffen in de woon- of pleegbuurt. Meer specifiek gaan we in op *naming & shaming* en op schuld en schaamte.

Criminologische theorieën

Terecht wijzen Staring & Van Swaaningen (2009) erop “...dat niemand in het luchtledige handelt en dat goed onderzoek daarom ook niet voorbij kan gaan aan cultuur en structuur als context van het handelen” (p.67). Zij pleiten daarom voor theoretisch geïnspireerde onderzoeksvragen. Met betrekking tot de beleving van werkstraffen door jongeren kunnen verschillende theoretische perspectieven inspirerend zijn, attenderende begrippen bevatten en mogelijk zelfs (*deductief*) hypothesen voortbrengen. Deze perspectieven worden hieronder kort geschetst.

Sociale bindingen

Wellicht het interessantst aan de sociale bindingentheorie is dat hierin niet de vraag centraal staat waarom mensen crimineel gedrag vertonen, maar wat hen ervan weerhoudt. In de visie van Hirschi (1969) en later Gottfredson & Hirschi (1990) zijn dit de bindingen met sociale instituties, in het bijzonder het gezin en de school. Die bindingen manifesteren zich in een viertal elementen: *attachment* (emotionele gehechtheid aan anderen), *commitment* (zelf aangegane verplichtingen), *involvement* (conventionele bezigheden, zoals school) en *belief* (geloof in de geldigheid van maatschappelijke regels).

Met betrekking tot het onderhavige onderzoek is een concretisering van de sociale bindingentheorie dat werkstraffen in de buurt verschillende processen en emoties teweegbrengen bij schoolgaande en werkende jongeren in vergelijking met jongeren die niet of weinig naar

school gaan of werken (maar veel meer in de buurt op straat rondhangen). Bij de laatste groep is minder of geen sprake van involvement met conventionele bezigheden en een grotere betrokkenheid met de straatcultuur. Denkbaar is dat werkstraffen in de buurt bij hen binnen hun 'eigen groep' minder reputatieschade opleveren.

Labelling en stigmatisering

De sociaal psychologisch georiënteerde *labellingtheorie* – oorspronkelijk van de Amerikaanse onderzoeker Howard Becker (1963) – neemt een belangrijke plaats in binnen de sociale reactie theorieën. In tegenstelling tot etiologische criminologische theorieën (die het ontstaan van criminaliteit trachten te verklaren) benadrukt de labellingbenadering (ook wel: etiketteringstheorie) de *gevolgen* van strafbaarstelling van bepaalde gedragingen voor wetsovertreders. De theorie gaat in op de processen die leiden tot (de iure en de facto) criminalisering, alsmede op de reacties die deze oproepen bij burgers en als bijvoorbeeld delinquent of crimineel gelabelde personen. Bij een (nog) niet gelabelde wetsovertreding is sprake van *primaire deviantie*.

Door iemand het etiket 'crimineel' op te plakken, te stigmatiseren, wordt hij of zij ook als zodanig bejegend. Weliswaar is het de intentie van de wetgever dat straf een afschrikwekkende werking heeft op de betreffende persoon (specifieke preventie; voorkomen van recidive) en de samenleving in bredere zin (generale preventie), maar volgens de labellingtheorie vergroot bestraffing juist de kans op herhaling (en eventueel ook bij anderen, op wie het label eveneens van toepassing wordt geacht, op het gaan vertonen van het ongewenste gedrag). Door het criminaliseren van gedrag wordt het individu gestigmatiseerd, met als gevolg dat hij of zij het toebedeelde etiket internaliseert en zich daar ook naar gaat gedragen (= *secundaire deviantie*). Pawson (2006) noemt dit als voorbeeld van onbedoelde gevolgen van *naming & shaming* ("...the individual under sanction reacts to shaming by accepting the label and amplifying deviant behaviour etc"). Secundaire deviantie kan ook worden getypeerd als *selffulfilling prophecy* (Van Dijk et al., 2006: 141). Labelling kan zelfs leiden tot wat Bianchi (1971) *tertiaire deviantie* heeft genoemd: het label van afwijkend wordt een geuzennaam die met een zekere trots wordt uitgedragen. Bianchi liet zich hierbij vooral inspireren door homoseksuelen die indertijd de roze driehoek – geïntroduceerd in de nazitijd – als wapen in hun emancipatiestrijd gingen dragen.

In dit onderzoek gaat het niet om de effectiviteit van werkstraffen, en dus bijvoorbeeld ook niet om een toetsing van de labellingtheorie in termen van verhoogde kans op recidive.

De toegevoegde waarde van de labellingtheorie voor het onderhavige onderzoek kan echter wel liggen in hoe jongeren eventuele stigmatisering bij werkstraffen in de buurt beleven, bijvoorbeeld in de vorm van internalisering van het label, vernedering en sociale uitsluiting.

Subculturele theorieën

Niet alleen individuen worden als crimineel gelabeld, het etiket kan ook uitstralen naar een hele groep ('Marokkaanse jongens zijn crimineel') en dit kan niet alleen secundaire deviantie van groepen bevorderen, maar ook de neiging tot tertiaire deviantie. Hiermee komen we op het terrein van de subculturele theorieën (oorspronkelijk vooral gestimuleerd binnen de Chicago School) die met name aandacht hebben voor gedragingen die status- en prestigeverho-

gend zijn binnen jeugd- en jongerenculturen.² ‘Gangstermode’ is de uitdrukking van een *bad ass attitude* (Katz, 1988), de verheerlijking (glorificatie) van crimineel gedrag draagt bij aan *street credibility*.

Het verrichten van een werkstraf in de eigen buurt zou in het licht van subculturele theorieën wellicht onbedoeld kunnen bijdragen tot kokketterend gedrag (en daarmee tevens tot een sterkere afkeer van de samenleving, maar dit laatste valt buiten het bestek van dit onderzoek).

Met betrekking tot onderzoek naar de beleving van werkstraffen attendeert de subculturele benadering op concepten als status en prestige en op emoties als trots en woede.

Groepsvorming: etnische verschillen of algemene patronen

In etnografische studies naar jeugdcriminaliteit – doorgaans theoretisch ingebed in subculturele benaderingen – worden vaak etnische bijzonderheden benadrukt, bijvoorbeeld de waarde die wordt gehecht aan trots of stoer gedrag. In een ‘meta-etnografie’ heeft Miedema (2002) verschillende etnografische onderzoeken met elkaar vergeleken.³ Dat deed hij op grond van ‘Schitteren in de schaduw’ (Sansone, 1992), over Surinaamse jongeren; ‘Ieder voor zich’ (Van Gemert, 1998), over Marokkaanse jongens; ‘Stelen en steken’ (Van San, 1998), over Antilliaanse jongens; en twee artikelen van Terpstra (1996, 1997) over autochtone jongens uit een achterstandswijk.

Miedema concludeert dat ondanks diversiteit in locaties, cultuur en etnische leefwerelden toch sprake is van samenhang in marginale maatschappelijke posities. Er is een collectieve beleving van problemen en contradicties tijdens adolescentie en jongvolwassenheid. Groepsvorming is het antwoord op ervaringen van sociale uitsluiting. Er is een sterke nadruk op lichaamscultuur, zoals het gebruik van fysiek geweld binnen of buiten de eigen groep. Hoewel etnisch-culturele elementen een rol spelen, blijkt in grootstedelijke achterstandswijken bij verschillende etnische jongensgroepen sprake van vergelijkbare groepsvorming en structuur. (Vergelijk de recentere studie van De Jong (2007) naar Marokkaanse jongens in Amsterdam). Op basis van nabijheidrelaties ontwikkelen jongens een *discursive community*; heroïsering, anekdotes, bravoure en verzet worden omgezet in collectieve codes die structurerend werken op groepsgedrag en saamhorigheid en vooral mannelijkheid (identiteit) en reputatiehandhaving (respect) benadrukken. Maar door diffuse netwerken en losse formaties is er weinig wederkerigheid en onderling vertrouwen.

Met betrekking tot het onderhavige onderzoek is het enerzijds van belang om oog te hebben voor mogelijke etnisch specifieke processen en emoties (schaamte, schuld, trots) en anderzijds om na te gaan of er sprake is van meer algemene processen (bijvoorbeeld versterking van groepsverbanden) en emoties (bijvoorbeeld woede, agressie).

² In *Presentation of the self* (Goffman, 1971) wordt bijvoorbeeld aan kleding een belangrijk machts- en expressiemiddel toegedicht om status te tonen en te verkrijgen. Zo ontwikkelde hiphop zich geleidelijk tot een specifieke (straat)stijl die zich naast rappen, dansen en mc-en bovenal evolueerde in een distinctie van kleding en uiterlijke presentatie (Rose, 1994).

³ Een meta-etnografische studie kan gezien worden als een vergelijkende secundaire inhoudsanalyse van primair onderzoek met als doel een bepaald fenomeen en contexten waarbinnen het zich afspeelt, beter te begrijpen (Miedema, 2002).

De emotionele beleving van straf

Van der Laan et al. (2008) deden onderzoek naar de emotionele verwerking van vrijheidsbeneming door jeugdigen die op strafrechtelijke grond verblijven in justitiële inrichtingen. De achtergrond van dit onderzoek was de constatering van werkers in de praktijk dat sommige jongeren met gevoelens van trots reageren op vrijheidsbeneming. Nagegaan werd welke individuele kenmerken van jeugdigen volgens de literatuur relevant zijn voor aanpassing aan vrijheidsbeneming en de daarmee gepaard gaande emoties. De onderzoekers concluderen dat in de literatuur verschillen naar herkomstgroep worden gevonden in het ervaren van emoties van *angst, schuld en schaamte*. De literatuur laat geen eenduidige uitspraak toe over leeftijdsverschillen en verschillen tussen *first offenders* en recidivisten in de emotionele reacties van jeugdigen, maar volgens experts gaat het bij jeugdige mannelijke gedetineerden vaak om woede, angst en trots. Schaamte- en schuldgevoelens worden in beperkte mate gesignaleerd. Daarbij komen gevoelens van trots iets vaker voor bij oudere jongens en gevoelens van angst en schuld iets vaker bij jongere jongens. Indien schaamte en schuld wel wordt gesignaleerd door experts, dan eerder bij *first offenders*. Gevoelens van trots over het gepleegde delict worden juist eerder gevonden bij recidivisten.

In de omgang met groepsgenoten spelen groepsdynamische mechanismen een centrale rol in de emotionele verwerking van vrijheidsbeneming. Naast het opkomen voor eigenbelang signaleerden experts in algemene groepsprocessen ook het belang van 'status' of het niet 'willen afgaan'. Jongens – bij recidivisten vaker dan bij *first offenders* – die status willen krijgen of vasthouden doen dat door boos te reageren of trots te zijn over het gepleegde delict. *Met betrekking tot het onderhavige onderzoek lijkt het van belang om oog te hebben voor mogelijke verschillen in leeftijd – jongere versus oudere adolescenten – en voor verschillen tussen first offenders en recidivisten.*

Belevingsaspecten van taakstraffen

In een tweetal eerder uitvoerde Nederlandse empirische studies werden onder andere enkele belevingsaspecten van taakstraffen belicht. Beide onderzoeken gingen niet alleen over minderjarigen en er was geen specifieke aandacht voor werkstraffen in de buurt.

Van Mulbregt (2000) interviewde professionals (rechters, officieren van justitie en taakstrafcoördinatoren) en taakgestraften, waaronder minderjarigen. Professionals beschouwden spijt over het delict als een positieve indicatie voor motivatie van de taakgestrafte en zij vonden leedtoevoeging essentieel voor het strafkarakter van de sanctie (als middel, niet als doel). Bij minderjarigen – en bij *first offenders* en niet te zware delicten – vonden zij het vooral van belang om recidive te voorkomen, terwijl bij zware delicten en recidive de nadruk juist op beveiliging van de maatschappij moest liggen. Als punitieve aspecten van de taakstraf werden genoemd: de verplichting om te werken, de dreiging van een vrijheidsstraf, het inleveren van vrije tijd en het onbetaalde karakter van het werk. Ook vonden zij dat bij minderjarigen moest worden opgepast voor 'overreactie', dat wil zeggen: het te gemakkelijk opleggen van taakstraffen, want hierdoor zou de acceptatie van de straf worden aangetast (en daarmee ook de effectiviteit).

Uit Van Mulbregts interviews met taakgestraften, bij aanvang en na afronding van de taakstraf, bleek dat een minderheid twijfelde aan de strafwaardigheid van het gepleegde delict,

terwijl een ander deel de straf te licht vond. Na afronding vonden echter meer taakgestraften de straf redelijk dan bij aanvang. De meeste taakgestraften verwachtten een soepel verloop van de werkstraf, maar er was bij aanvang van de straf veel onzekerheid over het verloop. Achteraf waren ze meestal niet uitgesproken positief of negatief, maar scoorden vaak neutraal. Wat betreft de verwachte reacties van de omgeving kwam naar voren dat partners bijna altijd op de hoogte werden gesteld; bij de helft was de reactie van de partner ondersteunend, bij ongeveer een kwart negatief. De meerderheid vertelde familie over de werkstraf; geheimhouding van de taakstraf hield verband met de verwachte negatieve reacties. Voor vrienden en kennissen hield de helft het in mindere of meerdere mate geheim. Reacties van vrienden en kennissen waren vaak neutraler en minder vaak afwijzend. De geheimhouding voor vrienden en kennissen vonden de geïnterviewden even belangrijk als geheimhouding voor familie. Geheimhouding voor collega's/klasgenoten was belangrijker; krap de helft hield voor hen de taakstraf verborgen. Hun verwachting was bij aanvang dat de reacties van deze groep minder ondersteunend zouden zijn. Na afloop van de taakstraf bleken de reacties vanuit de omgeving over het algemeen overeen te komen met de verwachtingen of waren ze iets positiever. Degenen die de straf op school/werk geheim hielden, vonden de straf zwaarder. Meerderjarigen vonden het vaker een straf en zij vonden ook de straf zwaarder dan minderjarigen. Het oordeel over de zwaarte van de straf was over het algemeen gelijk in de twee interviewrondes. De uitvoering van de straf bleek over het algemeen meegevallen; het werk en de sfeer waren leuker dan verwacht. Na afronding kwalificeerde driekwart van de geïnterviewde taakgestraften de onbetaald verrichte arbeid als straf. Schaamte en angst voor stigmatisering speelden niet echt een rol, maar de taakgestraften liepen niet te koop met de taakstraf.

Voor zijn onderzoek naar de praktijk van de werkstraf interviewde Imkamp (2002) werkbegeleiders en contactpersonen van non-profit instellingen. Wat betreft de beleving van de werkstraf als straf werd vaak het vrijetijdsaspect ('inleveren van vrije tijd'), daarnaast het moeten nakomen van afspraken en de beperkingen (niet kunnen bellen, gecontroleerd worden en gedwongen worden) genoemd. Enkelen zeiden dat de werkstraf ook een straf is voor overige gezinsleden. De geïnterviewden onderscheidde enerzijds de taakgestraften die accepteren dat ze een fout hebben gemaakt. Zij hebben spijt en hebben een positieve werkhouding. Bij aanvang hebben ze vaak veel schaamte, maar dit verdwijnt gedurende de straf. Deze taakgestraften ervaren de werkstraf vaak gezellig en leuk. Anderzijds zijn er ongemotiveerde taakgestraften. Zij zijn calculerend en hebben geen schuldbesef. Ze hebben een hekel aan alles wat moet en zijn in de woorden van de begeleiders: 'Liever lui dan moe'. De begeleiders vonden niet dat alle 'rotklusjes' voor de werkgestraften moesten worden opgespaard. Taakgestraften die zich goed aanpassen kregen op sommige werkplekken wel leukere klusjes dan degenen die zich negatief opstellen.

Met betrekking tot het onderhavige onderzoek wijzen deze studies op drie aspecten bij de beleving van de werkstraf in de buurt: 1) kennelijk zijn er verschillen in de mate waarin en de wijze waarop jongeren de werkzaamheden als een straf beleven; 2) dit lijkt samen te hangen met het al dan niet ervaren spijt en schaamte; en 3) het is van belang om bij de beleving een onderscheid te maken tussen de omgang met en reacties van verschillende groepen in hun omgeving (familie, vrienden, collega's of medescholieren).

Naming & shaming

In de theorie van *reintegrative shaming* (Braithwaite, 1989) en latere uitwerkingen hiervan (o.a. Braithwaite, 2000) zijn elementen van het labelling- en bindingenperspectief, alsmede van subculturele benaderingen te herkennen. Waar het labellingperspectief sociale uitstotingsmechanismen centraal stelt (*disintegrative shaming*), is het Braithwaite's bedoeling om delinquenten (weer) deelgenoot te maken van de samenleving. De wetsovertreder wordt op een zodanige manier op zijn verantwoordelijkheden (tegenover slachtoffers en zijn directe omgeving) gewezen, dat hij tot inkeer komt. In plaats van degradatie, zoals bij labelling, richt Braithwaite zich op sociale re-integratie, waarin de delinquent ter verantwoording wordt geroepen (*shaming*) door mensen met wie hij een affectieve band heeft. Kerngedachte is dat *reintegrative shaming* effectief is wanneer de personen bij de afkeuring van het wetovertredend gedrag betrokken zijn (in ons geval: buurtbewoners) tevens hun verbondenheid met de persoon tonen. Kortom: de daad wordt afgekeurd (*naming*), maar men verzoent zich met de dader. Ruwweg zijn twee hoofdstromingen te onderscheiden: de ene richt zich primair op het terugdringen van gangbare straffen (hetgeen beschouwd kan worden als een variant van het abolitionisme), de andere op meer aandacht voor het slachtoffer (de herstelrechtelijke benadering). Beide stromingen genieten aandacht in de Nederlandstalige criminologie.

De kern van *reintegrative shaming* is dat afkeuring van een gepleegd feit aan de dader kenbaar wordt gemaakt zonder daarbij onrespectvol met de dader om te gaan. De dader wordt behandeld als een goed persoon die iets slechts gedaan heeft. Dit slechte gedrag wordt veroordeeld zodat duidelijk is dat het plegen van een strafbaar feit iets is om je voor te schamen. Afzien van het plegen van strafbare feiten wordt zo bevorderd. Het re-integratie aspect houdt ook in dat de dader wordt vergeven en weer in de gemeenschap wordt 'opgenomen'. Deze benadering zou volgens Braithwaite (2000) de kans op criminaliteit verlagen, terwijl een vernederende, onrespectvolle 'beschaming' – de dader wordt behandeld als een slecht persoon, wordt niet vergeven en houdt er een 'stigma' aan over – juist criminaliteit zou verhogen.

Veel van de literatuur over *naming & shaming* is niet van direct belang voor ons onderzoek, bijvoorbeeld omdat het gaat om pleidooien voor deze benadering als alternatief voor gangbare straffen (zoals vrijheidsstraffen), de juridische inkadering, of over effectiviteit (meestal in termen van recidivereductie). Wel relevant voor onderzoek naar de beleving van werkstraffen is literatuur die ingaat op wat Pawson (2006) *sanction misapplication* noemt, bijvoorbeeld in de vorm van vernedering ("measures that go beyond shaming such as humiliation").⁴

Met betrekking tot het onderhavige onderzoek wijst reintegrative shaming erop dat jongeren zich bij werkstraffen in de buurt als onrespectvol bejegend kunnen voelen en de straf als vernederend kunnen ervaren.

⁴ Bijvoorbeeld: *Antisocial Behaviour Orders* in het Verenigd Koninkrijk (Aldridge & Cross, 2008); *Corrective Work Order* in Singapore (Wing-Cheong Chan, 2003), *Megan's Law* in de VS (Hinds & Daly, 2001; Pawson, 2002; Presser & Gunnison, 1999) en *Deborah's law* in Australië (Ronken & Lincoln, 2001).

Emoties: schaamte en schuld

Volgens Zandbergen (1996) is het onderscheid tussen gevoelens van schaamte en schuld belangrijk bij onderzoek naar de beleving van werkstraffen door jongeren.⁵ Hij noemt schaamte een intense en pijnlijke ervaring, een overweldigende emotie. Iemand die zich schaamt, voelt zich vernederd, waardeloos en hulpeloos. Minachting en neerbuigend gedrag zorgen voor verlamming. Iemand die zich schaamt, wil zich verstoppen, verdwijnen en ontsnappen. Schaamte heeft te maken met sociale afkeuring en wordt vaak geassocieerd met stigmatisering. Schuldgevoel gaat gepaard met spijt en berouw. Schuldgevoel ontstaat door de schending van normen of waarden die geïnternaliseerd zijn. Iemand met een schuldgevoel begrijpt dat hij iets fouts gedaan heeft en kan daar verantwoordelijkheid voor nemen. Dit kan tot de positieve consequentie leiden dat deze persoon zich verontschuldigt en zijn fout goed wil maken. Verzoening is een positief gevolg van deze emotie. Schaamtegevoel wordt dus gezien als een sterkere emotie die eerder negatieve gevolgen heeft (stigmatisering) dan schuldgevoel, dat juist eerder positieve consequenties heeft (spijt en verzoening). 'Shaming' zou dus wellicht geen schaamte maar schuldgevoel tot gevolg moeten hebben. Ondanks dat schaamte een intense ervaring kan zijn, kan een korte, niet te vergaande ervaring van schaamte ook een positieve leerervaring zijn.

Wicker et al. (1983) maken eveneens onderscheid tussen schaamte en schuld. Schaamte hoort bij het niet behalen van doelen, schuldgevoel ontstaat wanneer er over (de eigen) grenzen wordt gegaan. Schaamte is verrassend en verwarrend en veroorzaakt verlies van controle en een gevoel van machteloosheid. Het zorgt ervoor dat een persoon niet meer logisch kan denken of efficiënt kan handelen. Schaamte kan een gebrek aan vertrouwen in zichzelf tot gevolg hebben. Verder is sprake van verhoogde zelfbewustheid en een gevoel van te kijk staan ('sense of exposure'). Schaamte kan zorgen voor vervreemding van anderen en kan dus een isolerende ervaring zijn. Schuldgevoel heeft meer te maken met persoonlijke verantwoordelijkheid en actieve en (zelf)gecontroleerde pogingen om het goed te maken. Schuldgevoel gaat niet weg tot er iets mee gedaan is.

Uit experimenten van Wicker et al. (1983) blijkt overigens dat mensen vaak moeite hebben om aan te geven wat schaamte is en wat schuldgevoel. Naar voren komt dat schaamte over de persoon zelf gaat en schuldgevoel over hetgeen dat gedaan is. Bij zowel schaamte als schuldgevoel is sprake van spanning, pijn en opwindingsgevoel, en van het gevoel gestraft te moeten worden. Bij schaamte is meer sprake van een gevoel van blootstelling aan (het oordeel van) anderen ('exposure') en is er een grotere kans op het gevoel van gebrek aan macht, status en controle. Bovendien is er een sterker gevoel van hulpeloosheid. Er is een grotere wens om zich te verstoppen. Verder is de verwachting te worden uitgelachen, zich afgewezen voelen, minderwaardigheid en competitie groter bij schaamte dan bij schuldgevoel. Deelnemers aan de experimenten vinden schaamte echter niet pijnlijker. Het zorgt niet voor

⁵ In het onderzoek van Zandbergen werd jongeren gevraagd naar schaamte, schuldgevoelens en andere emoties die ze voelden door het gesprek met Halt-medewerkers. Jongeren vonden het moeilijk om hun gevoelens te verwoorden. De meesten hadden zowel last van schaamte als schuldgevoel. Schuldgevoel kwam het meeste voor. Vragen die gesteld werden waren 'schaamde je je?' (voelde je je slecht, kinderachtig, klein, verlegen, machteloos en/of kwetsbaar) 'voelde je je schuldig?' (spijt, berouw, verantwoordelijk, iets fout gedaan hebben).

meer spanning of opwinding. Wel is het voor hen moeilijker om adequaat te reageren, waardoor zij zich wellicht eerder gaan 'verstoppen'.

Kugler & Jones (1992) omschrijven schuldgevoel als een treurig gevoel dat geassocieerd wordt met het overtreden van een persoonlijk relevante, morele of sociale standaard. Schuldgevoel kan zowel goede als slechte aanpassingen tot gevolg hebben. Schuldgevoel op een gematigd niveau kan een positieve sociale functie hebben in de remming met betrekking tot niet-normatief gedrag, het stimuleren van impulsen om iets goed te maken en het zoeken van vergiffenis. Excessief of ongepast schuldgevoel kan leiden tot disfunctionele en versturende ervaringen. Schuldgevoel kan op drie manieren worden geoperationaliseerd. (1) Een affectieve, voorbijgaande staat, die de onmiddellijke psychologische consequenties van het overtreden van morele standaarden reflecteert. (2) Een blijvend persoonlijkheidskenmerk dat psychologische factoren reflecteert. En (3) bereidheid om schuld te ervaren op basis van de sterkte van iemands morele waarden.

In een klassieke studie maakt Ausubel (1955) naast een onderscheid in schaamte en schuldgevoel een onderscheid in *nonmoral shame* en *moral shame*. Het eerste is gegeneerdheid door gezichtsverlies, bijvoorbeeld door onwetendheid, onkunde of blootstelling. Het tweede is een reactie op negatieve morele oordelen door anderen. *Moral shame* kan wel en niet geïnternaliseerd zijn. In het laatste geval accepteert de persoon de morele waarde niet. Hij schaamt zich ervoor, maar vindt het niet slecht wat hij gedaan heeft.

Tangey (1990) geeft aan dat een persoon schuldgevoel als ongemakkelijk ervaart en dat schaamte pijnlijk is. Bij schaamte ligt de focus minder op specifiek gedrag maar juist op de persoon. Schaamte zorgt voor een verandering in het zelfbeeld en er is een gevoel van blootstelling. Personen die zich schamen voelen zich klein, waardeloos en machteloosheid. Zij willen zich verstoppen en proberen bepaalde situaties te vermijden. Over het algemeen kan iedereen deze emoties voelen. De een zal eerder schaamte voelen, de ander eerder schuld. Soms is dit ook afhankelijk van de situatie. Een gematigd niveau van schuld en schaamte heeft een aanpassende functie voor 'gezonde' individuen. Overdreven gevoelens van schuld of schaamte, vooral schaamte, kunnen leiden tot depressie, een laag zelfbeeld, sociaal terugtrekken en obsessieve reacties.

Ten slotte is in een onderzoek van Koster et al. (2009) gekeken naar de invloed van godsdienstigheid op de houding ten opzichte van criminaliteit. Er is alleen gekeken naar criminaliteit zonder slachtoffers. Er wordt onderscheid gemaakt tussen externe sanctionering en interne sanctionering. Bij externe sanctionering is sprake van het volgen van groepsnormen van een religieuze groep. Dit leidt tot sociale erkenning. Het afwijken van de groepsnormen heeft een veroordeling of straf tot gevolg. Omdat personen bij de groep willen blijven zullen ze over het algemeen conformeren aan de groepsnormen. Bij interne sanctionering gaat het niet om een religieuze groep maar om de godsdienstigheid van de persoon. Het betreft geïnternaliseerde normen van de persoon zelf, waar bij afwijking schaamte of schuldgevoel ontstaat. Uit het onderzoek komt naar voren dat religie leidt tot een sterkere veroordeling van slachtofferloze delicten via zowel externe sanctionering als interne sanctionering. Interne sanctionering laat een sterker effect zien dan externe sanctionering. Islamitische personen zouden de delicten het minst (voor zichzelf) kunnen verantwoorden, gevolgd door christe-

nen en daarna personen met andere religies (er is echter niet getest of deze resultaten significant zijn).

Concluderend gaat het bij schuldgevoel om wat de persoon gedaan heeft en bij schaamte om de persoon zelf. Schaamte komt voort uit een negatieve evaluatie door anderen; het niet voldoen aan idealen. Schuldgevoel heeft meer te maken met het overschrijden van geïnternaliseerde normen en waarden. Maar ook blijkt dat mensen het zelf vaak lastig vinden om beide gevoelens duidelijk van elkaar te onderscheiden. Met betrekking tot het onderhavige onderzoek is het dus van belang om te trachten deze gevoelens zo goed mogelijk te ontrafelen.

Samenvatting en conclusie

In dit hoofdstuk zijn eerst enkele criminologische theorieën besproken die behulpzaam kunnen zijn bij onderzoek naar de belevingsaspecten van werkstraffen in de buurt. In het licht van de *sociale bindingentheorie* zouden werkstraffen in de buurt verschillende processen en emoties kunnen teweegbrengen bij schoolgaande en werkende jongeren in vergelijking met jongeren die niet of weinig naar school gaan of werken (maar veel meer in de buurt op straat rondhangen). Denkbaar is dat werkstraffen in de buurt bij de laatste groep meer reputatieschade opleveren. De toegevoegde waarde van de *labellingtheorie* ligt mogelijk in de beleving van stigmatisering, bijvoorbeeld in de vorm van vernedering en sociale uitsluiting. De *subculturele benadering* attendeert op concepten als status en prestige en op emoties als trots en woede. In *etnografische studies* naar jeugdcriminaliteit – doorgaans theoretisch ingebed in subculturele benaderingen – worden vaak etnische bijzonderheden benadrukt. Uit dergelijke studies valt met betrekking tot de beleving van werkstraffen te concluderen dat het enerzijds van belang is om oog te hebben voor mogelijke etnisch specifieke processen en etnisch specifieke of gekleurde emoties (schaamte, schuld, trots) en anderzijds om na te gaan of er sprake is van meer algemene processen (bijvoorbeeld versterking van groepsverbanden) en emoties (bijvoorbeeld woede, agressie).

Naar aanleiding van de bevindingen in Nederlands onderzoek naar de emotionele verwerking van vrijheidsbeneming bij jeugdigen lijkt het van belang om bij de beleving van werkstraffen oog te hebben voor mogelijke verschillen in leeftijd – jongere versus oudere adolescenten – en voor verschillen tussen first offenders en recidivisten. Uit eerder Nederlands onderzoek blijkt dat taakgestraften sterk kunnen verschillen in de mate waarin en de wijze waarop zij de werkzaamheden als een straf beleven. Dit lijkt dit samen te hangen met het al dan niet hebben van spijt en schaamtegevoelens, alsmede met de (door hen verwachte) reacties vanuit hun omgeving.

Naming en shaming zijn belangrijke concepten in onderzoek naar de beleving van werkstraffen. *Reintegrative shaming* richt zich op sociale reïntegratie. De kern van *reintegrative shaming* is dat afkeuring van een gepleegd feit aan de dader kenbaar wordt gemaakt (naming) en de dader ter verantwoording wordt geroepen (*shaming*) door mensen met wie hij een affectieve band heeft, zonder daarbij onrespectvol de dader om te gaan.

Er lijkt redelijke consensus te bestaan over verschillen tussen schaamte- en schuldgevoel. *Schaamte komt voort uit een negatieve evaluatie van anderen; het niet voldoen aan idealen. Schuldgevoel heeft meer te maken met het overschrijden van geïnternaliseerde normen en waarden.* Bij schuldgevoel gaat het om wat de persoon gedaan heeft, bij schaamte om de persoon zelf. Gevoelens die bij *schaamte* een rol spelen zijn: spanning, pijn, opwinding, het gevoel gestraft te moeten worden, onderdanigheid, minderwaardigheid, geremdheid, gebrek aan status, gebrek aan macht, gebrek aan zelfvertrouwen, vernedering, waardeloosheid, hulpeloosheid, verlamming, willen verstoppen, willen verdwijnen, willen ontsnappen, verwarring, verlies van controle, gevoel van blootstelling en vervreemding van anderen. Gevoelens die bij *schuld* een rol spelen zijn (naast eveneens spanning, pijn en opwinding): spijt, berouw, verantwoordelijkheid, treurigheid, ongemak en het gevoel gestraft te moeten worden. In de literatuur wordt schaamte neergezet als de sterkere emotie van de twee. Schaamte wordt geassocieerd met sociale afkeuring en stigmatisering. Schuldgevoel wordt geassocieerd met het nemen van verantwoordelijkheid en het goedmaken van fouten, en lijkt dan ook meer constructief te zijn.

Het blijkt echter ook dat het voor mensen moeilijk is de twee emoties te onderscheiden. Ze voelen vaak zowel schuld als schaamte. Een gematigde hoeveelheid schuldgevoel, maar ook schaamte, kan een positieve leerervaring zijn. Zowel excessieve schuldgevoelens als overdreven gevoelens van schaamte kunnen juist negatieve gevolgen hebben. Dit kan leiden tot disfunctionele ervaringen, depressie en sociaal terugtrekken.

3 Onderzoeksaanpak

Naast de literatuurstudie bestond het onderzoek uit twee empirische onderdelen: een inventarisatie van werkstraffen en een etnografisch veldonderzoek. De literatuurstudie liep grotendeels synchroon met de inventarisatie. Doel was bovenal een verdieping en operationalisering van concepten met betrekking tot emoties bij werkstraffen in de woon- of pleegbuurt. De belangrijkste bevindingen en conclusies van de literatuurstudie zijn verwerkt in het vorige hoofdstuk, maar in volgende hoofdstukken zal soms ook literatuur worden verwerkt. Voor de inventarisatie zijn 31 taakstrafcoördinatoren telefonisch geïnterviewd aan de hand van een korte, gestructureerde vragenlijst (zie bijlage). Samen geven zij een landelijk dekend beeld van werkstraffen in de buurt. De coördinatoren is ook gevraagd of ze weten of er in andere regio's in Nederland werkstraffen in de buurt zijn – en voor zover dat het geval was zijn de betreffende collega's ook allemaal geïnterviewd. In hoofdstuk 4 worden de methode en de resultaten van de inventarisatie uitgebreid gerapporteerd.

Qua tijdsinvestering lag het zwaartepunt bij het veldonderzoek. Daar zal in dit hoofdstuk ook de meeste aandacht aan besteed worden. We beginnen met een korte algemene typering gegeven van kwalitatief onderzoek, in het bijzonder de *grounded theory* benadering als algemeen theoretisch-methodologisch kader voor het veldonderzoek. Vervolgens maken we een korte tussenstap, en verantwoorden we de keuze voor de werkstrafprojecten waar we veldonderzoek hebben gedaan. Daarna worden de verschillende methoden toegelicht die we hebben toegepast in het veldonderzoek.

Kwalitatief onderzoek

Kwalitatief onderzoek wordt gekenmerkt door een *verstehende* benadering en het *emic* perspectief, “waarbij de mens van vlees en bloed met alle vormen van *agency* die hierbij kunnen horen, zichtbaar worden gemaakt” (Staring & Van Swaaningen, 2009: 67). Cruciaal binnen dit perspectief is dat de te onderzoeken en waargenomen fenomenen dusdanig worden geconceptualiseerd dat zij zo dicht mogelijk aansluiten bij de woorden en beleving van de onderzoeksgroep zelf. Een dergelijke benadering is bij uitstek geschikt voor het bestuderen van belevingsaspecten.

Waar in kwantitatief onderzoek doorgaans een heldere scheidslijn in de tijd bestaat tussen dataverzameling en analyse, is bij kwalitatief onderzoek sprake van een cyclisch proces (Decorte & Zaitch, 2009). Dataverzameling en analyse wisselen elkaar min of meer gelijktijdig af. Op basis van tussentijdse reflectie wordt de dataverzameling zo nodig bijgestuurd, respectievelijk in een bepaalde richting voortgezet (bijvoorbeeld naar nog onvoldoende geëxploreerde fenomenen of groepen). Enerzijds kenmerkt kwalitatief onderzoek zich door een inductieve benadering, waarbij de theorievorming geschiedt op basis van (reflectie over) empirische bevindingen. Zo'n benadering start zonder uit theorieën afgeleide hypothesen. In de meest puristische vorm van de gefundeerde theoriebenadering (*grounded theory*) van Glaser & Strauss (2008) is sprake van een *tabula rasa* uitgangspositie: de onderzoeker laat

de empirische bevindingen als het ware voor zichzelf spreken. Van belang is het zoeken naar empirisch materiaal dat meer en eventueel ander licht kan werpen op het te onderzoeken fenomeen dan wat tot nu bekend of theoretisch verondersteld zou moeten worden (Glaser, 1992). De gefundeerde theoriebenadering is niet statisch maar flexibel, waarmee ze impliceert dat daarmee mogelijk ook bestaande paradigma's kunnen worden gewijzigd en aangescherpt. Glaser & Strauss (2008) spreken in dit verband van *theoretical sensitivity*. Daarbij is het essentieel dat de verkregen data dusdanig worden geordend dat zij in de analyse het traceren van (nieuwe) patronen optimaal mogelijk maken.

Selectie werkstrafprojecten

Na voltooiing van de inventarisatie van 'werkstraffen in de buurt' (hoofdstuk 4) is een zevental projecten geselecteerd voor het veldonderzoek (tabel 3.1). Met betrekking tot de generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten, draait het in kwalitatief onderzoek niet om statistische representativiteit, maar om variatie. Er is bij de selectie van de projecten rekening gehouden met: voldoende geografische spreiding en evenwicht tussen stad en platteland; zowel individuele en groepsprojecten; zowel jongens als meisjes; etnische variatie; de frequentie, de mate van herkenbaarheid voor de omgeving van de jongeren als werkgestraften; en de beschikbaarheid van het project. Op grond van deze criteria hebben we gekozen voor drie grotere steden: Eindhoven, Maastricht en Den Haag (een vierde grote stad was wegens gebrek aan projecten niet realiseerbaar in de zomerperiode) en Zutphen, Breda, Zwolle en Venlo. In de laatste stad moest op het laatste moment uitgeweken worden naar een 'bosproject', aangezien daar vrij plotseling gestopt werd met een schoonmaakproject op het treinstation.

Tabel 3.1 Geselecteerde projecten voor veldonderzoek

Vestiging taakstrafcoördinator	Project	Werkzaamheden
1. Zutphen	Kringloopcentrum Foenix in Apeldoorn (groepsproject).	Spullen innemen die klanten komen brengen, sorteren, opruimen, schoonmaken.
2. Maastricht	"Werkstraffen in de buurt" in Maastricht (groepsproject)	Schoonmaken in de buurt of op de begraafplaats, verven en dergelijke in Maastrichtse probleemwijken onder leiding van coaches die in de buurt wonen en zich vrijwillig inzetten.
3. Zwolle	Geen groepsprojecten, maar veel individuele projecten in Zwolle zelf	Bijv. afwaskeuken/beddencentrale in het ziekenhuis, bejaardentehuis, kinderdagverblijf.
4. Eindhoven	Verschillende groeps- en individuele projecten in Eindhoven en omgeving	Bijv. papegaaienopvang, boswerkzaamheden, afwaskeuken, boerderij.
5. Den Haag	"Vegen Escamp" in Den Haag (groepsproject)	Opruimen/schoonmaken in de "smerige" wijk Escamp in Den Haag.
6. Breda	"Buitengewoon Schoon" in het centrum van Roosendaal (groepsproject).	Vuil opruimen van winkelend publiek in het centrum van Roosendaal.
7. Venlo (Peel en Maas)	Aanvankelijk NS-project, nu Bosproject (groepsproject)	Snoeien, verven, onkruid wieden, sjouwen en repareren in het bos.

Dataverzameling en analyse bij de geselecteerde projecten

Na de inventarisatie zijn verdiepende interviews gehouden met de taakstrafcoördinatoren van de zeven geselecteerde projecten en vervolgens ook met 30 jongeren. Daarbij is gebruikgemaakt van topiclijsten (zie bijlage). Daarnaast was er een observatielijst die gebruikt werd tijdens het veldwerk bij de werkstraffen (zie bijlage). In tabel 3.2 staat een overzicht per onderdeel, met in de linkerkolom de onderzoeksvragen die hier aan bod kwamen en rechts de methoden en de doelen.

Tabel 3.2 Dataverzameling bij de geselecteerde projecten

Onderzoeksvragen	Methode en doel
TOPICLIJST INTERVIEWS TAAKSTRAF COÖRDINATOREN WERKSTRAFFEN 5) reacties buurtbewoners op jongeren en interactie 6) inschatting beleving van werkstraffen in de woon- of pleegbuurt.	FACE-TO-FACE INTERVIEW Aanvullende informatie op de inventarisatieronde ter precisering en verdieping bij de geselecteerde 7 projecten. Ingaan op eventuele overeenkomsten en verschillen met reguliere werkstraffen.
OBSERVATIELIJST WERKSTRAFFEN 5) reacties en interacties met buurtbewoners 6) eigen ervaring van werkstraf in de buurt 7) is werkstraf ook duidelijk voor buurtbewoners 8) kwalitatieve verschillen tussen jongeren	OBSERVATIE VAN BELEVING IN DE BUURT 'Meelopen' met tewerkgestelde jongere of groepen in eigen woon- of pleegbuurt en de onderlinge interactie tussen jongeren en met buurtbewoners observeren.
TOPICLIJST INTERVIEWS JONGEREN 5) reacties van en interacties met buurtbewoners 6) eigen ervaring van werkstraf in de buurt 7) denken jongeren dat werkstraf duidelijk is voor buurtbewoners 8) kwalitatieve verschillen tussen jongeren	FACE-TO-FACE INTERVIEW Thematische aanpak topics, maar ook flexibiliteit zodat de mogelijkheid vergroot wordt om de rijkheid van de sociale processen, ervaringen, belevingen en emoties te beschrijven. Biedt ook basis op grond van eigen ervaringen voor vergelijking van verschillen in beleving tussen jongeren.

Interviews met taakstrafcoördinatoren

De taakstrafcoördinatoren van een zevental geselecteerde projecten zijn face-to-face geïnterviewd aan de hand van een topiclijst. Het doel van het open interview, dat gemiddeld een uur duurde, was om na de inventarisatieronde (zie hoofdstuk 4) extra, aanvullende informatie te verzamelen over deze projecten (o.a. intakegesprek; perceptie en keuzevrijheid van jongeren en de besluitvorming daaromtrent; de rol van de werkmeesters). Dit als verdieping op de onderzoeksvragen met betrekking tot de reacties van en interactie met buurtbewoners en de beleving van werkstraffen in de woon- of pleegbuurt. De informatie van de coördinatoren is op thematische wijze ingeweven in de verschillende hoofdstukken waarin de problematiek vanuit diverse invalshoeken wordt gezien.

Participerende observaties en informele gesprekken en analyse

Etnografie kan volgens Fetterman (1998) worden gezien als een naturalistische benadering *into the field*. Participerende observatie kenmerkt zich door de persoonlijke aanwezigheid van de onderzoeker in het veld, waarbij de nadruk ligt op de directe waarneming en – in meer of mindere mate – deelname aan sociale activiteiten in 'natuurlijke' situaties. Deze aanpak tijdens het veldwerk heeft tot veel goodwill geleid bij zowel jongeren als werkmeesters.

ters en taakstrafcoördinatoren. De onderzoekers droegen zoveel mogelijk tijdens het uitoefenen van de taakstraffen dezelfde werkkleding als de anderen en voerden de werktaken uit die door de werkmeester aan de jongeren werden opgelegd. Dat kreeg veel waardering. Zo schreef de werkmeester in Roosendaal in een evaluatie aan de taakstrafcoördinator: “Bewonderenswaardig is dat hij (= onderzoeker) met de jongeren hetzelfde werk in hetzelfde tenue uitvoert. (Nog goed ook).” Dat onderzoekers gehuld in een werkuniform en gewapend met een plastic zak en prikijzer meehielpen om de rotzooi op te ruimen op (winkel)pleinen, straten en langs bermen, wekte aanvankelijk enige verbazing, niet in het minst bij de jongeren. Waarom zouden we meehelpen, wij hadden toch geen straf? En waarom liepen wij als onderzoekers van de universiteit vrijwillig in zo’n lelijke werkjas? Maar door mee te helpen met onkruid wieden, stinkende vuilniszakken vervangen, sjouwen met balken et cetera, werden de onderzoekers al snel als ‘oké’ en ‘chill’ getypeerd. Hierdoor was het ijs al snel gebroken, met als voordeel dat we weinig moeite hoefden te doen om jongeren tussen de bedrijven door te interviewen. En omdat we ons zo op het oog niet onderscheidde van de anderen, konden we ook van nabij de reacties van passanten, bewoners en winkeliers peilen. Bij deze werkzaamheden is gebruikgemaakt van een ‘observatielijst werkstraffen’ (zie bijlage), met topics die bedoeld waren om meer inzicht te verkrijgen in: de beeldvorming van (buurt)bewoners ten aanzien van werkstraffen; de omgangssfeer tussen (buurt)bewoners en jongeren; mogelijk ervaren schuld- en schaamtegevoel tijdens de werkstraf in de buurt; en presentaties, poses en waarden van jongeren in onderling groepsverband. De topiclijst is ook gehanteerd bij het definiëren van leefstijlprofielen (zie hoofdstuk 5).

Naast deze observaties in het publieke domein hebben we ook enkele intakegesprekken met jongeren bijgewoond. Dit diende ter verdieping van de interviews met taakstrafcoördinatoren en jongeren over de perceptie, vorm en beleving van de intakegesprekken.

Informele gesprekken vormden een onderdeel van de participerende observatie en vonden doorlopend en vaak spontaan plaats. Er zijn met verschillende partijen informele gesprekken gevoerd. Soms droegen ze bij aan het verduidelijken van het geobserveerde gedrag of anticipeerden ze op een specifieke gebeurtenis of problematiek. Uit interviews met taakstrafcoördinatoren en observaties van werkstrafprojecten bleek bijvoorbeeld de positie van werkmeester van cruciaal belang te zijn. Hij vormt namelijk een belangrijke schakel tussen de gestrafte jongere in het werkveld en de taakstrafcoördinator op kantoor. De werkmeester heeft er alle belang bij om de (praktische) uitvoering van de taakstraffen zo soepel mogelijk te laten verlopen. De informele gesprekken met werkmeesters en jongeren lopen als een rode draad door het werkstrafproject. Door observaties als voorbeeld te gebruiken werd het handelen van de werkmeester besproken en ontstond meer inzicht in de aanpak en methodiek. Daarnaast is tijdens het werk soms ook gebruikgemaakt van sociale contacten van de werkmeesters met winkeliers, bewoners en jongeren die vroeger ook een taakstraf hebben gehad.

Voor een evenwichtige verslaglegging was het bij de uitwerking van de data met betrekking tot observaties en informele gesprekken van belang dat interactie tussen jongeren, werkmeesters en buurbewoners voldoende voor het voetlicht werd gebracht. Wetende boven-

dien dat de projecten op diverse locaties onder verschillende omstandigheden plaatsvonden. Door in de verslaglegging gebruik te maken van veldnotities kon de omgangssfeer waarin jongeren tijdens de werkstraf worden blootgesteld, worden gesensualiseerd en gesymboliseerd. Observaties hielpen de individuele of collectieve beleving in al hun rijkdom te schetsen en te beschrijven wat niet werd gezegd maar wel getoond in gedrag en daad.

Interviews met jongeren

Naast de interviews met taakstrafcoördinatoren stonden vooral de individuele face-to-face interviews met jongeren uit de doelgroep centraal. Open interviews bieden meer flexibiliteit dan gestructureerde of semigestructureerde interviews en vergroten hiermee de mogelijkheid dat niet van tevoren bedachte thema's (in ons geval: sociale processen, ervaringen, belevingen en emoties) boven tafel komen. Tegelijkertijd waren er thema's die met een speciale topiclijst systematisch aan de orde kwamen.

Om inzicht te krijgen in eventuele veranderingen in de beleving en waardering van de werkstraf, was de oorspronkelijke opzet om 20-25 jongeren uit de doelgroep tweemaal te interviewen. Deze opzet leidde tot praktische en methodische problemen. In bijna geen enkel geselecteerd project was sprake van een vaste deelnemersgroep. Groepsmutaties waren eerder regel dan uitzondering. Hoewel het aantal taakuren per individu verschilde, hadden de meesten te weinig werkstrafuren om hen over een langere periode tijdens de werkstraf te volgen. Voorts bleek dat nieuwe of overgeplaatste jongeren – afkomstig uit andere projecten – bij voortduring instroomden. Anderen – met een langere taakstraf – haakten plots af wegens ziekte, vakantie of lieten anderszins verstek gaan. Het kwam ook voor dat de taakstrafcoördinator (in samenspraak met de werkmeester) een jongere overplaatste naar een ander project. Verder waren de projecten in de grote steden én dorpen tijdens de zomermaanden (juli en augustus) onderbezet of vonden simpelweg geen doorgang. Naast al deze obstakels speelde er een belangrijk element mee dat met de privacy van de jongeren te maken had. Verschillende taakstrafcoördinatoren voelden er niet zoveel voor om de jongeren nogmaals door ons te laten benaderen na de werkstrafperiode. En aangezien een groot deel van de interviews door hen werd geregeld, voelde het niet eerlijk en integer om dit alsnog te doen. Zij gaven ons toegang tot deze jongeren en dat betekende ook dat we hun spelregels wilden aanhouden. Aldus werd besloten om meer jongeren dan gepland eenmaal te interviewen, en daarbij extra aandacht te besteden aan een vergelijking tussen de (beleving van de) huidige en eventueel eerdere werkstraf. Aan de hand van een topiclijst (zie bijlage) is ingegaan op vijf aandachtsvelden: (1) het intakegesprek voorafgaand aan de werkstraf; (2) eigen ervaring en beleving van de werkstraf (3) groepsproces tijdens de werkstraf; (4) rol en beleving van de buurt en omgeving en (5) schaamte en schuldbeleving door de jongeren.

In tabel 3.3 staat een overzicht van de 30 geïnterviewde jongeren, verdeeld over de zeven projecten. Alle interviews zijn, met toestemming van de werkmeesters, tijdens het uitoefenen van de werkstraf ter plaatste verricht en namen ongeveer 45 minuten tot één uur in beslag. De selectie van de jongeren verliep in elk project in samenspraak met de werkmeester. Zoals vermeld was er veel dynamiek in de groepen zodat de samenstelling van een groep nogal kon verschillen. We hebben in onze keuze om jongeren te interviewen zoveel mogelijk

rekening gehouden met de verhouding jongens en meisjes, of ze woonachtig zijn in dezelfde woonplaats c.q. woonbuurt als waar de werkstraf plaatsvindt en met etnische variatie. De indeling naar etniciteit in tabel 3.3 is gebaseerd op hoe de jongeren zichzelf benoemden. Soms gaat het om migranten van de eerste generatie (=zelf in bepaald land geboren), meestal om de tweede en een enkele keer om derde generatie. Voor de duidelijkheid: alle geïnterviewde jongeren hebben de Nederlandse nationaliteit, maar waar Nederlands in de tabel staat, betreft het 'witte' Nederlanders.

Tabel 3.3 Geïnterviewde jongeren

Projecten	In eigen woonplaats	Nr.	Geslacht	Leeftijd	Etniciteit	Uren (nu)	Recidive (aantal uren) / leeftijd (toen)
1. Kringloopcentrum, Apeldoorn	Nee	001	vrouw	15	Pools	20	6/15j., 16/15j.
	Ja	002	man	17	Ned.	24	-
	Ja	003	man	17	Ned.	16	-
	Ja	011	vrouw	14	Ned.	12	-
	Nee	012	man	16	Ned.	20	-
	Ja	013	man	14	Ned.	20	-
	Ja	014	man	15	Sur.	78	4/13j., 20/14j.
	Ja	015	man	16	Turks	40	-
	Ja	021	man	15	Ned.	20	-
Ja	022	man	14	Ned.	12	-	
2. Werkstraffen in buurt, Maastricht	Nee	004	man	15	Ned.	30	10/15j.,
	Ja	005	man	16	Ned.	20	-
	Ja	006	man	17	Ned.	20	-
3. Individueel project, Zwolle	Ja	007	man	17	Ned.	48	15/13j., 32/14j.
	Ja	008	man	18	Marok.	40	8/16j.
	Nee	009	vrouw	15	Ned.	12	-
4. Individueel project, Eindhoven	Nee	010	man	16	Ned.	30	-
5. Vegen Escamp, Den Haag	Ja	016	man	17	Italië.	38	80/16j
	Ja	017	man	17	Joeg.	50	30/12j., 30/14j., 40/15j.
	Ja	018	man	17	Ned.	30	20/15j.
	Ja	019	man	16	Suri	50	16/14j., 30/15j.
	Ja	020	man	15	Antil.	30	20/13j.
6. Buitengewoon Schoon, Roosendaal	Nee	024	man	17	Ned.	8	4/15j.
	Ja	025	man	17	Ned.	35	8/15j., 4/15j., 8/16j.
7. Bosproject, Beringe	Nee	026	man	16	Ned.	30	-
	Nee	027	man	17	Marok.	40	-
	Nee	028	man	17	Ned.	16	28/15j., 28/16j.
	Nee	029	man	17	Ned.	20	-
	Nee	030	man	17	Marok.	40	3 keer

De projecten zijn eerst verschillende keren bezocht om de sfeer te proeven en ook om de jongeren en werkmeester te laten wennen aan de aanwezigheid van de onderzoeker. Gaandeweg ontstond zodoende een vertrouwensband. Dit heeft ertoe bijgedragen dat na een

verkennde fase jongeren van harte mee wilden doen aan het interview. Daarbij vaak redenerend dat dit afgaat van de werkstrafuren.

Analyse en rapportage

Met behulp van de topiclijst zijn er tijdens het interview aantekeningen gemaakt. Deze zijn direct na het interview verder uitgeschreven. Er is geen gebruik gemaakt van opnameapparatuur. In de *topiclijst interviews jongeren* bestond elk van de vijf thematische clusters uit een paar deelvragen. De antwoorden van de jongeren per cluster zijn in schema's ondergebracht, zodat de data relatief eenvoudig (handmatig) met elkaar vergeleken konden worden en vervolgens op hoofdlijnen, maar waar zinvol ook op opvallende bijzonderheden en afwijkende ervaringen en meningen, per hoofdstuk thematisch verwerkt. Een dergelijke werkwijze is ook toegepast bij de analyse van de *interviewtopics met taakstrafcoördinatoren* en de *observatielijst* die is gebruikt als leidraad tijdens de participerende observaties bij de uitvoering van de werkstraffen in de buurt. Bij de observaties van reacties en interacties tussen buurtbewoners en jongeren (omgangssfeer) werd gebruikgemaakt van een checklist met onder andere tegenstellingen in emoties en gedragingen (compassie – wraak, humor – verbeten, etc.) in gedrag. En bij de observaties van bijvoorbeeld kwalitatieve verschillen tussen jongeren is systematisch gekeken naar mate waarin en de manier waarop aspecten en gedragingen als statusgevoel, streetwise et cetera voorkwamen.

Alle interview- en observatieverslagen zijn door de twee veldonderzoekers afzonderlijk geanalyseerd, vervolgens zijn de bevindingen gezamenlijk besproken en zo nodig werden (tussentijdse) interpretaties bijgesteld. Op deze manier werden zowel gemeenschappelijke hoofdlijnen en dominante patronen als relevant geachte afwijkingen daarop benoemd. Het cyclische aspect in deze was een continue wisselwerking tussen nieuwe informatie en vragen die wij in de projecten op gefaseerde wijze exploreerden tijdens de voortschrijdende observaties en informele gesprekken met zowel de jongeren en de werkmeesters en jongeren als omstanders (winkeliers, buurtbewoners, winkelpubliek, hangjongeren, etc.). Deze informatie van de jongeren is op thematische wijze ingeweven in de verschillende hoofdstukken.

Bij de rapportage is nadrukkelijk gestreefd naar een zo evenwichtig mogelijke afspiegeling van de verschillende projecten en de geïnterviewde jongeren, terugkomend in de interviewcitaten en veldnotities. De uitdaging was immers om de kwalitatieve rijkdom van het onderzoeksmateriaal uit elk project binnen de verschillende onderzoeksthema's zo goed mogelijk uit de verf te laten komen, evenals de verhalen die de verschillende jongeren hadden verteld. In lijn met het overwegend kwalitatieve karakter van het onderzoek worden – met als voorname uitzonderingen de inventarisatie (hoofdstuk 4) en het voorkomen van schuld en schaamte bij de geïnterviewde jongeren (hoofdstuk 8) – de bevindingen doorgaans niet gekwantificeerd. Wel worden meer en minder dominante opvattingen, ervaringen en percepties benoemd in termen van bijvoorbeeld 'de meerderheid', 'sommigen' en 'een enkeling'.

4 Inventarisatie werkstraffen in de buurt

De Raad voor de Kinderbescherming bestaat uit 13 regio's, met in totaal 22 vestigingen. Van elke vestiging is minimaal één taakstrafcoördinator geïnterviewd en uit enkele vestigingen twee of drie coördinatoren. Dit laatste gebeurde in het geval van verschillende subregio's binnen een regio, tenzij de regiocoördinator kon spreken namens (en eventueel na overleg met taakstrafcoördinatoren van) verschillende subregio's. In totaal zijn **31** coördinatoren geïnterviewd, die samen een landelijk dekkend beeld geven van werkstraffen in de buurt.

Vorbereiding

Begin november 2009 heeft de opdrachtgever (WODC) een brief gestuurd aan de directeur van de Raad voor de Kinderbescherming met het verzoek om medewerking aan het onderzoek. Nadat toestemming was verkregen, vond begin januari 2010 een gesprek tussen de Raad voor de Kinderbescherming, de opdrachtgever en het onderzoeksteam plaats, onder andere over de juiste route om de coördinatoren taakstraffen van de Raad te bereiken. Aansluitend stuurde het Landelijk Bureau een brief naar de regiodirecteuren en teamleiders van de Raad, met een korte uitleg van de inhoud van het onderzoek en het verzoek om mee te werken aan de inventarisatie van werkstraffen in de buurt. Vrijwel tegelijkertijd is er een overleg geweest met drie teamleiders van de vestigingen Den Haag en Rotterdam, waarin werd besproken hoe 'de buurt' gedefinieerd kan worden en hoe de taakstrafcoördinatoren het beste bereikt kunnen worden. Vervolgens is in het overleg van de teamleiders van de taakstrafcoördinatoren het onderzoek onder de aandacht gebracht. Begin februari 2010 hebben we alle teamleiders van de taakstrafcoördinatoren een persoonlijke mail gestuurd met de vraag om enkele namen van coördinatoren door te geven die benaderd zouden kunnen worden voor de inventarisatie. Vanaf toen is gestart met het benaderen van de taakstrafcoördinatoren.

Met alle coördinatoren is in eerste instantie telefonisch contact gezocht voor het maken van een afspraak voor een interview. De coördinatoren die na twee pogingen niet telefonisch bereikt konden worden zijn gemaild voor een afspraak. Vanuit de regio Utrecht heeft de betreffende coördinator zelf telefonisch contact opgenomen.

De interviews

De eerste interviews hebben plaatsgevonden op 11 februari 2010 en de laatste op 16 maart 2010. Er zijn in deze periode 31 interviews afgenomen aan de hand van een korte vragenlijst (zie bijlage), alle telefonisch.

- Ter beantwoording van de onderzoeksvragen 1 (aantal jongeren dat jaarlijks een werkstraf uitvoert in de eigen woonbuurt of pleegbuurt) en 2 (kenmerken werkstraffen in de buurt) is ook gevraagd naar eventueel beschikbare (jaar)rapportages, respectievelijk (geanonimiseerde) databestanden.

- Met betrekking tot onderzoeksvraag 3 (communicatie met buurtbewoners) is nagegaan of er wellicht vaste procedures, c.q. protocollen zijn en welke ervaringen men hiermee heeft.
- Ten behoeve van onderzoeksvraag 4 (herkenbaarheid jongeren) is ook gevraagd naar de wijze waarop jongeren herkenbaar zijn, welke overwegingen hierbij mogelijk hebben meegespeeld en welke ervaringen men met herkenbaarheid heeft.
- Met betrekking tot onderzoeksvraag 5 (reacties van buurtbewoners op jongeren, interactie) zijn enkele Likert-schalen gebruikt (heel positief ... heel negatief; geen interactie ... veel interactie) en daarnaast is gevraagd naar concrete voorbeelden.

Aan de taakstrafcoördinatoren is tevens gevraagd of zij op de hoogte zijn van werkstraffen in de woon- of pleegbuurt in andere regio's. Op deze wijze konden eventuele hiaten ten gevolge van ontbrekende informatie van andere regio's opgevuld worden.

De taakstrafcoördinatoren waren over het algemeen zeer meewerkend en enthousiast over het onderzoek. De coördinatoren zeiden vaak dat bij werkstraffen uitgegaan dient te worden van een positieve insteek en een enkele keer benadrukte een coördinator daarenboven expliciet dat werkstraffen niet bedoeld zijn om de jongeren aan de schandpaal te nagelen. Alle coördinatoren gaven aan mee te willen werken aan het vervolg van het onderzoek.

Definitie 'woonbuurt'

Er is voor gekozen om het begrip 'woonbuurt' niet van te voren heel precies te definiëren. Vooraf is hierover wel gedelibereerd, maar dit resulteerde al snel in een complexe omschrijving, waarvan wijzelf betwijfelden of die praktisch toepasbaar zou zijn. Wel hadden we een begripsafbakening achter de hand, die was voorgesteld door de teamleiders van Rotterdam en Den Haag, met wie eerder al een gesprek was gevoerd, namelijk: de 'directe woonomgeving' van de jongere.

Slechts enkele keren vroeg de coördinator direct bij aanvang van het interview wat 'woonbuurt' betekent. Dit waren bijna uitsluitend coördinatoren werkzaam in de Randstad. In dergelijke gevallen hebben we het toch zoveel mogelijk aan de geïnterviewden overgelaten om eerst zelf het begrip in te vullen zoals zij het zelf in de praktijk (zouden) hanteren.

Ongeveer de helft van alle geïnterviewden heeft bij aanvang zelf al een beeld van wat de woonbuurt inhoudt en ze geven daarbij aan de woonbuurt te zien als de **woonwijk** van een jongere. Verder komt het voor dat de coördinator in eerste instantie vertelt over zijn werkgebied (subregio/stad) en dat deze ruime uitleg gedurende het gesprek gespecificeerd wordt naar woonwijk of (in lijn met de eerdergenoemde suggestie van de twee teamleiders) de '**directe leefomgeving**' van de jongere. Enkele keren wordt een **dorp** gezien als de woonbuurt. Dit is in gebieden waar veel kleine dorpjes zijn. Deze dorpjes zijn qua omvang vergelijkbaar met kleine woonwijken. Bij dunbevolkte gebieden wordt een **straal van 15 kilometer of een reistijd van een half uur** enkele keren genoemd als 'in de buurt'.

Uiteindelijk is in ongeveer de helft van de interviews de term 'woonwijk' als uitgangspunt gebruikt voor het vervolg van de inventarisatie en in de andere helft van de interviews de term 'directe leefomgeving'.

Werkstraffen in de woonbuurt

In bijna alle vestigingen komt het voor dat jongeren de werkstraf in de woonbuurt uitvoeren, maar dit gebeurt over het algemeen **toevallig, incidenteel of uit praktische overwegingen**. Bij individuele plaatsingen wordt vaak gestreefd naar een zo kort mogelijke reistijd. De woonbuurt is hierbij echter geen doelbewust, inhoudelijk gekozen selectie criterium. Ook bij de vestiging Alkmaar in de regio Noord-Holland wordt de reistijd zo kort mogelijk gehouden; hier worden jongeren die in een klein dorp wonen echter niet in hun eigen dorp geplaatst.

Tabel 3.1 Werkstraffen in de woonbuurt

Regio	Toevallig, incidenteel en uit praktische overwegingen	Individuele projecten gericht op de buurt	Groepswerkprojecten gericht op de buurt	Niet gericht op de buurt, maar wel op herkenbaarheid
Friesland en Flevoland	X			X
Amsterdam en Gooi	X			
Friesland en Flevoland	X			X
Gelderland	X	X		X
Groningen	X			
Haaglanden en Zuid-Holland Noord	X		X	
Limburg	X	X	X	X
Midden en West Brabant	X			X
Noord en Zuid-Oost Brabant	X	X	X	
Noord-Holland	X			
Overijssel	X	X		
Rotterdam-Rijnmond	X			
Utrecht	X		X	
Zuid-Holland en Zeeland	X			

In tien vestigingen (binnen acht regio's) zijn er werkstraffen die gericht zijn op de woonbuurt of werkstraffen die te maken hebben met **herkenbaarheid**. Het betreft twaalf projecten in totaal. In acht van deze vestigingen (binnen zes regio's) zijn werkstraffen die specifiek, dat wil zeggen: doelbewust en niet (alleen) uit praktische overwegingen, in de woonbuurt van jongeren plaatsvinden.

Vier van de projecten betreffen **individuele plaatsingen** (drie in een stad, één in een dorp). In Zutphen is een project bij een jongerencentrum waar jongeren uit die buurt geplaatst zul-

len gaan worden. Dit project was ten tijde van de inventarisatie nog niet gestart. In Eindhoven is een soortgelijk project, waarbij jongeren uit de buurt geplaatst worden. De coördinator geeft aan dat dit moeilijkheden met zich mee kan brengen.

“De jongerenwerker en jongere hebben beiden een dubbele rol. De jongere kwam er eerst in zijn vrije tijd en nu moet hij er komen voor de uitvoering van een straf. De jongerenwerker moet nu anders met de jongere omgaan. Hij heeft een straf en de jongerenwerker ziet toe op de uitvoering hiervan.”

Er is dus een andere gezagsverhouding ontstaan. De vestiging Roermond heeft een project in een cultureel centrum in een dorp in de regio. Hier worden jongeren geplaatst die in deze buurt wonen. De reden om deze jongeren hier te plaatsen is omdat er in dit dorp weinig andere werkplekken zijn. Het project loopt goed en jongeren hebben er volgens de taakstrafcoördinator over het algemeen geen probleem mee om in hun eigen buurt te werken. In de subregio Hengelo, die onder vestiging Almelo valt, is een zakgeldproject. Jongeren kunnen hier werken om een centje bij te verdienen. Ze kunnen hier ook voor een werkstraf geplaatst worden. Na de werkstraf kunnen ze er blijven werken. Dit project is in eerste instantie bedoeld voor jongeren die in de wijk wonen. Ze hebben al jaren goede ervaringen met het project. Het is goed voor de sociale cohesie in de wijk. De jongeren doen bijvoorbeeld boodschappen voor ouderen uit de wijk. Hier worden vooral jongeren in de leeftijd tussen dertien en vijftien jaar geplaatst.

Naast de individuele projecten zijn er vijf **groepsworkprojecten** ‘in de buurt’ (binnen vier regio’s; alle vijf in een stad). In de vestiging Maastricht is een project dat zich specifiek richt op jongeren uit de wijk of naburige wijken. Enkele vrijwilligers (coaches) gaan met een groepje van maximaal vijf jongeren de straat op om in de wijk schoonmaakwerkzaamheden te verrichten. Dit project wordt regelmatig geëvalueerd en verloopt goed. *“Er zijn nog geen negatieve reacties geweest”*. De vestiging Utrecht heeft groepsworkprojecten in samenwerking met de gemeente. De gemeente wil dat jongeren in hun eigen woonwijk geplaatst worden. Hier wordt dus door de coördinatoren zoveel mogelijk naar gestreefd. Het lukt niet altijd, omdat het logistiek niet altijd mogelijk is.

In de overige twee vestigingen (Den Haag en Den Bosch) zijn er groepsworkprojecten waar de groepen gedeeltelijk bestaan uit jongeren uit de buurt en gedeeltelijk uit jongeren van buiten de buurt. De vestiging Den Haag heeft twee projecten ‘in de buurt’. Het eerste project is een groepsworkproject in een wijk van het Haagse stadsdeel Escamp. Hier gaan groepen jongeren in de wijk klusjes doen. Er kunnen zowel jongeren uit deze wijk als uit andere wijken geplaatst worden. Het tweede project van de vestiging Den Haag is in de subregio Gouda. Een buurthuis in een wijk wordt opgeknapt. Hier kunnen wederom zowel jongeren uit de wijk als jongeren van buiten de wijk worden geplaatst. Vaak zijn een aantal jongeren uit de groep wel uit de wijk. Het project richt zich niet op zichtbaarheid van de jongeren. *“We willen geen schandpaal effect, herkenbaarheid werkt averechts, jongeren willen zich dan verstoppen.”* De werkstraf heeft een positieve insteek. De jongere doet iets terug voor de buurt.

In de vestiging Den Bosch hebben ze in de vakantietijden een groepswerkproject. Er worden in de wijken klusjes gedaan die buurtbewoners belangrijk vinden. Een deel van de jongeren woont in de buurt waar dit project plaatsvindt en een deel komt van andere wijken. Het is praktisch niet haalbaar om alleen jongeren uit deze buurt te plaatsen. Er zullen dan niet genoeg jongeren zijn om de groep te vullen.

Groepswerkprojecten hebben vaak niet de voorkeur van de coördinatoren. Als ze toch worden opgezet, dan is dit vaak vanwege een hoge instroom of om jongeren te kunnen plaatsen die meer begeleiding nodig hebben vanwege bijvoorbeeld gedragsproblemen. We gaan hier later in dit hoofdstuk dieper op in.

De laatste categorie die onderscheiden kan worden bestaat uit werkstraffen die niet uitgevoerd worden in de woonbuurt maar die wel een duidelijk element van **herkenbaarheid** hebben. In vier vestigingen (binnen vier regio's; alle vier in een stad) komen dergelijke projecten voor. De vestiging Leeuwarden heeft (ten tijde van de inventarisatie) sinds kort het 'NS-project'. Jongeren gaan op het station in de stad klusjes doen. Ze zijn erg zichtbaar en de kans dat bekenden hen zien is groot. De vestiging Roermond heeft ook een 'NS-project'. Sommige jongeren vinden het volgens de taakstrafcoördinator vervelend dat ze herkenbaar zijn. De vestiging Zutphen heeft een project in een kringloopcentrum in Apeldoorn. Jongeren werken mee in de aanname van goederen en in de winkel. Ze zijn zichtbaar en kunnen bekenden tegenkomen. Dit is echter niet een doel van de werkstraf maar een neveneffect. Het project is opgestart omdat het praktisch is voor zowel de Raad als het Kringloopcentrum. De vestiging Breda heeft een project in het centrum van Roosendaal. Jongeren moeten op zaterdag tussen het winkelend publiek schoonmaak- en opruimwerkzaamheden verrichten. Ze zijn erg zichtbaar en de kans is groot dat ze bekenden tegenkomen.

Werkstraffen in de pleegbuurt

Structurele projecten die zich specifiek op de pleegbuurt richten komen niet voor. Wel zijn er incidenteel werkstraffen die in de pleegbuurt worden uitgevoerd. De coördinatoren geven aan dat plaatsen in de pleegbuurt over het algemeen praktisch erg moeilijk is. De benadeelde partij moet hieraan ook willen meewerken en bovendien is het niet de bedoeling dat de werkstraf wordt uitgevoerd in een profitorganisatie.

De werkstraffen die wel in de pleegbuurt worden uitgevoerd hebben vaak te maken met vernielingen. In Leeuwarden komt het een paar keer per jaar voor dat een groep jongeren die samen een delict gepleegd hebben ook samen in een groepswerkproject geplaatst worden. Dit is echter niet per se in de pleegbuurt. In Maastricht komen soms werkstraffen in de pleegbuurt voor. Als er een mogelijkheid is om een werkstraf uit te voeren op een project in de pleegplaats wordt dit ook gedaan. Als bijvoorbeeld vernielingen zijn gepleegd op een kinderboerderij kan de straf daar worden uitgevoerd. De vestiging Groningen plaatst wel eens groepen jongeren die samen een delict hebben gepleegd in een groepswerkproject in de pleegbuurt.

Selectie

De keuze van de coördinatoren voor een bepaalde werkstraf zien zij als een kwestie van **individuele matching**. Het is maatwerk. Er wordt gekeken naar de capaciteiten van de jongere, diens beschikbaarheid, persoonlijke kenmerken en eventuele bijzonderheden. Motivatie en delictverleden komen bij enkele coördinatoren ook aan bod. De wensen van de jongere zelf worden vaak wel besproken maar de taakstrafcoördinator is degene die, op basis van de matching, een beslissing neemt. Veel coördinatoren geven aan dat het doel van een goede selectie is om de slagingskans van de taakstraf zo groot mogelijk te maken. Daarnaast worden 'het hebben van een succeservaring' en 'een kijkje nemen in de praktijk' genoemd.

Een **contra-indicatie** voor plaatsing in de buurt kan zijn dat een jongere mensen op het project kent, bijvoorbeeld familie. Het kan ongemakkelijk zijn voor zowel de jongere als zijn familie. Bovendien kan het dan voorkomen dat (de indruk ontstaat dat) de jongere 'gematst' wordt. Wanneer er geen projecten 'in de buurt' zijn wordt de buurt ook niet als een selectie-criterium gebruikt. Indien er wel gekeken wordt naar een eventuele plaatsing in een project 'in de buurt' dan is het nog steeds een individuele matching.

Cijfers

De meeste geïnterviewden geven aan geen cijfers of rapportages voorhanden te hebben van het aantal jongeren dat jaarlijks een werkstraf in de buurt uitvoert. Er is op dit punt doorgevraagd naar eventuele rapportages, maar de coördinatoren zeggen dat er geen registraties of rapportages op dit gebied zijn. Sommigen kunnen wel (globale) schattingen geven, maar die variëren sterk, van het merendeel van de werkgestrafte jongeren tot af en toe een klein groepje. Bovendien gaat het niet altijd om doelbewuste keuze voor de eigen buurt.

- De vestiging Leeuwarden geeft aan dat 90% van de werkstraffen binnen vijftien kilometer van de woning van de jongeren is. Binnen de eigen wijk werken is meer per toeval en daar hebben ze geen cijfers van.
- De vestiging Zutphen meldt dat jaarlijks circa 180 jongeren worden geplaatst bij het kringloopcentrum (wat geen werkstraf in de buurt is, maar waar herkenbaarheid wel een rol speelt).
- Bij de vestiging Groningen zijn er enkele groepen per jaar die een werkstraf in de buurt uitvoeren. Per groep varieert het aantal tussen 4 en 15 jongeren.
- Een coördinator van vestiging Den Haag schat dat van de 120 jongeren die hij per jaar plaatst er ongeveer 90 de werkstraf in hun eigen buurt uitvoeren.
- Bij het project in de buurt van de vestiging Maastricht zullen na twee jaar rond de 80-100 jongeren hebben gewerkt.
- De coördinator van vestiging Roermond schat dat daar ongeveer 30-40% van de jongeren werkt in de woon- of pleegbuurt.
- Een coördinator van de vestiging Almelo geeft aan dat er in de buitengebieden ongeveer 60 jongeren per jaar een werkstraf in de buurt uitvoeren.

Gezien het feit dat cijfers met betrekking tot werkstraffen in de buurt niet door de vestigingen geregistreerd worden, is het dus moeilijk een duidelijk beeld te krijgen van het aantal jongeren dat jaarlijks een werkstraf in de buurt uitvoert.

Verhouding woonbuurt/pleegbuurt

Omdat er, zoals eerder vermeld, geen precieze cijfers zijn van het aantal werkstraffen in de buurt, zijn er ook geen harde uitspraken te doen over de getalsmatige verhouding tussen werkstraffen in de woonbuurt en werkstraffen in de pleegbuurt. Wel kunnen er globale uitspraken worden gedaan.

- Coördinatoren uit negen vestigingen schatten dat werkstraffen in de woonbuurt bij hun vestiging vaker voorkomen dan werkstraffen in de pleegbuurt.
- Eén coördinator (vestiging Zwolle) geeft aan dat werkstraffen in de pleegbuurt naar zijn inschatting juist vaker voorkomen dan werkstraffen in de woonbuurt bij zijn vestiging.

De overige coördinatoren zeggen dat er geen cijfers of rapportages zijn over werkstraffen in de buurt en kunnen moeilijk een inschatting maken. Wel geven coördinatoren uit vijf vestigingen (Amsterdam, Groningen, Den Haag, Roermond en Almelo) aan dat de **woon- en pleegbuurt over het algemeen hetzelfde zijn**.

Verhouding groepswerkprojecten/ individuele projecten

Het merendeel van de coördinatoren (16 vestigingen) geeft aan dat er meer individuele plaatsingen zijn dan plaatsingen in groepswerkprojecten. Bij de vestigingen Leeuwarden en Lelystad (regio Friesland en Flevoland) zijn het zelfs bijna uitsluitend individuele plaatsingen. In veel andere vestigingen is er één groepswerkproject of zijn er alleen incidenteel groepswerkprojecten. De reden voor plaatsing op individuele projecten is dat dan beter maatwerk geleverd kan worden.

De groepswerkprojecten die toch georganiseerd worden zijn vooral voor jongeren die, bijvoorbeeld vanwege **gedragsproblemen**, niet individueel geplaatst kunnen worden. Ook recidive, leeftijd en capaciteiten spelen hierbij een rol. Jongeren die in een groep worden geplaatst hebben vaak meer (specifieke) begeleiding nodig. Een tweede reden voor het organiseren van een groepswerkproject is dat er een hoge instroom is, waardoor een wachtlijst dreigt te ontstaan. Door het organiseren van groepswerkprojecten kunnen meerdere jongeren tegelijkertijd 'weggezet' worden.

De overige zes vestigingen hebben zowel individuele projecten als groepswerkprojecten. Er zijn geen vestigingen waar meer plaatsingen op groepswerkprojecten zijn dan dat er individuele plaatsingen zijn.

Werkzaamheden

De jongeren voeren altijd zogenaamde 'additionele werkzaamheden' uit. Het mogen niet te zware werkzaamheden zijn in verband met de Arbowetgeving. Bij **groepswerkprojecten** voeren de jongeren voornamelijk onderhoudswerkzaamheden, gemeentewerk, groenvoorziening, bouwwerkzaamheden, schoonmaakwerkzaamheden en reparatiewerkzaamheden uit. Dit kan bijvoorbeeld houtzagen in het bos zijn of papierprikken in gemeenteperken. De werkstraffen op **individuele projecten** zijn zeer gevarieerd. Instellingen waar vaak (individuele) werkstraffen uitgevoerd worden zijn keukens van bejaardentehuizen en ziekenhuizen, kinderboerderijen, zwembaden, kringloopbedrijven, buurthuizen, sportverenigingen en dierenasiels. De werkzaamheden die hier vaak door de jongeren worden uitgevoerd zijn keu-

kenwerk, schoonmaakwerk, dieren verzorgen, onderhoudswerk, technische klusjes en soms administratief werk en koffie zetten.

Begeleiding

De taakstrafcoördinatoren geven aan dat er altijd een **intakegesprek** is met jongere en ouders, meestal op kantoor bij de Raad. In dit gesprek worden gegevens over de jongere verzameld om een goede individuele matching te kunnen maken. De beschikbaarheid en interesses van de jongeren worden besproken en ook van motivatie, capaciteiten en gedrag wordt een beeld gevormd. Na dit eerste gesprek volgt een **kennismakingsgesprek**. De jongere, taakstrafcoördinator en begeleider van het gekozen werkproject bespreken wat de werkstraf zal inhouden, er worden afspraken gemaakt en regels uitgelegd. Vaak wordt er ook een contract getekend. Gedurende de **uitvoering** van de werkstraf heeft de taakstrafcoördinator niet altijd contact met de jongere. Soms gaat de coördinator naar het project om even te kijken hoe het gaat en soms is er telefonisch contact met de begeleider of de jongere. Als de taakstraf niet goed verloopt is er meer contact. De coördinator kan dan meerdere gesprekken hebben met de jongere en kan een officiële waarschuwing geven (gele kaart) of de werkstraf stoppen (rode kaart). Na **afronding** van de werkstraf volgt soms een afsluitend gesprek. Dit is bijna altijd het geval bij lange taakstraffen (vanaf tachtig uur). Bij kortere taakstraffen wordt de werkstraf vaak officieel afgesloten met een telefoongesprek of een schriftelijke evaluatie. Enkele coördinatoren geven aan dat eigenlijk elke werkstraf afgesloten zou moeten worden met een afsluitend gesprek. Dit gebeurt echter niet vanwege tijdgebrek (van de coördinator en soms ook van het project).

De begeleiding op locatie, bij individuele projecten, wordt verzorgd vanuit de instelling waar de werkstraf wordt uitgevoerd. Een medewerker van de instelling, die meestal ook contactpersoon van de Raad is, begeleidt de jongeren. Dit is bijvoorbeeld in een keuken vaak de chef-kok en in een buurthuis een jongerenwerker. Bij groepswerkprojecten gaat dit anders. De Raad huurt voor begeleiding op deze projecten werkmeesters in. Deze werkmeesters moeten stevig in hun schoenen staan en de capaciteiten hebben om een groep goed functionerend te houden. De werkmeester is altijd aanwezig bij het werk van de jongens. De taakstrafcoördinator is degene die belangrijke beslissingen neemt, bijvoorbeeld of de werkstraf met positief resultaat kan worden afgesloten.

Buurtbewoners

Bijna alle coördinatoren geven aan dat **buurtbewoners niet op de hoogte gesteld** worden van werkstraffen in de buurt. Dit geldt voor zowel groepswerkprojecten als individuele projecten. De reden die hiervoor het meest gegeven wordt is dat het op de hoogte stellen van buurtbewoners **negatieve effecten** kan hebben zoals stigmatisering, 'aan de schandpaal nagen', verzwaren van de taakstraf en onrust veroorzaken in de buurt. Een tweede reden die veel gegeven wordt is dat buurtbewoners niet op de hoogte worden gesteld vanwege de **privacy van de jongeren**. Verder wordt enkele keren aangegeven dat buurtbewoners toch wel weten dat de jongeren werkgestraften zijn, waardoor het niet nodig wordt gevonden om de buurt op de hoogte te stellen. Bij een project van de vestiging Zutphen, het kringloopproject, zijn mensen op de hoogte gesteld door middel van een krantenartikel. De vestiging Den

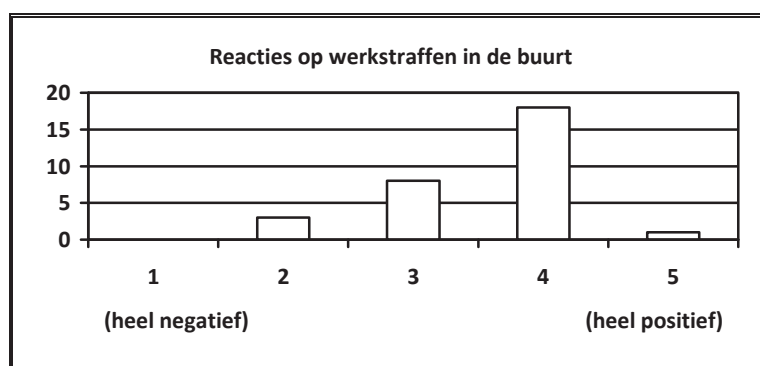
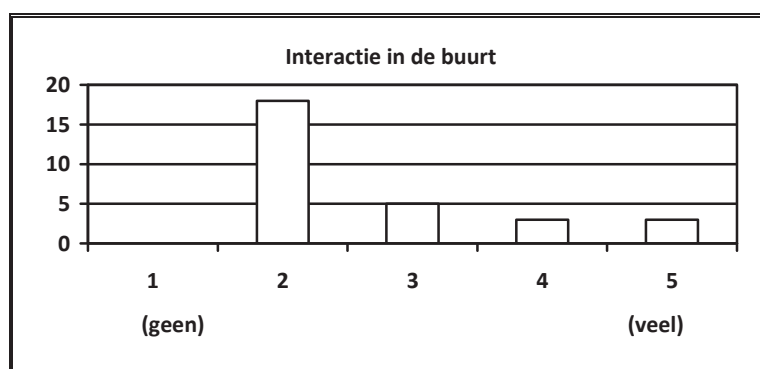
Haag meldt dat een keer over een project, na afronding, een artikel in een lokaal krantje is geplaatst. Hierin stond dat de straf door de jongeren goed is uitgevoerd en afgerond.

Herkenbaarheid

In principe komt het niet voor dat jongeren specifieke kleding dragen voor taakgestraften. Wel geven de meeste coördinatoren aan dat jongeren zich qua kleding moeten aanpassen aan de instelling/locatie waar zij de werkstraf moeten doen. Dit kan inhouden dat ze werkschoenen moeten dragen en vaak zijn ze verplicht een reflecterend oranje of geel hesje te dragen. Dit zijn regels van de Arbowetgeving. De hesjes zorgen voor zichtbaarheid en daarmee voor veiligheid bij bijvoorbeeld werk op straat of in gemeenteperken. Het dragen van de hesjes heeft vaak wel als neveneffect dat de jongeren herkend worden als taakgestraften.

Reactie van en interactie met de buurt

In de (31) interviews is gevraagd naar de mate van interactie tussen de jongeren en buurtbewoners en de reacties vanuit de buurtbewoners. Coördinatoren is gevraagd een score van 1 tot 5 te geven aan zowel interactie als reactie. Bij interactie met de buurt staat 1 voor geen interactie en 5 voor veel interactie. Bij reacties vanuit de buurt staat 1 voor heel negatief en 5 voor heel positief. De gemiddelde score op interactie met de buurt is 2.7. Eén geïnterviewde zegt dat er helemaal geen interactie met de buurt is, ruim de helft van de coördinatoren spreekt van weinig interactie en slechts enkelen zeggen dat er veel interactie met de buurt is.

De gemiddelde score bij reacties vanuit de buurt is 3.6 (één coördinator niet meegerekend, want zij gaf aan dat er helemaal geen interactie is). Volgens ruim de helft van de coördinatoren zijn de reacties vanuit de buurt overwegend positief, in één geval zelfs heel positief. Een

coördinator vertelt dat een groep jongeren voor een verzorgingstehuis sneeuw had geruimd. De bewoners waren erg dankbaar. Ze spraken de jongeren aan en gaven hen complimenten en limonade. Dit soort voorbeelden wordt meerdere keren door de coördinatoren naar voren gebracht. Negatieve reacties komen echter ook wel eens voor. Mensen maken opmerkingen als *'pak ze maar hard aan'* en *'dat is toch geen straf'*. Ook gebeurt het wel eens dat vriendjes van de taakgestraften naar het project komen en opmerkingen maken.

5 Profiel, intake en besluitvorming

Bij de oplegging van een taakstraf spelen meerdere factoren een rol. Er zijn 'objectieve' criteria voor de strafoplegging, zoals een blanco strafblad en de zwaarte van het delict (maximaal zes maanden onvoorwaardelijke gevangenisstraf). Daarnaast spelen andere factoren mee. Uit het onderzoek van Van Mulbregt (2000) kwam in de interviews met rechters, officieren van justitie en taakstrafcoördinatoren naar voren dat verdachten ook zelf invloed kunnen hebben op de keuze voor een taakstraf. Want wanneer de verdachte zelf aanbiedt een werkstraf te doen, werd dit vaak opgevat als motivatie en dit kon volgens de geïnterviewden positief bijdragen aan het besluit een werkstraf op te leggen. Een werkstraf werd vooral gezien als een kans voor *first offenders*, terwijl recidive eerder negatieve indicatie was voor het opleggen van een werkstraf. Jeugdige verdachten kregen echter sneller het voordeel van de twijfel dan meerderjarigen. Detentie voor minderjarigen vond men onwenselijk en van een werkstraf werd een pedagogisch effect verwacht: de minderjarige kan iets terugdoen voor de maatschappij, leert verantwoordelijkheid en regelmaat aan en krijgt voldoening doordat anderen tevreden zijn over zijn prestaties.

In hoeverre deze factoren hebben meegespeeld bij de oplegging van de taakstraf aan de jongeren in ons onderzoek valt buiten ons gezichtsveld. Ons startpunt ligt bij het intakegesprek en onze focus op de uitvoering van de taakstraf en hoe de jongeren die beleven. In dit hoofdstuk beperken we ons tot het intakegesprek en hoe de keuze voor een werkstraf in de buurt tot stand komt. Dat doen we aan de hand van interviews met taakstrafcoördinatoren, aangevuld met observaties tijdens intakegesprekken, en interviews met jongeren. Eerst wordt een profiel van de geïnterviewde jongeren geschetst. Welke eigenschappen hebben ze met elkaar gemeen en waarop verschillen ze? Vervolgens wordt kort de rol van de taakstrafcoördinator besproken om daarna de gang van zaken rondom het intakegesprek nader te bekijken. Ten slotte komt het besluitvormingsproces aan bod. Waar wordt op gelet bij het zoeken naar een geschikt project voor een taakgestrafte jongere? Is het een bewuste keuze om een jongere in een bepaald project en/of buurt te plaatsen?

Profiel van de jongeren

Er zijn in totaal 30 jongeren in de leeftijd van 14-18 jaar geïnterviewd. In hoofdstuk 3 hebben we al een overzicht gegeven van hun demografische kenmerken en hun eventuele recidive en eerdere taakstraffen (tabel 3.2). Maar er valt op basis van de interviews en de observaties meer over hen te zeggen. Ofschoon elke jongere unieke kenmerken heeft, anders wil zijn en wellicht een eigen dialect spreekt, hebben ze ook veel dingen met elkaar gemeen, ongeacht hun afkomst uit stad of dorp. Typerend voor hun leeftijd is dat ze vaak rondhangen op straat; chillen met elkaar, scheuren op scooters en kattenkwaad uithalen. In het weekend gaan ze naar een party, disco, café of keet, of luisteren ze, zoals Alma⁶, gewoon op straat met skate-

⁶ Om privacyredenen zijn de namen van de jongeren gefingeerd.

vrienden naar hiphop uit een boombox. “Simpel je plugt een MP3 erin en je hebt sound!” Opvallend is dat dance, smartlappen en skihutdeuntjes voornamelijk populair zijn bij autochtone jongeren en hiphop en rap door bijna alle straatgroepen worden geluisterd. De meeste jongeren zijn lager opgeleid (speciaal onderwijs, vmbo, mbo niveau 1 en 2) of volgen nog een opleiding. Er zitten ook enkele notoire spijbelaars tussen. Bij een deel is een gedrag- of aangeboren stoornis (ADHD of PDD-NOS) gediagnosticeerd.

De geïnterviewde jongeren zijn op basis van hun kenmerken grofweg verdeeld in drie groepen. *Buurtjongeren* hangen in de eigen woonbuurt (vaak in een dorp) rond; een deel hiervan trekt (als ze wat ouder zijn) meer naar de stad. *Zelfstandige jongeren* wonen (tijdelijk) niet meer in de eigen buurt. Van de *laatste kans jongeren* vertoont een deel ernstige gedragsproblemen. De driedeling is niet naar rato, bij de geïnterviewden noch wat betreft alle jongeren met een werkstraf in de buurt. Zo vormen de buurtjongeren de overgrote meerderheid van alle geïnterviewden, daarna volgen de zelfstandige jongeren en de laatste kans jongeren zijn de kleinste groep. Hierna volgt een beschrijving van de drie profielen.

Buurtjongeren

Deze groep bestaat voornamelijk – maar niet uitsluitend – uit *first offenders*. Ze zijn doorgaans serieus bezig met school (elektrotechniek, lassen of willen de bouw in). Het delict waarvoor ze een taakstraf hebben gekregen is soms een typisch voorbeeld van “wrong place, wrong time”. Een deel van hen hecht weinig aan rolmodellen en/of is weinig honkvast in het publieke domein. Anderen hangen in hechter verband rond en zijn meer op een vaste locatie (hoek, pleintje, snackbar, park, etc.) in de eigen (woon)buurt gericht. Een deel van de buurtjongeren uit dorpen trekt vaker naar de stad voor vertier. De mobiliteit verschilt nogal. Hoe ouder hoe meer kilometers. De leeftijd in deze groep (die begint bij 12 jaar) ligt iets lager dan in de andere groepen. De taakstrafcoördinatoren en werkmeesters/begeleiders achten de kans laag dat deze jongeren nog een keer in aanraking komen met justitie.

<p>Profiel 1: meisje, 14 jaar, Nederlands. Woonachtig in een kleine gemeente. Doet vmbo verzorging op de middelbare school. Wil graag kapster, nagelstyliste of visagiste worden. Oogt echter als een 18-jarige (qua kleding, make-up en uitgaanspatroon). Hangt veel met vrienden en gaat naar R&B feestjes en andere ‘hippe’ dingen. Veel bezig met jongens, maar “wil nog geen vriendje, want dat is teveel gedoe.” Reed met de brommer door na een aanrijding, waarvan zij zelf ontzettend is geschrokken. In paniek reed ze weg en enige tijd daarna stond de politie voor de deur. Taakstraf: 12 uur.</p>
--

Zelfstandige jongeren

Deze jongeren wonen doorgaans niet meer thuis, maar bijvoorbeeld in een leefhuis of internaat, of volgen een kamertraining (16+). Ze zijn afkomstig uit een problematische thuissituatie die niet langer houdbaar is of was. Dit kan zowel aan de kant van de jongere als aan de kant van de ouders zijn geweest. Ze weten dat ze er alleen voor staan en proberen met vallen en opstaan een toekomst op te bouwen. In de kern hebben ze geen aandrang tot het plegen van delicten. Het criminele gedrag komt voort uit een situatie of gelegenheid waarbij een meer impulsieve kosten-batenanalyse (weinig zakgeld per week krijgen, zodat een pakje sigaretten stelen niet als misdadig gezien wordt) wordt gemaakt. Sommigen leiden zichtbaar

aan de soms ernstig verstoorde gezinssituatie en missen de emotionele empathie van en binding met de ouders. Blowen en experimenteren met andere genotmiddelen komt – volgens de coördinatoren, maar ook blijktens informele gesprekken en interviews met de jongeren zelf – vaker voor dan bij de buurtjongeren. Deze groep onderscheidt zich vanwege het ‘zwervend’ karakter. De internaten en leefhuizen liggen vaak wat afgelegen wat automatisch tot meer mobiliteit leidt. Er wordt veel gereisd tussen school, werk, verblijfplaats en vrienden (waar soms in het weekend overnacht mag worden). De jongeren variëren in leeftijd van 14 tot 18 jaar.

Profielchets 2: jongen, 18 jaar, Marokkaans. Vrolijk ogend, maar problematische jeugd. Veel huiselijk geweld door agressieve vader; zowel moeder als hijzelf verblijven op een geheim adres. Volgt na enkele jaren internaat nu een kamertraining en woont bijkans op zichzelf. Wijd zijn agressieve buien aan een verstoorde opvoeding. Gaat niet meer naar school, maar droomt over een hbo-studie. Houdt van rap en hiphop en heeft zowel ‘blanke als bruine’ vrienden. Toen hij 17 jaar was, had hij een schuld van ruim 100 euro bij een internetshop. Hij kreeg van het internaat geen voorschot op zijn zakgeld om die schuld af te kunnen betalen en wist zich geen raad. Op een dag vond hij in de bus een aantal ID kaarten in een tas. Hij wist dat dit hem uit de brand zou helpen als hij de ID kaarten doorverkocht. De politie kwam hem op het spoor en hij werd gearresteerd voor diefstal van ID kaarten en overtreding van de identificatieplicht omdat hij zijn eigen ID bewijs niet bij zich had. Taakstraf: 40 uur waarvan 20 voorwaardelijk.

Laatste kans jongeren

Deze jongeren hebben een ‘laatste’ kans gekregen van de kinderrechter en/of hebben hun vorige taakstrak verknoeid. Sommigen hebben ernstige gedragsproblemen (agressie, vechtpartijen, etc.) waardoor ze moeilijk te plaatsen zijn in een regulier project en hebben soms al eerder in jeugddetentie gezeten. Deze wat oudere groep bevindt zich, afgaand op wat coördinatoren over hen vertellen, meer in de grote stad en staat soms al met één been in het door volwassenen gedomineerde criminele (buurt)milieu. Ze zijn *streetwise*, verrichtten allerlei hand en spandiensten, gedragen zich stoer en quasi nonchalant en pochen soms met hun grappige straathumor en -slang. Ze voeren een taakstraf uit voor een zwaarder delict dan de jongeren in de vorige twee groepen. In plaats van een kleine diefstal, het afsteken van vuurwerk of het beledigen van een politieagent, zijn ze eerder veroordeeld als gevolg van mishandeling, geweldpleging en het dealen van drugs.

Profielchets 3: jongen, 17 jaar, Joegoslavisch. Zit nog wel op school, maar ziet daar geen toekomst in. Spijbelt veel. Komt uit een milieu waar criminaliteit hoog in het vaandel staat (neven, broers, andere familie). Heeft in het verleden al leerstraffen en trainingen gehad, maar snapt het nut niet van “het tekenen van je emoties”. Opgepakt wegens overtreding van de Opiumwet. Taakstraf: 50 uur. Dit is zijn vierde taakstraf.

Rol taakstrafcoördinator

De taakgestrafte jongere wordt gekoppeld aan een coördinator taakstraffen. Deze voert met hem/haar het intakegesprek, besluit over de plaatsing in welk project en zorgt ervoor dat de jongere zijn/haar taakstraf daar kan uitvoeren. Tevens draagt de coördinator zorg voor de eindafwikkeling door middel van een (telefonisch of persoonlijk) eindgesprek, het verwerken van het beoordelingsformulier van de jongere en het rapporteren aan de officier van justitie en de ouders van de jongere. Tijdens de werkstraf zelf heeft de coördinator nauwelijks tot weinig contact met de jongere.

Het intakegesprek

Het intakegesprek heeft volgens de taakstrafcoördinatoren een vaste vorm. Zo worden de gesprekken altijd individueel gehouden, maar er zijn wel verschillen te vinden in de vorm en de gebruikte locaties. Het overgrote deel van de intakegesprekken vindt op kantoor plaats, maar een aantal vestigingen doen aan huisbezoeken of een kantoor op locatie. Er wordt dan bijvoorbeeld voor een dagdeel een kamertje in een plaatselijk buurthuis gehuurd. Zo hoeven de jongeren niet helemaal naar het hoofdkantoor af te reizen.

Huisbezoeken zijn populair in Limburg. Zowel de coördinatoren in Roermond als die in Maastricht leggen bijna uitsluitend huisbezoeken af. Als reden wordt gegeven dat het belangrijk is een indruk te krijgen van het milieu waarin de jongere opgroeit en dat een intakegesprek op kantoor niet opweegt tegen “een kijkje in de keuken van de jongere”. Daarbij is de kans dat er een ouder aanwezig is vele malen groter. De ouders of verzorgers van een jongere worden namelijk standaard uitgenodigd om op kantoor het intakegesprek van hun zoon of dochter bij te wonen. Soms gaat er zelfs een aparte brief de deur uit. Helaas laten ouders, vooral in de grotere steden, vaker dan eens verstek gaan. Dit tot grote teleurstelling van de taakstrafcoördinatoren. “Ze zijn gewent, maar we kunnen ze niet verplichten”, aldus een coördinator. Een frustrerend gegeven, aangezien de jongere nog minderjarig is en dit betekent dat de ouders (deels) verantwoordelijk zijn. De redenen (of “smoezen”) van jongeren die zonder ouder bij het gesprek verschijnen verschillen van “mijn ouders werken allebei en kunnen geen vrij krijgen” tot het in de praktijk van taakstrafcoördinatoren vaak gehoorde “mijn vader werkt en mijn moeder spreekt geen Nederlands”.

Wanneer een taakstrafcoördinator een jongere krijgt toegewezen, ontvangt hij/zij meteen het dossier van het uitgevoerde raadsonderzoek. Hierin staat al wat basisinformatie over delict, achtergrond, persoon van de jongere. De taakstrafcoördinator gaat dus niet blanco het intakegesprek in. Het delict wordt inhoudelijk niet meer besproken in het intakegesprek, want dat is al uitvoerig aan bod geweest bij het politieverhoor, de raadsonderzoeker, de kinderrechter en waarschijnlijk ook de ouders. Het is volgens de coördinatoren niet nodig om dat nog eens te bespreken. Wel wordt er een korte feitelijke samenvatting van het delict gegeven om aan te geven waarom een jongere daar nu zit. Verder wordt in het intakegesprek de beschikbaarheid (dagen, dagdelen) van jongeren geïnventariseerd en hun leefsituatie in kaart gebracht. Onderwerpen als schoolprestaties, gezinssamenstelling, hobby's, bijbaantjes, drugs, alcohol en eventueel (ander) grensoverschrijdend gedrag vormen daar een onderdeel van. De jongere en diens ouders hebben minimale vrijheid in de keuze van een project. Wel kunnen ouders erop staan dat hun kind niet in een door de coördinator geko-

zen project wordt geplaatst. De coördinator probeert ouders in dat geval toch te overtuigen, maar als zij voet bij stuk houden, valt hier anders niets aan te doen dan de jongere in een ander project te plaatsen. In principe moeten de ouders namelijk akkoord zijn met de beslissing van de coördinator. Zij hebben (wettelijk) immers het gezag over hun kind.

First offenders en recidivisten

Uit de interviews met taakstrafcoördinatoren en ook uit observaties tijdens enkele intakegesprekken komt een duidelijk verschil naar voren tussen *first offenders* en recidivisten wat betreft duur en inhoud van het intakegesprek. De gesprekken met *first offenders* duren beduidend langer. Eerst wordt de korte feitelijke samenvatting van het delict gegeven dat de aanleiding was voor de taakstraf. Vervolgens is er een kennismakingsgedeelte en wordt er informatie verzameld over het leven van de jongere. Bij recidivisten is dit laatste deel allemaal al in het dossier terug te vinden en vraagt de coördinator alleen of er iets is veranderd sinds de vorige taakstraf. *First offenders* krijgen ook meer stem bij de keuze voor een project, maar bij recidivisten is dit al hun tweede, derde of zelfs vierde kans en dus “valt er niets te kiezen”, aldus een taakstrafcoördinator.

Maar zowel bij *first offenders* als recidivisten vinden de intakegesprekken over het algemeen op een milde toon plaats, niet expliciet veroordelend en zonder ‘moralistische preken’. Wel is er vaak aandacht voor het drankgebruik van de jongeren. Hoeveel wordt er gemiddeld in een weekend gedronken? Maken de ouders zich zorgen daarover? De coördinator vervult dan een pedagogische rol en wijst erop dat alcohol meer risicovol gedrag bevordert.

Jongeren over het intakegesprek

In de interviews met de jongeren is ook gevraagd naar *hun* beleving van het intakegesprek. Over het algemeen wordt deze positief beoordeeld. Sommigen dachten dat de coördinator veel strenger zou zijn, anderen dat het delict wederom uitvoerig besproken zou worden. Opvallend is dat een deel aangeeft nooit op het kantoor te zijn geweest voor een intakegesprek. Deze jongeren vertellen dat ze zijn gebeld door de Raad om een aantal vragen te beantwoorden en vervolgens de details van het project waarin ze zijn geplaatst te krijgen. In deze gevallen is het volgens coördinatoren zo dat zowel het intake- als het kennismakingsgesprek met het bedrijf tegelijkertijd plaatsvindt. Deze gang van zaken is voornamelijk terug te vinden bij projecten waar het overgrote deel van de totale instroom van die regio wordt geplaatst, zoals in het kringloopcentrum te Apeldoorn.

De jongeren die meerdere projecten kregen aangeboden, kozen allemaal voor het project dat het dichtst bij huis was. Naderhand bleken deze soms vol. Veel jongeren echter kregen geen keuzes voorgeschoteld en moesten afwachten wat de coördinator voor hen had gekozen.

Herkenbaarheid

Wat betreft de perceptie van de jongeren is het volgens de coördinatoren opvallend dat jongeren in de grotere steden (Den Haag, Eindhoven) bij de intake meer moeite met de herkenbaarheid van de werkstraf in de buurt hebben dan in de wat kleinere steden (Zwolle, Apeldoorn). Maar over het algemeen maken de jongeren zich volgens hen minder druk over eventuele herkenbaarheid en vinden ze het belangrijker dat de werkplek dicht bij hun huis is.

De interviews met de jongeren bevestigen dat de herkenbaarheid voor sommigen inderdaad een probleem is. Enkelen geven al in het intakegesprek te kennen dat liever niet op het station of in het dorp te willen werken, omdat hier bijvoorbeeld te veel familie woont. Deze weet niet dat de jongeren een taakstraf heeft en dat zou de jongere graag zo willen houden.

Besluitvormingsproces

Uit het eerder genoemde onderzoek van Van Mulbregt (2000) bleek uit de interviews met rechters, officieren van justitie en taakstrafcoördinatoren dat zij bij de plaatsing van taakgestraften rekening houden met persoonsgebonden factoren. Zo werd speciale vakkennis gebruikt bij de keuze van een project. Verder speelden praktische zaken als werktijden, reistijd en bereikbaarheid mee. Sommige taakgestraften wilden juist niet in hun woonbuurt of zichtbaar werken. Hier werd, indien mogelijk, vaak rekening mee gehouden. Daarnaast waren van invloed: sociale vaardigheden, ziekte of arbeidsongeschiktheid en verslavingsproblemen. Men streefde ernaar om van de taakstraf een opvoedkundig effect uit te laten gaan, bijvoorbeeld door de koppeling van het werksoort en het delict. Ook de bespreekbaarheid van het delict was voor plaatsing op bepaalde projecten van belang. Met eventueel schadeherstel voor het slachtoffer werd bij plaatsing niet echt rekening gehouden. De relatie tussen het te verrichten werk en het delict was vaak moeilijk. Bijvoorbeeld tasjesrovers konden niet terecht in een bejaardenhuis omdat dit onrust zou veroorzaken. Soms was het wel mogelijk om een link te leggen tussen het delict en de werkstraf, maar kostte het ook meer tijd voordat werkstraf kon starten, terwijl een snelle start juist belangrijk werd gevonden en vaak meer prioriteit had. Ten slotte waren er projectgebonden factoren. Veel projecten hanteerden zelf plaatsingsvoorwaarden, door bijvoorbeeld bepaalde delicten uit te sluiten, bepaalde vaardigheden en een bepaalde uitstraling van de taakgestrafte te verwachten en/of verslaafden en personen met psychiatrische problematiek te weren. Coördinatoren wilden projectplaatsen niet verliezen dus wilden zorgen voor een goed verloop van de straf. Verder konden de cultuur van de instelling, de mate van controle en begeleiding die een projectplaats kan bieden en de persoon van de projectleider een rol spelen.

Ook al dateert het onderzoek van Van Mulbregt van tien jaar geleden, ging het niet alleen over minderjarige taakgestraften en kwamen taakgestraften niet zelf aan het woord, in essentie zien we de genoemde factoren terug in ons eigen onderzoek. Echter, de thematiek van werkstraffen *in de buurt* kwam indertijd nauwelijks aan de orde, terwijl die in ons onderzoek juist expliciet aandacht heeft gekregen.

Taakstrafcoördinatoren

Er zijn verschillende aspecten waar taakstrafcoördinatoren rekening mee houden in het besluitvormingsproces. Deze zijn vaker *praktisch* dan inhoudelijk van aard. De reisafstand en beschikbaarheid van zowel de jongere als het project zijn sterke bepalers. In ongeveer de helft van de regio's worden jongeren primair individueel geplaatst en in de andere helft primair in een groepsproject. Dit wil zeggen dat alleen als de jongere, om welke reden dan ook, ongeschikt wordt geacht om in een individueel of groepsproject te functioneren, dan pas wordt gekeken naar het tegenovergestelde alternatief. Er wordt over het geheel genomen

liever individueel geplaatst, omdat de mening overheerst dat dit ervoor zorgt dat de taakstraf eerder tot een succesvol einde komt en de jongere een grotere kans heeft om er ook nog wat van te leren. Tevens kan het een opstap zijn naar een bijbaantje of stagepek. Groepsprocessen in de groepsprojecten leiden af. Daar tegenover staat dat de reden voor het plaatsen in een *groepsproject* vaak is gelegen in de beschikbaarheid van het project. De groepsprojecten hebben namelijk altijd plek (in tegenstelling tot individuele projecten waar er meestal maar één plek beschikbaar is) en uren kunnen snel 'weggewerkt' worden. Daarnaast worden groepsprojecten ingezet om 'moeilijke' jongeren te plaatsen, bijvoorbeeld in het prikkelarme bosproject.

Naast de overweging individueel versus groepsproject, wordt er rekening gehouden met *persoonskenmerken*, zoals geslacht, leeftijd, karakter en, in mindere mate, etniciteit. In een groep met uitsluitend jongens van 16/17 jaar, plaatst men doorgaans geen meisje van 14 jaar die voor het eerst een taakstraf heeft. Met betrekking tot het *delict* wordt in het geval van zedendelinquenten consequent rekening gehouden met de werkplek. Hier is namelijk voorzichtigheid geboden. Een aantal coördinatoren bespreekt het openlijk met zedengevallenen: "Ik wil je graag in dit project plaatsen, kan je het aan?".

Jongeren

Volgens de jongeren hebben ze geen tot weinig invloed op de besluitvorming. Sommigen vertellen hoe ze zelf met een voorstel kwamen voor een werkstraf of hun wensen uitten en dat dit achteraf in hun beleving niets heeft uitgemaakt. Een stapje verder gaan de jongeren die het gevoel hadden dat er niet eens naar ze geluisterd werd, maar dit zijn uitzonderingen. Vooral de jongeren die telefonisch meegedeeld kregen waar ze te werk werden gesteld, voelden zich niet betrokken bij het besluitvormingsproces. Daar staat opvallend genoeg tegenover dat een deel van de jongeren het ermee eens is dat je als taakgestrafte niets te kiezen hebt: "dat hoort bij de straf".

Wel of niet in de buurt?

Over het wel of niet *in de buurt* plaatsen, praten taakstrafcoördinatoren verschillend. Een ieder moet zich bij de plaatsing houden aan de regel van een half uur reisafstand, dus sommigen gebruiken dit als 'in de buurt plaatsen'. Anderen wijzen op het feit dat de jeugdcultuur in elke stad of dorp klein is en iedereen elkaar wel ergens van kent (broertje van, neef van, ex van). Zo denkende is elke plaatsing in dezelfde stad waar de jongere woont in de buurt, of in ieder geval deels in de 'directe leefomgeving'.

Het lijkt erop dat de keuze die een taakstrafcoördinator wel of niet maakt voor een bepaald project of iets in 'de buurt', meer vanuit een *pragmatisch* oogpunt wordt gezien dan dat het een inhoudelijk bewuste keuze is. Soms is het omdat dat project het enige project binnen de haalbare reisafstand van de jongeren is, soms omdat de jongere alleen op zaterdag beschikbaar is en dus uitgesloten wordt van andere projecten die doordeweeks plaats vinden. Als een jongere bewust niet in een *groepsproject* wordt geplaatst, is dit meestal omdat hij/zij ongeschikt wordt bevonden om in een (of de desbetreffende) groep te functioneren. Dit kan op de jongere, maar ook zeker op de groep een nadelige invloed hebben: "Als er één lastige bij zit, kan die de hele groep opstoken. De 'uitslover' zoekt aandacht en afleiding, de rest

wordt afgeleid. Voor niemand een gunstige situatie.” Bij *individuele projecten* is er wel meer ruimte voor plaatsing op basis van inhoudelijke redenen. Coördinatoren proberen dan een werkplek te zoeken die aansluiting vindt bij de opleiding of interesses van de jongere. Zo worden meiden vaak in een ziekenhuis of bejaardentehuis geplaatst (verzorgende rol). Jongens die bijvoorbeeld van dieren houden, kunnen op een boerderij terecht. Of als een jongen al ergens in de bouw of bij een schildersbedrijf werkt in het kader van zijn stage, wordt getracht een taafstrafplek in die richting te zoeken.

Met het aspect van de *buurt* wordt, buiten de reisafstand, niet veel rekening gehouden in de besluitvorming. Wel een belangrijke inhoudelijke reden om iemand *niet* in de buurt te plaatsen, is wanneer een jongere doelwit kan worden van een eventuele wraakactie. Als de jongeren namelijk herkenbaar is voor publiek en buurt, is het voor ‘vijanden’ tevens gemakkelijk om hem of haar te vinden.

Bij het project in Maastricht was vanaf het begin de insteek om te starten in de achterstandswijken. Niet helemaal toevallig, omdat een groot deel van de toenmalige instroom ook in die wijken woonden. Daar is de locatie van het project en de daarmee gepaard gaande *herkenbaarheid* wel echt een element van de taakstraf.

Het plaatsen in de *pleegbuurt* komt nauwelijks voor, zoals al bleek uit de inventarisatie (hoofdstuk 4). Coördinatoren staan hier op zich wel open voor, maar het moet wel praktisch haalbaar zijn. Zo vertelt een coördinator in Limburg over een jongen die met toestemming van de directeur van de tennisvereniging waar hij een aantal dingen had vernield, aan het werk mocht om de schade te vergoeden. “Als vanuit beide partijen de wil er is, kan de mogelijkheid onderzocht worden tot het tewerkstellen van de jongere op de pleeglocatie.”

Conclusie

De geïnterviewde jongeren hebben een aantal kenmerken, zoals het lage opleidingsniveau, de liefde voor rap/hiphop, scootercultuur en het hangen op straat, met elkaar gemeen. Daarnaast zijn op basis van de verschillen tussen de jongeren drie groepen te onderscheiden, te weten: buurtjongeren, zelfstandige jongeren en laatste kans jongeren.

Zoals ook uit de inventarisatie (hoofdstuk 4) bleek, vinden de meeste intakegesprekken op kantoor plaats, behalve in de regio’s waar huisbezoeken standaard worden gedaan. Wat niet uit de inventarisatie naar voren kwam, maar nu wel uit de verdieping, is dat een deel van de intakegesprekken ook telefonisch plaatsvindt en/of op de eerste werkdag, samen met het kennismakingsgesprek. Pas later tijdens de diepte-interviews met coördinatoren en jongeren werd dit duidelijk.

Voor *first offenders* is in het intakegesprek ruimte voor het bespreken van de beschikbaarheid, interesses, motivatie, capaciteiten en gedrag, terwijl bij recidivisten wordt gekeken naar beschikbaarheid en zichzelf veel minder mogen meebeslissen over de inhoud en locatie van de werkstraf.

Er wordt zowel individueel als in groepsprojecten geplaatst, al heeft de ene vestiging een voorkeur voor het één dan wel het ander. Alle geïnterviewde taakstrafcoördinatoren zijn het

erover eens dat plaatsing van een jongere maatwerk is. Toch vinden de jongeren niet altijd dat er rekening wordt gehouden met hun eigen wensen of voorkeuren.

Het plaatsen in een groepsproject heeft voornamelijk praktische redenen, individuele plaatsing wordt doelbewuster gedaan. Bij plaatsing in de buurt van de jongere wordt doorgaans geen rekening gehouden met inhoudelijke factoren, behalve in het geval van eventuele wraakacties. Plaatsing in de pleegbuurt komt zelden voor.

Ten tijde van de intake ligt bij een deel van de jongeren hun herkenbaarheid tijdens het uitvoeren van de werkstraf gevoelig.

6 De werkstraf

Borden wassen, bedden verschoneren, prullen prikken of muurtjes verven. Na het intakegesprek en de matching tussen jongere en project (hoofdstuk 5) is het dan tijd om te gaan werken. In dit hoofdstuk worden de werkzaamheden van de jongeren op de werkplek beschreven. De beleving van de werkstraf en de reacties door omstanders laten we nog zoveel mogelijk buiten beschouwing, want daar worden latere hoofdstukken aan gewijd.

Centraal in dit hoofdstuk staat de beantwoording van de tweede onderzoeksvraag naar kenmerken van werkstraffen in de buurt. Daarnaast komt ook de vierde onderzoeksvraag aan de orde: zijn de jongeren tijdens het uitvoeren van de werkstraf in de buurt herkenbaar als werkgestraften? Op basis van (participerende) observaties, informele gesprekken en interviews met de jongeren, interviews met de taakstrafcoördinatoren en informele gesprekken en verslagen van werkmeesters/begeleiders worden deze onderzoeksvragen uitgediept. Wat doen de jongeren als werkstraf en waar? Onder welke omstandigheden? Zijn er verschillen te zien tussen projecten in de stad en die op het platteland? Hoe lang duurt een werkstraf? Ook wordt aan de hand van de interviews met taakstrafcoördinatoren, de observaties en informele gesprekken de rol van de werkmeester besproken.

Inhoud werkstraf

De meeste onderzochte projecten vinden plaats in de woonbuurt van de jongere; dat wil zeggen: in de eigen woonwijk, woonplaats en/of op een half uur reisafstand van waar zij wonen. Sommige projecten herbergen ook het element van herkenbaarheid. De aard en de zwaarte van de werkzaamheden verschillen per project.

Het *Buitengewoon Schoon* project (Roosendaal) en *Vegen Escamp* (Den Haag) lijken op elkaar qua werkzaamheden. 'Vuil opruimen' zijn de toverwoorden. Blikjes op straat, sigarettenpakjes, weggegooide folders, plastic zakjes en allerlei andere troep die zich verzamelt in de berm, langs de weg en in het gras. De jongeren zijn herkenbaar aan oranje hesjes, een vuilniszak en een prikker. Met extreme weersomstandigheden wordt veelal rekening gehouden, maar sommige werkmeesters zijn stellig:

“Het weer is geen factor om een werkdag af te zeggen. Bij een heftige regenbui, schuilen we in een bushokje, maar als het echt de hele dag regent, werken we gewoon door. Er zijn regenjacks beschikbaar met capuchons. Als het sneeuwt, gaan we sneeuwruimen in de wijken zodat de wegen weer begaanbaar worden.” (Werkmeester Vegen Escamp)

Bij het Haagse *Vegen Escamp* wordt straatvuil geprikt in een buurt die binnenkort gesloopt wordt en volgens de taakstrafcoördinator “erg smerig” is. Het is een buurt waar het zomaar kan dat iemand het raam open doet en vanaf drie hoog een vuilniszak naar beneden gooit, maar ook een buurt waar een oud vrouwtje met een zak Marsrepen klaar staat als de jon-

gens weer komen werken. De hele dag prikken zorgt ervoor dat je als werkgestrafte de hele dag naar de grond kijkt op zoek naar vuil, waardoor de jongeren niet zo veel merken van wat er om hen heen gebeurt. (Zie verder hoofdstuk 9). De werkmeester heeft een milde strengheid, maar zorgt er wel voor dat iedereen continu bezig is. Er mag van de werkmeester gekletst en gelachen worden (graag zelfs), maar het werk mag er niet onder lijden. Iedereen is constant in beweging en er wordt flink wat af gelopen op zo'n dag. Roken mag absoluut niet tussendoor, maar zowel in de morgen als in de middag last de werkmeester een rookpauze van tien minuten in. De rest kan dan even rusten. Deze pauze mag overigens niet gebruikt worden om bijvoorbeeld even naar de supermarkt te lopen voor een blikje cola of een pakje sigaretten. Dat mag alleen tijdens de lunch.

Ook bij de start van het *Bosproject* in Venlo wordt meteen hard gewerkt. De jongeren dragen hun eigen (oude) kleren en geen speciale werkschoenen en dergelijke. Op het takenlijstje staan: verven, snoeien, onkruid wieden, sjouwen en kleine reparaties in het bos. Allemaal klusjes die vaak onder het kopje 'jongensdingen' worden geplaatst. Daarom geldt dit project, net als de beide hiervoor genoemde projecten, meer als 'jongensproject', waar flink de handen uit de mouwen moeten worden gestoken en waarbij het werk later op de dag zwaar kan worden. Heel zelden worden hier meisjes geplaatst, al is het volgens de taakstrafcoördinatoren niet uitgesloten. (Overigens ligt het niet plaatsen van meisjes in dit type projecten ook aan de groepssamenstelling en bijbehorende dynamiek).

Daarentegen werken jongens en meisjes bij het *Kringloopproject* in Apeldoorn in een gemengde groep. 's Morgens is het pand geopend voor goedereninname van klanten. Klanten worden onder andere door de taakgestrafte jongeren ontvangen en vervolgens worden de in te leveren spullen bekeken. Dit zijn soms grote kasten, stoelen en tafels, maar ook bestek, kaarshouders en computers. De jongens zijn verantwoordelijk voor het zwaardere werk, de meisjes krijgen toch vaak de schoonmaak- of sorteertaken. Om 13:00 uur gaat het hek dicht en begint het uit elkaar halen, schoonmaken en sorteren van de spullen. De jongeren hebben verplichte oranje hesjes en werkschoenen aan. Van de werkbegeleider (een personeelslid van het Kringloopcentrum zelf) krijgen ze te horen wat er die dag allemaal moet gebeuren en in principe moet dit werk aan het eind van de werkdag af zijn, of ze nou met z'n achten of met z'n vieren zijn. Het is dus zeker wel hard werken, maar op een andere manier dan bij de eerdergenoemde projecten. Roken mag alleen op aangegeven momenten. Als er geen klanten zijn 's morgens, mag dit vaak wel even om de hoek, uit het zicht van klanten. De dagopbouw bij het Kringloopcentrum ziet er elke zaterdag in grote lijnen hetzelfde uit.

Dit is wel anders bij het project *Werkstraffen in de buurt* in Maastricht. De jongeren dragen geen speciale werkkleding, maar ze zijn tot op zeker hoogte wel herkenbaar voor de buurt omdat ze als groep aan de slag moeten. Om ervoor te zorgen dat jongeren zich niet gaan vervelen, proberen de betrokkenen te zorgen voor afwisseling. Elke zaterdag wordt een ander deel van de wijk aangepakt en ook op een andere manier. Zo komen ze bijvoorbeeld regelmatig vuil ruimen, maar gaan ze ook langs de begraafplaats om deze te fatsoeneren. Voor de jongeren die dit eng vinden, wordt een ander klusje verzonnen, maar wel binnen het toezichtgebied van de werkmeester. Tijdens onze observaties van dit project moesten de jonge-

ren bijvoorbeeld enkele hekken van een lokale winkelier van een nieuwe verflaag voorzien. Door het project wordt intensief contact gezocht met ondernemers en bewoners in de buurt voor eventuele klusjes die de jongeren kunnen opknappen. Er mag worden gerookt tijdens het schuren en verven, als er maar doorgewerkt wordt.

Bij de zojuist besproken groepsprojecten zijn de taakgestrafte voor omstanders soms herkenbaar aan hun werkkleding – ook al betekent dit niet vanzelfsprekend dat omstanders de kleding direct associëren met een werkstraf (zie hoofdstuk 9). Dat ligt anders bij de individuele projecten. In Zwolle leidt de personeelsingang aan de achterkant van een ziekenhuis naar de beddencentrale diep weggestopt in de kelder. Hier worden taakgestrafte jongeren *individueel* geplaatst, vaak ook als enige taakgestrafte, maar volgens de taakstrafcoördinator soms ook met z'n tweeën, zolang dit niet voor problemen zorgt en er voldoende toezicht is. De jongere draait mee met de reguliere beddenploeg. Er is veelvuldig contact met patiënten tijdens het werk, omdat door deze ploeg bedden van patiënten worden verschoond. Er is iemand van het ziekenhuis aangesteld om op de taakgestrafte jongeren te letten. Het meedraaien in een reguliere werkploeg, betekent dat er minder focus is en hoeft te zijn op de groepsdynamiek van taakgestrafte jongeren, maar meer op het werk zelf (zie verder hoofdstuk 7). Zo gaat het ook op twee andere werkstrafplekken: de spoel- en afwaskeukens van het ziekenhuis en een bejaardentehuis. De jongeren zijn gewoon hard aan het werk, net als het overige personeel, en er wordt niet zichtbaar extra op de werkgestrafte jongeren gelet. Het enige verschil met de beddencentrale is dat de jongeren die in de spoelkeukens werken, nauwelijks tot geen contact hebben met patiënten/klanten. Wel met overig personeel.

Individuele plaatsingen zijn er ook op de activiteitenboerderij van een gehandicaptendorp aan de rand van Eindhoven. Een medewerker van de boerderij fungeert als werkbegeleider van de werkstraf, maar is tevens de baas van de andere tieners die daar werken. Het werk is in de buitenlucht, met kruiwagens, schoffels, dieren en modder. De werkbegeleider vindt het leuk dat er soms hulp komt vanuit de Raad voor de Kinderbescherming en vooral dat de taakgestrafte jongeren leren hoe het is om met gehandicapten om te gaan.

Het lijkt op een soort bungalowpark, maar dan uitsluitend voor gehandicapten. Zij wonen hier onder begeleiding. Na aanwijzingen van de receptie rij ik naar de activiteitenboerderij in het midden van het park. Op het terras zitten bewoners met begeleiders of familie met een glaasje cola van de zon te genieten. Er zijn schommels, een trampoline, circusfietsen en een enorme boerderij. Tussen alle gehandicapte tieners die hier ook werken, zie ik Tinus staan. Hij is hard aan het werk. Balen hooi worden verslept, het gras moet nog gemaaid worden, de dieren gevoederd en de mest verzameld. Samen met twee gehandicapte jongens maakt hij een kippenhok schoon. (Veldnotitie)

Grote stad en platteland

Een opvallend verschil wat betreft werkstraffen in de buurt tussen de grote stad enerzijds en kleinere steden en het platteland anderzijds is te zien in de zojuist beschreven individuele projecten. De (individuele) projecten in de wat kleinere stad Zwolle zijn allemaal binnen, redelijk 'weggestopt' en de hier geplaatste jongeren komen er in principe geen leeftijdsgenoten tegen. De jongeren die hun werkstraf uitvoeren, komen door de achteringang naar bin-

nen of werken op een afdeling die niet zichtbaar en toegankelijk is voor patiënten en anderen. Het lijkt alsof de werkzaamheden worden 'afgeschermd', zodat de jongere ongestoord zijn of haar werk kan afmaken in een professionele omgeving zonder te veel invloeden van buitenaf. In Zwolle zijn er alleen incidenteel groepsprojecten. In grotere stad Eindhoven zijn veel van de individuele projecten (deels) buiten, zoals de boerderij, maar er is ook een papegaaienopvang en een bosproject. Volgens de taakstrafcoördinator krijgen ze veel jongeren uit arbeiderswijken en die willen "gewoon lekker de handen uit de mouwen steken en aan de slag, het liefst in de buitenlucht". Zo'n jongen kan je dan niet 'wegstoppen' in een afwaskeuken of bij de catering. Groepsprojecten zijn meer typerend voor grotere gemeenten; ze komen ook voor in de kleinere steden, maar dan op kleinere schaal. Op het platteland komen groepsprojecten nauwelijks voor, omdat het praktisch gezien niet haalbaar is. Er is te weinig instroom en de afstanden tussen woning en werklocatie zijn te groot om groepen te kunnen maken.

Groepsprojecten en individuele projecten

Alle groepsprojecten hebben een maximum van acht deelnemers. In de praktijk zijn dit er veelal drie tot zeven, omdat er altijd afmeldingen, *no-shows* en zieken zijn. De meeste groepen zijn gemengd qua etniciteit, geslacht en leeftijd, maar er zijn ook groepen waar geen meisjes of geen 12/13-jarigen worden geplaatst vanwege de aard van de werkzaamheden of om de groepsdynamiek zo min mogelijk negatief te verstoren. De individuele projecten zijn alle in een instelling waar de jongere de enige werkgestrafte is. Soms zijn zij wel in een groep aan het werk, maar dan is de jongere de enige taakgestrafte. De frequentie van de projecten verschilt. Sommige lopen het hele jaar door op elke zaterdag, andere alleen in de schoolvakanties. Bij individuele projecten is meer ruimte voor werk op doordeweekse dagen. Dit is fijn voor bijvoorbeeld jongeren die op zaterdags een bijbaantje hebben of in clubverband voetballen, maar doordeweeks wel kunnen werken. Groepsprojecten zijn doorgaans op de zaterdag of een volle week in de vakantieperiode.

De geïnterviewde jongeren is ook gevraagd naar hun oordeel over hun huidige werkstraf in vergelijking met eerdere werkstraffen. De *first offenders* konden niet teruggrijpen op eerdere eigen ervaring, maar konden meestal wel hun huidige straf vergelijken met straffen die vrienden hadden gekregen of waarvan ze hadden gehoord. De meeste jongeren zijn positief over eerdere groepsprojecten waarin ze hebben gezeten. Dit verdient wel een kanttekening: de gezelligheid in de groep wordt namelijk geroemd, maar het werk zelf wordt minder positief beoordeeld. Het werken met leeftijdsgenoten ervaren jongeren voornamelijk als een leuke bijkomstigheid, maar het werk in groepsprojecten wordt meer dan eens benoemd als "vreselijk".

Duur werkstraf

Alle coördinatoren vinden het belangrijk dat snel met de taakstraf begonnen kan worden en deze ook binnen redelijke termijn volbracht wordt. De uren moeten bijvoorbeeld niet over zes maanden worden uitgesmeerd, want dat gaat volgens de taakstrafcoördinatoren ten koste van de motivatie.

Het opgelegde aantal uren van een werkstraf varieert van 4 tot en met 200 uur (dit is tevens het wettelijk maximum). Hoger komt bijna niet voor; deze jongeren krijgen dan meestal detentie opgelegd of een combinatie met een leerstraf. Een werkstraf vanaf 150 uur komt al niet vaak voor en jongeren met een werkstraf van meer dan 100 uur voltooien deze vaak deels in een (incidenteel) groepsproject doordeweeks, bijvoorbeeld in de vakantie(s). Als er dan nog uren resterend, kunnen deze in een individueel project doordeweeks of op zaterdagden afgemaakt worden. De mogelijkheden zijn schier oneindig. Coördinatoren kiezen er dan ook vaak voor om de jongere in verschillende projecten na elkaar te plaatsen, zodat het niet saai wordt. Jongeren met een klein aantal uren worden vaak op zaterdagden ingedeeld. Afhankelijk van het aantal uren kan een jongere klaar zijn in een dag(deel) of moet hij/zij een aantal zaterdagden aanwezig zijn. Een jongere met een taakstraf van 40 uur kan bijvoorbeeld in een (groeps)project van een volle werkweek worden geplaatst of vijf zaterdagden aan de slag gaan.

Factoren die kunnen zorgen voor vertraging in de duur van een werkstraf kunnen liggen in het project zelf. Er moet uiteraard plaats zijn in het project, anders moet de jongere wachten. En het komt zelden voor, maar als er op een zaterdag maar twee jongeren komen opdagen, gaat het project soms niet door die dag. De meeste coördinatoren hanteren een minimum van drie jongeren per groep. De werkmeester moet namelijk ook betaald worden. Maar ook de jongere zelf kan voor vertraging zorgen. Op een werkdag wordt doorgaans vier, zes of acht uur gewerkt. Zo kan het dus zijn dat een jongere op een zaterdag om 14.00 uur naar huis gaat, omdat hij al een aantal dagen achter de rug heeft en nu nog maar zes uurtjes moest volmaken. Dit gegeven zorgt mede voor de vele wisselingen en het snelle verloop in groepen.

Tot slot kunnen de regels met betrekking tot de lunchpauzes verschillen. Doorgaans wordt het half uurtje lunchpauze bij een reguliere betaalde baan niet uitbetaald. Bij de werkstraf wordt het dan ook meestal niet afgetrokken van het aantal opgelegde uren. Sommige coördinatoren en werkmeesters gaan hier echter anders mee om en wel om een bijzonder door-dachte reden:

“Als de lunchpauze niet bij het aantal uren van die dag wordt opgeteld, geldt dit automatisch als zijn/haar eigen tijd. We hebben een tijd gehad dat jongeren in de pauze buiten het terrein een jointje gingen roken of een blikje bier halen. Als we ze aanspraken op het feit dat ze stoned of dronken waren, kreeg je te horen dat het hun eigen tijd was en dus daarin mogen doen wat ze willen. Om dit te voorkomen, telt de lunchpauze mee bij het aantal gewerkte uren van die dag. Al is het alleen maar om ervoor te zorgen dat jongeren op het terrein blijven.” (Taakstrafcoördinator)

Rol werkmeester

De begeleiding op de werkplek zelf geschiedt door een werkmeester en/of een werkbegeleider. Het verschil is dat een werkmeester door de Raad voor de Kinderbescherming wordt ingehuurd bij een extern bureau (speciaal voor het project), terwijl een werkbegeleider bij de instelling waar de taakstraf wordt uitgevoerd zelf werkzaam is. Een goed voorbeeld is het Kringloopproject in Apeldoorn. Hier is een werkmeester ingehuurd die ervaring heeft met jongeren, leiding kan geven, groepen aansturen en werkzaamheden structureren. Daarnaast

is er een werknemer van het kringloopcentrum aangewezen als werkbegeleider. Hij weet welke werkzaamheden er die dag uitgevoerd moeten worden en bijvoorbeeld hoe de heftruck werkt. In dit geval zijn er dus twee begeleiders op de werkplek. In de praktijk is het echter vaker zo dat in groepsprojecten alleen een werkmeester aanwezig is en bij individuele projecten alleen een werkbegeleider. De laatstgenoemde hoeft, in tegenstelling tot een werkmeester, geen groep met taakgestrafte jongeren te begeleiden. Wel kan het zo zijn dat hij/zij leiding geeft aan een team waarin de taakgestrafte jongere wordt geplaatst. Verder hoeft de werkbegeleider niet over specifieke, aanvullende vaardigheden te beschikken. Deze rolverdeling tussen werkmeester en werkbegeleider kwam ook duidelijk tot uitdrukking tijdens onze (participerende) observaties van de projecten. Vooral het Kringloopproject liet de rolverdeling goed zien. De werkbegeleider- en meester werkten nauw samen, maar de één bemoeide zich eigenlijk niet met het werk van de ander, al was het heel helder voor de groep dat ze allebei evenveel autoriteit hadden.

De werkmeesters hebben doorgaans geen opleiding of training van de Raad voor de Kinderbescherming gekregen en zijn ook niet (speciaal hiervoor) gecertificeerd, maar voldoen wel aan een vooropgesteld functieprofiel. Sommigen hebben een achtergrond als marinier of gevangenisbewaarder, anderen komen uit de hulpverlening, maar een ieder moet volgens de maatstaven van de Raad sociale vaardigheden hebben: “Alleen maar disciplineren werkt niet”, aldus een coördinator.

De rol van de werkmeesters op de werkdag zelf is groot. Zij heten de jongeren welkom, soms samen met de taakstrafcoördinator, en leggen de werkzaamheden en regels uit.⁷ In het kader van het toezichthoudende element in hun takenpakket reageren ze op ongeregelde heden en proberen deze te voorkomen. Tevens hebben zij een pedagogische functie. Zij zien erop toe dat men netjes met elkaar omgaat, de regels worden nageleefd en spelen hier op in als dit niet het geval is. Niet zozeer met een belerend praatje of moraliserend, maar meer zoals bijvoorbeeld een leraar het zou doen in de klas. Zo mag er vaak alleen gerookt worden op gezette tijden, mag er geen rotzooi op de grond gegooid worden en vraagt de werkmeester een vriendelijke en positieve houding van de jongeren, tegenover elkaar, de werkmeester, maar zeer zeker ook tegenover omstanders.

Veel van de werkmeesters hebben gedurende de dag contact met de taakstrafcoördinator. In het bijzonder als een jongere vervelend of onacceptabel gedrag vertoont. Op het moment dat een jongere van het project wordt weggestuurd, is er eerder die dag al contact geweest met de taakstrafcoördinator hierover, dit komt nooit uit de lucht vallen. Verder ontvangt de taakstrafcoördinator altijd op de maandag, na de zaterdag waarop gewerkt is, van de werkmeester een rapport over de gang van zaken. Hierin staat het functioneren van elke jongere beschreven, zodat de taakstrafcoördinator meteen op de hoogte is. Hieronder volgen drie geanonimiseerde voorbeelden.

⁷ Vaak zijn de regels al in een eerder stadium met de jongere en de taakstrafcoördinator besproken, maar deze worden altijd nog door de werkmeester op de dag zelf uitgelegd.

Mussaf was keurig op tijd bij het station. Zijn bedeesdheid duurde een minuut of tien. Daarna alleen maar vragen, de hele dag door. Uiteindelijk werden het vragen naar de bekende weg. Waar gaan we naar toe, wat moet ik doen, mag ik eerder weg, hoe laat ga ik eten, etc. Was vandaag de jongste van de groep, maar ik vind dat geen excuus. Is traag in en met alles. Moet constant gecorrigeerd en beslist aangespoord worden. Ondanks goede voorbeelden van anderen, correcties nodig betreffende tenue, opschieten met in orde maken materiaal, opruimen van het zwerfvuil, mekkeren over (niet) te volle zakken. Altijd de laatste. Ik beseft dat dit met slechts drie ook omgebogen kan worden naar een derde podiumplaats, maar deze dag beslist niet. Eenmaal in bijzijn van de anderen duidelijk verteld wat ik er van vond, en in de middag hem een fikse uitbrander gegeven. Deze taakstraf gaat wel lukken met de jongeman, maar er mag best wat meer werklust vanuit gaan. Kortom redelijk lui. Heeft deze dag matig gewerkt.

Joop is en blijft stille Jopie. Weinig mededeelzaam, althans niet op eigen initiatief. Ook zijn werktempo is niet noemenswaardig gestegen, afgezet tegen de vorige weken. Is wel minder wantrouwend geworden. Mag graag tutoyeren, echter zonder dat dit ergernis opwekt. Minder sociaal vond ik het feit, toen er op de markt een gratis verstrekking van coca cola was, en het tegen zijn einde werkdag liep hij mij vroeg: Mijnheer mag ik een blikje cola ophalen. Mijn antwoord was ja dat mag, maar dan vijf, tenslotte zijn we met vijven. Ik ga niet met 5 cola sjouwen was Joops antwoord. Ik heb hem daarop geen toestemming gegeven om voor zichzelf een cola op te halen, in het kader allemaal of niemand. Het verbaasde mij wel dat dit zonder mokken werd geaccepteerd. Het was zijn laatste werkdag. Heeft zijn taakstraf, gezien zijn traag tempo, matig tot redelijk afgesloten.

Bibi is een meisje dat zeer aanwezig is. Ze deelt graag haar gemoedstoestanden en meningen met anderen. Zo heeft ze al vier weken pijn in de buik en vandaag drie blaren en heeft ze heel wat te puffen en te blazen. Iedereen die het wel of niet wil horen mag het van haar weten. Het eerste uur loopt niet echt lekker. Ze zoekt de grenzen op en wil bepalend zijn. Als ik haar aanspreek wil ze verdergaan in haar werk en vermijdt ze oogcontact en probeert ze de confrontatie te vermijden en af te kappen. Ik heb even strak aangepakt zodat ze weet waar ze aan toe is. Wat later zie ik dat zij heel goed aan het werk is.

Bij de individuele projecten heeft de taakstrafcoördinator eigenlijk alleen contact met de begeleider als er zich ongeregelheden voordoen, dus in het geval van te laat komen, niet op tijd van pauze terug komen, brutaliteit, werk weigeren et cetera. Tot slot hebben coördinatoren een controlerende taak ten opzichte van de werkmeesters. Als zij het gevoel hebben dat hij het niet goed aanpakt en/of onrechtvaardig is, is het de taak van de coördinatoren om in te grijpen.

De werkmeesters ("coaches", zoals ze zelf genoemd willen worden) in het Maastrichtse project *Werkstraffen in de Buurt* zijn van een andere orde. De oprichter is een voormalig glazenwasser die door een ongeval niet meer zijn beroep kan uitoefenen. Hij wilde altijd al graag met jongeren werken. Eerst draaide hij dit project alleen met zijn broer, maar er kwamen steeds meer aanmeldingen binnen van vrijwilligers die in de buurt woonden. Er loopt nu zelfs een meisje stage om ervaring op te doen. De oprichter:

“De vrijwilligers zijn een grote succesfactor van dit project. Jongeren hebben bewondering voor het feit dat zij niet betaald krijgen, maar wel op hun vrije zaterdag een groep willen begeleiden.”

Naast overeenkomsten zijn er soms duidelijke verschillen in de aanpak van werkmeesters. Van hard en gedisciplineerd tot zacht doch rechtvaardig en alles ertussenin. Tijdens de pauzes wordt er in sommige projecten gepraat en gediscussieerd over relevante onderwerpen. De werkmeester neemt dan een redelijk neutrale rol in, maar probeert de jongeren wel te confronteren. Zo vroeg een jongere waarom hij prulletjes moest prikken. De werkmeester ging daarom het gesprek met hem aan door te vragen wat hij er niet leuk aan vond. Na uitleg van de jongere zei de werkmeester: *“Laat dit dan vooral een les zijn voor wat je NIET zou willen worden in je leven.”*

Jongeren over de werkmeester

Jongeren zelf beoordelen de werkmeester over het algemeen positief. Er komt zeker geen beeld naar voren van de werkmeester als drilinstructeur. Termen als ‘chill’, ‘relaxed’ en ‘aardig’ passeren juist de revue. Ook vinden veel jongeren – in de interviews, maar ook in informele gesprekken – dat hij goed met de groep klikt. Verder is er volgens de jongeren ruimte voor humor en een praatje, maar soms ook een wijs woord (hoewel dit niet door iedereen op prijs wordt gesteld). Het woord ‘streng’ als typering van de werkmeester valt weinig. Wel denken jongeren dat hun werkmeester zeer zeker streng kan zijn als het zou moeten.

Een minder positief geluid komt van enkele jongeren die de werkmeester niet consequent vonden in het hanteren van de rookregels. Volgens hen rookt hij soms in zijn kantoor, terwijl de jongeren zelf niet mogen roken. Regels zijn regels en ook de werkmeester moet zich daaraan houden, zo vinden deze jongeren.

Daarnaast brengen sommige jongeren in informele gesprekken naar voren het soms lastig te vinden om zich ‘sociaal wenselijk’ op te stellen, terwijl de werkmeester hier wel op let en dit van de jongeren verlangt. Zo valt het bijvoorbeeld op als een jongere, die wel zijn werk goed doet, de hele dag met niemand praat. Jongeren zeggen zeker te weten dat je dan een aantekening krijgt die naar de coördinator gaat. Dit terwijl je volgens hen niets fout doet. De jongeren in de individuele projecten reppen hier met geen woord over. Integendeel, een recidivist die voorheen in een groepsproject zat, vertelt dat er nu juist minder op hem wordt gelet en dat hij dit erg prettig vindt. Zo kan hij gewoon in stilte zijn werk doen en uren voltooien, zonder dat dit tegen hem wordt gebruikt.

Bijna alle jongeren vinden dat ze niet veroordelend behandeld of met een scheef oog door de werkmeester bekeken worden. Eén jongen die voor diefstal was opgepakt, vertelde wel dat hij niet zo gecharmeerd was van zijn werkbegeleider, toen die hem vroeg of hij hem wel kon vertrouwen met alle tassen van het personeel in de kleedkamer. Maar dit is een enkel geval, want over het geheel genomen zijn de jongeren juist heel tevreden over de werkmeesters en begeleiders en de manier waarop zij hun werk doen.

Conclusie

De aard en de zwaarte van de werkzaamheden verschillen per project. Bij groepsprojecten is er altijd een werkmeester en vaak ook een werkbegeleider, bij individuele projecten alleen een werkbegeleider. Werkmeesters hebben veel ervaring in het werken met jongeren, maar hebben geen speciale opleiding voor de begeleiding van taakgestraften. De jongeren uiten zich overwegend positief over de werkmeester.

Bij individuele werkstraffen spelen groepsprocessen hoogstens een rol voor zover de jongeren ook contact hebben met anderen op de werkplek die soortgelijke activiteiten verrichten, zoals ziekenhuismedewerkers. Bij de groepsprojecten is het sterk afhankelijk van de werkzaamheden of er sprake kan zijn van groepsprocessen. Het ene project leent zich hier in principe meer voor dan het andere. Tegelijkertijd is gebleken dat jongeren lang niet altijd als groep van begin tot aan het eind samen een groepswerkstraf uitvoeren. In het volgende hoofdstuk gaan we hier uitgebreid op in.

Afhankelijk van het project en/of de locatie waar de werkstraf wordt uitgevoerd, zijn de jongeren meer of minder herkenbaar voor de omgeving. Die herkenbaarheid kan een rol spelen bij de beleving van de werkstraf, samen met onder andere de aard van de werkzaamheden en de werkwijze van de werkmeester. Terloops zijn deze aspecten in dit hoofdstuk al enigszins naar voren gekomen, maar in hoofdstuk 8 worden deze uitvoeriger besproken.

Het ene project leent zich (in principe) meer voor interactie met en reacties van de omgeving. Grosso modo lenen groepsprojecten zich hier eerder voor dan individuele projecten. Maar we hebben ook gezien dat de jongeren in groepsprojecten zo druk bezig kunnen zijn met hun werk, dat zij, ook als zij qua kleding en dergelijke herkenbaar zijn voor de buurt, weinig of niet bezig kunnen zijn met omstanders. In hoofdstuk 9 wordt dit thema nader uitgediept.

7 Groepsprocessen

Bij de uitvoering van werkstraffen komen jongeren in meer of minder mate in contact met anderen. Naast de werkmeester of begeleider kunnen dit medewerkers van een instelling zijn waar het project wordt uitgevoerd, maar ook klanten, patiënten, buurtbewoners en andere 'omstanders'. Hierover is in voorgaande hoofdstukken al het een en ander gezegd en in hoofdstuk 9 gaan we expliciet in op interacties met en reacties van de buurt, leeftijdsgenoten et cetera.

Ook krijgen de jongeren, vooral in het geval van groepsprojecten, te maken met leeftijdsgenoten met wie zij samen een werkstraf uitvoeren. Daarover gaat dit hoofdstuk. Met behulp van observaties, interviews en informele gesprekken met taakstrafcoördinatoren, werkmeesters en jongeren, wordt bekeken in hoeverre sprake is van 'interne' groepsprocessen bij werkstraffen. Bekeken wordt of bepaalde, in de literatuurstudie (hoofdstuk 2) met betrekking tot groepsprocessen bij jongeren naar voren gekomen, discursieve elementen als heroïsering, anekdotes, bravoure en stoerheid de kop op steken en in hoeverre en op welke wijze zij – negatief dan wel positief – invloed hebben op het groepsproces. Daarbij wordt tevens gelet op eventuele etnische bijzonderheden. In de literatuur, beschreven in het theoretisch kader (hoofdstuk 2), worden etnische bijzonderheden bij groepsprocessen in de 'straatcultuur' vaak op de voorgrond geplaatst en wordt gesteld dat groepsvorming een reactie is op sociale uitsluiting. Het 'verzetmatige' karakter, dat gestalte krijgt door het accentueren en structureren van collectieve codes, zou de saamhorigheid verhogen en versterkt of beschermt de reputatie. Geldt dit ook voor werkstraffen in de buurt?

De invloed van werkmeesters en taakstrafcoördinatoren bij groepsprocessen

Taakstrafcoördinatoren en werkmeesters hebben op verschillend niveau contact met jongeren. Het contact van de taakstrafcoördinator is vooral individueel, terwijl de werkmeester zich geconfronteerd ziet met een groep die maximaal acht jongeren per project bedraagt (taakstrafcoördinatoren hebben tijdens het project doorgaans geen contacten met de jongeren, alleen als er ongeregelde zaken of ziekmeldingen zijn). Groepsprocessen treden overal op. Zowel in groepsgerichte als in individuele projecten. Jongeren worden continu geprikkeld door leeftijdsgenoten, werkmeesters, personeel, klanten en omwonenden. Tevens geldt: hoe groter de groep, hoe meer dynamiek en hoe moeilijker om overzicht en controle te houden en op individueel niveau zo nodig bij te sturen. De sociale processen binnen de groep worden door de werkmeester (en soms met ondersteuning van vrijwilligers) op de locatie zo goed mogelijk gestuurd en begeleid. De werkmeester beheert het werkrooster, verdeelt de taken in de groep et cetera. Hij treedt voortdurend bestraffend dan wel belonend op. Soms gaat alles vanzelf, dan is er weer meer 'tegenwind'. Werkmeesters vinden dat taakstrafcoördinatoren het complexe groepsproces nogal eens onderschatten. Anderzijds laten sommige taakstrafcoördinatoren weten dat ze tijdens het inroosteren van de werkstrafprojecten zoveel mogelijk rekening willen houden met de samenstelling van de groepen. Daarbij wordt

onder andere gekeken naar de verhouding jongens en meisjes, etniciteit en leeftijdsverschillen. Als er volgens de taakstrafcoördinator (Roermond) veel instroom is van Turkse en Marokkaanse jongens, zorgt hij ervoor dat er geen meisjes in de groep worden geplaatst. Anders gaat macho-/haantjesgedrag een te overheersende rol spelen in de groep. Een 13- of 14-jarige plaatsen tussen een groep van 17-jarigen, wordt zoveel mogelijk vermeden. Een taakstrafcoördinator (Breda) zegt er rekening mee te houden dat de jongeren elkaar niet kennen (toegegeven wordt dat dit in dorpen praktisch niet is uit te sluiten) en/of vrienden met een zelfde groepsdelict niet bij elkaar worden geplaatst in een werkproject. Omdat het ook weer niet de bedoeling is dat het té gezellig wordt, begint de ander een week later.

Ten slotte blijkt de gekozen setting niet altijd een gelukkige keuze te zijn voor de uitvoering van een werkproject. Zo vertelt de taakstrafcoördinator (Eindhoven) dat het destijds gestarte NS-project al in een vroeg stadium werd afgeblazen toen bleek dat het stationsgebied een broedplaats was van criminele activiteiten. Aangezien veel jongens met een werkstraf uit dit milieu afkomstig waren, zorgde dit voor veel ongewenste af- en verleiding en bleek het project niet efficiënt genoeg.

Het ligt voor de hand dat taakstrafcoördinatoren hier bij de selectieprocedure van individuele projecten minder rekening mee hoeven te houden.

Hoewel de samenwerking tussen beide partijen over het algemeen goed is, vangen we ook klachten op van werkmeesters die vinden dat ze door taakstrafcoördinatoren onvoldoende worden geïnformeerd over jongeren die ze moeten begeleiden. Sommige werkmeesters betreuren het dat taakstrafcoördinatoren doorgaans weinig gebruik maken van hun kennis en ervaring. Hoewel werkmeesters vaak aangeven dat ze niet hoeven te weten wat een jongere op zijn kerfstok heeft, stellen sommigen er juist wel prijs op dat ze worden geïnformeerd over 'wat voor vlees ze in de kuip hebben'. Daarmee vooral doelend op meer specifieke informatie over de gezondheid, medicijngebruik, psychische stoornissen et cetera. Als een werkmeester op de hoogte is van een jongere met een licht verstandelijke handicap, dan kan hij beter anticiperen op het soms onbegrepen of afwijkende gedrag van een jongere. Dit voorkomt de nodige verwarring en irritatie – omdat de werkmeester denkt dat de jongere simuleert of ongehoorzaam is – en bevordert de groeps sfeer.

Veel geïnterviewde taakstrafcoördinatoren zijn van mening dat de groep jongeren met gedragsproblemen en/of psychische stoornissen sowieso een terugkerend zorgpunt is bij de werkprojecten. Eigenlijk gedijen ze niet goed in een groepsproject, wat ook de hele sfeer binnen het werkproject beïnvloedt.

Rol en interactie van de werkmeester: positieve groepsprocessen

Het ligt voor de hand dat de taakstrafcoördinator en werkmeester erbij gebaat zijn dat het project zo vlekkeloos mogelijk verloopt en er zo min mogelijk uitval is.⁸ De praktijkervaring

⁸ Hoewel uitvallers in alle projecten voorkomen, is het percentage volgens de coördinatoren relatief laag, maar cijfers ontbreken. Sleur en verveling zijn factoren die het slagen of mislukken van de taakstraf bepalen. De saaiheid slaat toe als een jongere met veel uren in één project meedraait. Het project in Den Haag is een verhaal apart. Hier worden jongeren geplaatst die hun vorige taakstraf hebben verknald of die een laatste kans van de

leert dat taakstrafcoördinatoren tijdens het inplannen rekening houden met mogelijke factoren die tot ongewenste processen in de groep kunnen leiden. Niet alleen de groepsaansluiting, maar ook de setting is van groot belang voor het welslagen van een project.

Ofschoon werkmeesters een verschillende pedagogische aanpak hanteren, blijft de mores vooral op discipline gestoeld. Noodzakelijk vinden de meesten, want met een zachte aanpak alleen red je het niet. Bovendien, zo wordt vaak geredeneerd, moeten jongeren in het 'echte' leven ook leren om hun afspraken na te komen.

Vier jonge knullen, laag geschoold, gabberuiterlijk en afkomstig uit verschillende dorpen rond Rosendaal, tonen zich opmerkelijk volzaam. De werkmeester houdt de wind er goed onder tijdens de schoonmaakactie in het winkelgebied. Niemand voelt de behoefte om zich flink uit te sloven. Van enige competitie is geen sprake. Het getoonde gedrag is een mix van treuzelen, onhandigheid en afkeer van vies schoonmaakwerk. Het contact tussen de jongens is beperkt tijdens het werk. De pauze is vaak het enige moment dat ze even samen kunnen babbelen over voetbal, meisjes en feestjes.

De bezochte werkprojecten verschillen enigszins van aard. In de *individuele* projecten in Zwolle (de beddencentrale en afwaskeuken in een ziekenhuis en een afwaskeuken in een bejaardenverzorgingstehuis) en Eindhoven (activiteitenboerderij in een gehandicaptendorp) draait de jongere meestal mee in een team (meestal van volwassenen) dat op de hoogte is van de 'taakstraffer'. De werkbegeleider maakt weinig onderscheid tussen de taakgestrafte en de andere werknemers. De opgedragen klussen worden meestal zonder morren uitgevoerd. De mate van vrijheid is redelijk groot (er wordt niet voortdurend gecorrigeerd of achter de broek aan gezeten) en het opleggen van extra strafmaatregelen komt weinig voor. Hoewel de karakters en leefstijlen van de jongeren variëren (van doorsnee tot machismo en streetwise), blijven ze individuen in een wereld van volwassenen, die reageren alsof ze (tijdelijk) één van hen zijn. Het is vaak de jongere die, uit angst om te vertellen wat hij heeft gedaan, niet geconfronteerd wil worden met de andere werknemers.

Daarnaast zijn er groepsprojecten in Den Haag, Rosendaal en Maastricht (schoonmaken van de straat in een volkswijk of winkelgebied of klussen in de buurt), Apeldoorn (kringloopcentrum) en Roermond (Bosproject) waar jongeren vooral in teamverband moeten werken. In Apeldoorn hanteert de werkmeester een succesvolle strategie. De notoire kletsers zet hij tijdens het spullen sorteren wel eens apart van de anderen. Daarnaast corrigeren jongeren elkaar. Zodra er één staat te lummelen, roept een ander "ga ook eens aan het werk!". De groep van voornamelijk plattelandsjongeren oogt homogeen en ontbeert onderlinge rivaliteit.

In het Bosproject leggen de werkmeester en de assisterende boswachter veel nadruk op het belang van samenwerking en ondersteuning. Het accent ligt op wederzijds respect en een positieve teamspirit. Tijdens de korte en lange pauze vertellen de werkbegeleiders verhalen uit hun rijke commando- en mariniersverleden. De boodschap luidt telkens, wie egoïstisch is en alles op eigen houtje denkt te doen wordt uiteindelijk door de groep in de steek gelaten.

kinderrechter hebben gekregen. Omdat uitval deze groep al typeert, zal het geen verbazing wekken dat het uitvalpercentage hier hoger is.

Alleen ben je kwetsbaar als je iets overkomt. Door elkaar te helpen vergroot je de groepsspirit en saamhorigheid: "Niemand laat je vallen als je dan iets overkomt". De werkmeester probeert tijdens de overdracht van taken zo dicht mogelijk bij de belevingswereld van jongeren te blijven door alledaagse voorbeelden te geven ter verduidelijking. De werkmeester is erg in zijn sas met het Bosproject in Peel en Maas. De 'prikkelarme' omgeving verhoogt volgens de werkmeester de groepssfeer, waardoor jongeren meer ontspannen en aanspreekbaar zijn en open staan voor elkaar. "Doordat ze niet in de kijker lopen gooien ze minder de kont tegen de krib." De filosofie van de werkmeester lijkt in goede aarde te vallen bij de jongeren die over het algemeen laag zijn opgeleid. Als een enkele 'sologanger' zijn twijfels heeft over de pedagogische filosofie en groepsaanpak dan neemt de werkmeester uitgebreid de tijd om dit met de andere jongeren te bespreken.

In Den Haag, Roosendaal en Maastricht ligt het accent en de uitvoering van de groepsprojecten vooral in het publieke domein. Het zal geen verbazing wekken dat de jongeren zich hier vanwege de herkenbaarheid het minst op hun gemak en het meest kwetsbaar en bekeken voelen (hoe jongeren dit beleven bespreken we in hoofdstuk 8).

Negatieve groepsprocessen en sociaal-maatschappelijke achtergronden

Etnische afkomst, straatwaarden of pocherij over criminaliteit spelen in de geobserveerde groepsprocessen slechts een geringe rol. De groepen zijn etnisch gemêleerd, maar autochtoon Nederlandse jongeren zijn in de meerderheid. In de steden zijn de aantallen evenwichtiger verdeeld. Ofschoon de jongeren uit verschillende dorpen en steden komen overlappen de sociaal-maatschappelijke achtergronden elkaar enigszins.

In hoofdstuk 5 hebben we drie profielen geschetst: (1) *buurtjongeren* die in de eigen woonbuurt (vaak in een dorp) rondhangen en waarvan een deel (als ze wat ouder zijn) meer naar de stad trekt; (2) *zelfstandige jongeren* die (tijdelijk) niet meer in de eigen buurt wonen en (3) *laatste kans jongeren* waarvan een deel ernstige gedragsproblemen vertoont. Vergeleken met de jongeren in de andere twee profielen, is er bij de jongeren uit derde groep vaker sprake van recidive en hangen ze dichter tegen het criminele (buurt)milieu aan in de stad. Deze drie groepen zijn, als gevolg een voorselectie door de taakstrafcoördinator, niet meteen als zodanig herkenbaar in de werkprojecten. Werkmeesters vinden het prettig als de groepsleden elkaar bij de aanvang van een project niet kennen. Onbekendheid met elkaars mores, evenals de relatief kleine groepen, voorkomt 'clanvorming' tijdens de uitvoering van de werkstraf.

De twee Marokkaanse jongens in de groep, allebei streetwise, goedlachs en vriendelijk, zijn totaal verschillend. Said is alternatief, en fanatiek skater; Driss is meer een sologanger, een player ook die graag over meisjes praat en zijn straatwijsheid niet onder stoelen of banken steekt. Behalve elkaar gaan ze met niemand het contact uit de weg. Ze verschillen in woord en gebaar en zijn als dag en nacht. (Observatie Bosproject)

Toch leert de praktijk soms anders. Sommige werkmeesters zijn beducht voor groepsprocessen die moeilijk zijn te beteugelen. De kans hierop wordt vergroot als de groep elkaar 'van haver tot gort kent' en de bekrachtiging van de groepsband telkens op een voor werkmees-

ter als negatief ervaren manier wordt beïnvloed en versterkt. Een werkmeester (Roermond) met ervaring bij verschillende werkstrafprojecten, zegt dat hij beduidend meer moeite heeft om jongeren uit de stad en/of afkomstig uit een zelfde buurt in het gareel te houden. In tegenstelling tot dorpsjongeren verzetten stadsjongeren zich volgens hem krachtiger tegen de autoriteit van de werkmeester. Ze dagen eerder uit, provoceren vaker en proberen anderen in de groep soms te verleiden tot ongehoorzaamheid. Ook het spreken van dialecten en straatslang is een beproefd verzetsmiddel om de werkmeester of andere jongeren buiten te sluiten.

Een andere werkmeester (Roermond) refereert aan een straatproject in Eindhoven, waar doorgewinterde jongens in de groep vaak de dienst uitmaken met bravouregedrag, sterk gespeelde emoties, overdreven handenbewegingen et cetera. Hij vertelt dat hij zich 's avonds, door het 'verzet' van een individu of van een groep, soms afgebrand en gemangeld voelt. Voortdurend op je strepen moeten staan kost immers veel energie. Jongeren voelen vaak op hun klompen aan als het gezag van de werkmeester zwak of tanende is. Werkopdrachten worden niet meer serieus of naar behoren uitgevoerd of zelfs genegeerd. Het 'verzet' van een enkeling of een duo kan anderen infecteren, waardoor het voor de werkmeester moeilijker wordt om de gehele groep in toom te houden.

In Maastricht zijn we getuige van een duo dat stoer doet, luidruchtig is en waarbij we van tevoren al aanvoelen dat het mis zal gaan. Ze gedragen zich onverschillig tegenover de werkmeester en hun ongemotiveerde houding spreekt boekdelen. Het andere duo gedraagt zich tegenovergesteld. Ze kletsen nauwelijks, werken ijverig door en helpen elkaar. Ze staan zelfs vóór het einde van de lunchpauze alweer op de ladder te schilderen. Het andere duo is vijf minuten te laat en lijkt aan te sturen op een conflict. Teneinde de negatieve werkhouding te doorbreken geeft de werkmeester hen de keus: doorwerken of vertrekken. Ze kiezen eieren voor hun geld en gaan met tegenzin aan de slag. Omdat ze er met de pet naar hebben gegooid, moet ook het goedwillende duo op de blaren zitten nadat alle klussen voor het einde van de werktijd zijn afgerond. Omdat de sfeer goed is verpest besluit de werkmeester dat iedereen moet wachten tot 16:00 uur.

Illustratief voor hoe groepsprojecten negatief kunnen uitpakken is ook het verhaal van een jongere die bij zijn eerste werkstraf in een groepsproject in de buurt was geplaatst, maar nu blij is met zijn individuele plaatsing in de buurt:

“Het was wel gezellig, maar die jongens in de groep proberen je ook uit de tent te lokken. In de pauze mochten we elke dag zonder begeleiding naar de supermarkt om drinken, sigaretten of snoep te halen. In de supermarkt werd ik altijd uitgedaagd om iets mee te nemen. Als je niet durfde te stelen, was je nep. Helemaal als iemand anders het dan wel deed en vervolgens niet betrapt werd door het personeel of de werkmeester. In zo'n project moet je wel sterk in je schoenen staan.” (007, 17 jaar)

Eigen rol in de groep, mening over andere deelnemers en leerzaam?

In elke groep zit wel een babbelaar, een zwijger of een grappenmaker. Sommigen zijn verlegen, anderen solistisch. De sfeer in de groepen is over het algemeen passief en gelaten. Men voert (soms met zichtbare tegenzin) gewoon de taken uit die de werkmeester opdraagt.

Slechts een enkeling heeft een grote mond of klaagt. Sommige jongeren zouden liever in een individueel project willen werken, zodat ze niks hoeven te zeggen tijdens de werkzaamheden en in de pauzes. Anderen vinden een individuele werkplek beter, omdat je dan alleen bent, geen afleiding hebt en meer tijd hebt om na te denken over wat je fout hebt gedaan. De meeste jongeren zijn heel bescheiden over hun eigen rol en bijdrage in de groep. Ze realiseren zich dat ze allemaal in het zelfde parket zitten en er daarom maar het beste van proberen te maken. Want welke keus heb je anders? Het blijft natuurlijk veel leuker om met je eigen vrienden te zijn dan onder leeftijdsgenoten die je niet kent. Je bent er niet trots op dat je gedwongen bij elkaar wordt geplaatst en klussen moet doen waar weinig eer aan te behalen valt. Over wat ze precies hebben geleerd blijven de meeste jongeren wat in het vage. Een jongen zegt desgevraagd dat hij door zijn werk in een individueel project beter met gehandicapten kan omgaan (zie hoofdstuk 8). De meesten vinden dat ze niks geleerd hebben van andere deelnemers. Sommige werkmeesters koesteren de hoop dat de jongeren later nog wel eens terug zullen denken aan enkele pedagogische adviezen die ze tijdens het uitvoeren van de werkstraffen mee hebben gekregen. Door de timide groeps sfeer en relatief korte tijd dat jongeren bij elkaar zijn, weten ze maar betrekkelijk weinig van elkaar. Hoewel sommigen aangeven dat ze een klik hebben met anderen is er door de bank genomen weinig spontane sociale interactie. De meesten weten hooguit van elkaar waar ze wonen, hoeveel uur taakstraf ze hebben en voor welk delict. Stoere verhalen in de groep worden meestal niet op prijs gesteld. Want dat pik je ook niet altijd van je eigen vrienden. Sommige jongeren benadrukken de relaxte sfeer in de groep. Er is, mede ook door de geleide gesprekken van de werkmeester, begrip voor elkaar. Een jongen vindt het bijvoorbeeld een verademing dat hij zich niet zoals gewoonlijk moet verdedigen als hij door anderen weer eens voor 'kutkamper' (scheldwoord voor iemand uit een woonwagenkamp) wordt uitgescholden.

"Met de jongens in dit project heb ik goed contact. We helpen en luisteren naar elkaar. Dat is lang niet altijd zo. In een ander project met minder toezicht zat een jongen van 13 jaar met een hele grote bek voordurend op te scheppen over zijn overvalletjes. Het deert me niks want het gaat er hier in en daar uit. Maar Irritant is het wel." (026, jongen, 16 jaar)

Conclusies

Taakstrafcoördinatoren proberen bij de indeling van de groepen rekening te houden met mogelijke negatieve groepsprocessen. De werkmeester heeft immers ook belang bij een goede groeps match. Bij de formatie van een werkstraf wordt daarom ondermeer gelet op de leeftijd- en sekseverdeling en wordt het liefst gekozen voor jongeren die elkaar niet kennen. Desondanks doen zich – vooral bij de groepsprojecten – soms problemen voor omdat de groepsamenstelling te wensen overlaat, jongeren gewoon de kont tegen de krib gooien of de setting ongelukkig gekozen is. Dat geldt vooral voor locaties waar de kans groot is dat jongeren bekenden uit hun (criminele) leefmilieu tegen kunnen komen, die de werkmeester liever niet bij hen in de buurt ziet rondhangen.

Werkmeesters stellen het op prijs als ze van de taakstrafcoördinator meer specifieke informatie over een jongere krijgen. Afwijkend gedrag houdt soms ook verband met iemands

persoonlijke gezondheid, psychische toestand et cetera. In vergelijking met individuele werkstrafprojecten moeten werkmeesters in de groepsprojecten meer gebruikmaken van hun didactische en pedagogische kwaliteiten. Vooral bij de meer zichtbare projecten in het publieke domein voelen jongeren zich het minst op hun gemak. Ze ogen vaker kwetsbaar en voelen zich soms erg bekeken. De groepssfeer is eerder passief en timide dan explosief.

Etnische afkomst, straatwaarden of pocherij over criminaliteit spelen in de geobserveerde groepsprocessen slechts een geringe rol. Dit komt waarschijnlijk mede doordat de groepen zo veel mogelijk gemêleerd worden samengesteld. In hoofdstuk 5 zijn drie profielen van werkgestrafte jongeren geschetst: buurtjongeren, zelfstandige jongeren en laatste kans jongeren. Bij de laatste groep heeft een deel ernstige gedragsproblemen. Deze drie groepen zijn als gevolg van een voorselectie door taakstrafcoördinatoren niet meteen als zodanig herkenbaar in de werkprojecten. Werkmeesters vinden het prettig als de groepsleden elkaar bij de aanvang van een project niet kennen. Onbekendheid met elkaars mores, evenals de relatief kleine groepen, voorkomt 'clanvorming' tijdens de uitvoering van de werkstraf.

Soms voelt een jongere zich door andere taakgestraften onder druk gezet om regels te overtreden. Toch is er, in tegenstelling tot sommige literatuur over dwars groepsgedrag en stoere reputaties bij 'straatgroepen', in de door ons geobserveerde projecten slechts in beperkte mate sprake geweest van heroïsering van straatwaarden of etnisch geïnspireerd (groeps)verzet. Dit komt waarschijnlijk mede doordat spontane sociale interacties binnen de groep aan banden wordt gelegd. De strategische groepsmix en het kortdurende karakter van de werkstraf verzwakken tevens de straatmores en neutraliseren voor een aanzienlijk deel de door werkmeesters gevreesde clanvorming. Bovendien tonen lang niet alle jongeren zich gevoelig voor opschepperij en stoer gedrag van hun leeftijdsgenoten.

8 Beleving van de werkstraf in de buurt

Hoe ervaren jongeren zelf de werkstraf in de buurt? Bestaan hierbij verschillen tussen de jongeren en maakt het uit in wat voor buurt zij de werkstraf moeten doen? Deze (zesde en achtste) onderzoeksvragen staan centraal in dit hoofdstuk. Uiteraard komen de jongeren zelf aan het woord, maar daarnaast vertellen taakstrafcoördinatoren en werkmeesters over hoe zij denken dat de jongeren werkstraffen in de buurt beleven. Ook wordt geput uit wat uit veldobservaties valt op te maken over hoe de jongeren de werkstraf beleven. Wat vinden zij positief en negatief aan een werkstraf in de buurt? Welke praktische, psychische en sociale aspecten zijn te onderscheiden? Speciale aandacht wordt besteed aan gevoelens van schaamte en schuld.

Beleving volgens taakstrafcoördinatoren en werkmeesters

De coördinatoren merken dat allochtone jongeren tijdens de uitvoering van de werkstraf over het algemeen meer moeite hebben met hun herkenbaarheid en zichtbaarheid op straat dan autochtone jongeren. Vooral projecten in de stad en op stations pakken hierdoor lang niet altijd goed uit en hebben volgens coördinatoren en werkmeesters meer uitvallers. Een aantal coördinatoren ziet ook een verschil tussen jongeren die voor de rechter zijn verschenen (en dus gehoord zijn) en jongeren die via de officier van justitie hun taakstraf hebben gekregen. Laatstgenoemden vinden volgens de coördinator vaak dat ze het niet verdiend hebben en zijn dan minder gemotiveerd.

Volgens de taakstrafcoördinatoren toont een deel van de werkgestraften zich tamelijk ongevoelig voor passerende leeftijdsgenoten. Deze onverschilligheid wordt verklaard vanuit het feit dat de betrokken jongeren zouden weten dat deze leeftijdsgenoten zelf ook wel eens gestraft zijn. Er zijn ook jongeren die zich verre van schamen, maar juist trots lijken te zijn op het feit dat ze iets fouts hebben gedaan. Een coördinator (Eindhoven) refereert naar een ter ziele gegaan project, toen vrienden van werkgestrafte jongeren op nabijgelegen bankjes rondhingen, praatjes aanknoopten en sigaretten uitdeelden. Dergelijk gedrag wordt in de praktijk niet getolereerd en zo nodig bestraft.

Visie van een werkmeester

“Omdat elke groep gebaat is bij heldere en duidelijke instructies blijf ik hameren op de regels: kom op tijd; meld je als je naar de wc wil, praat niet met volle mond, loop de kantjes er niet van af, werk niet alleen maar als groep, geef elkaar netjes een hand et cetera. Bij elke groep zoek ik naar een werkbare balans tussen aanmoedigen en strengheid. Vaak geef ik er een pedagogische draai aan als ze tijdens mijn uitleg iets niet begrijpen of fout doen. Over punctualiteit bijvoorbeeld: ‘Je baas wil later toch ook niet dat je te laat komt’ of ‘Als jullie verlangen dat ik mij aan de afspraken houd over rookpauzes, werkuren et cetera, dan verlang ik dat ook van jullie.’ Als ik zie dat de planten veel te weinig water krijgen dan vraag ik of zijn scooter ook zo weinig benzine krijgt. Ik leg ook veel accent op samenwerking en voor elkaar opkomen. Veel jongeren zijn egoïstisch tijdens het klussen en denken niet aan een ander. Ik leer

ze dat respect voor elkaar en samenwerking tot het beste resultaat leidt. Het is heel belangrijk dat je de jongeren als groep gelijk behandelt. Tussendoor neem ik ze soms apart en geef ik complimenten als ze het goed doen. Het verbaast mij dat sommigen dat helemaal niet gewend zijn. Die zie je dan ook meteen opbloeien. Even wat persoonlijke aandacht geven is een kleine moeite. Toch? Het werkt heel goed omdat je daarna met ze kunt lezen en schrijven.“

Praktisch

Vanuit praktisch *negatief* oogpunt vinden jongeren het volgens taakstrafcoördinatoren vreselijk vervelend dat ze hun vrije zaterdagen moeten opofferen voor een werkstraf. Ook met het gedwongen karakter hebben sommigen moeite. Dit speelt voornamelijk bij de groepsprojecten een rol. Ze moeten duidelijk herkenbare en 'lelijke' hesjes dragen. In principe moeten de jongeren ongeacht het weer de werkzaamheden verrichten.⁹ Jongeren zien volgens de taakstrafcoördinatoren ook wel eens op tegen zwaar, saai of vervelend werk. In een project (Den Haag) is het vegen van de straat zo'n beetje het ergste wat je kan overkomen, met als gevolg dat jongeren trucs gebruiken om hier onderuit te komen. Een zekere sleur is niet altijd te voorkomen, wat ten koste kan gaan van de motivatie.

Vanuit de *positieve* kant bekeken vinden sommige jongeren volgens taakstrafcoördinatoren het een praktisch voordeel dat ze zichtbaar aan het werk zijn, zodat mensen kunnen zien dat ze ook écht aan werken en hun straf ook daadwerkelijk uitvoeren. Hier geldt dat je schuld aan de buurt en/of maatschappij inlossen, pas echt betekenis krijgt als omstanders dit als zodanig herkennen.

Psychisch

Vanuit *negatief* perspectief hebben jongeren volgens taakstrafcoördinatoren psychisch vooral grote moeite met de bij verschillende projecten verplichte hesjes. De jongeren denken onmiddellijk dat de buurt weet dat zij een straf moeten uitvoeren. Ook de herkenbaarheid bij leeftijdsgenoten ligt in het begin nogal gevoelig, maar verdwijnt naarmate de tijd verstrijkt meer naar de achtergrond. Ook de positieve reacties uit de buurt zwakken het aanvankelijke verzet af.

Vanuit *positief* oogpunt bekeken vinden jongeren het fijn als ze complimentjes krijgen (zowel van de werkmeester als van de buurt). Ze hikken aan tegen mogelijke negatieve opmerkingen en reacties. Als deze uitblijven en ze ook nog positieve signalen krijgen, dan blijft het werk voor de meesten dragelijk.

Sociaal

Coördinatoren benadrukken de gezelligheid in de groep vaak als een *positief* aspect. Ook zouden de jongeren iets opsteken van de nuttige adviezen van de werkmeester en/of werkbegeleider. Bij de individuele projecten wordt juist de omgang met andere mensen als nuttig, effectief en leerzaam gezien. Een coördinator (Breda) probeert jongeren in te pepen hoe blij ze wel niet moeten zijn met de schoonmaakklus in Roosendaal. In tegenstelling tot dege-

⁹ In de praktijk houden werkmeesters rekening met extreme omstandigheden, zoals bij harde hagelbuien en extreme hitte of kou (zie ook hoofdstuk 6). In het laatste geval wordt er meer tussendoor gedronken en/of wordt de kleding hierop aangepast. Werkmeesters zijn er ook verantwoordelijk voor dat de werkzaamheden zo veilig mogelijk worden verricht. Bij het Bosproject bijvoorbeeld, verlaat de groep bij (stevig) onweer subiet de werkplek.

nen die in een bedompte ruimte in het bejaardenhuis de ganse dag de vaatwasmachine moeten inruimen, mogen zij lekker in de buitenlucht lopen, praatjes maken, roken en onder een boom hun boterhammen eten. Of de jongeren het ook als zodanig ervaren, zal straks blijken.

Afsluitende rapportage

Aan het eind van de werkstraf maakt de taakstrafcoördinator een afsluitende rapportage die naar de officier van justitie, jeugdreclassering en ouders of voogd wordt gestuurd. Een taakstrafcoördinator meldt echter dat hij het betreurt dat de jongere na zijn taakstraf geen laats-te brief van het OM krijgt in de trant van: "Gefeliciteerd met het afronden van je werkstraf." Deze geste zou zeer bevorderend kunnen werken. Als ze iets fout doen weet iedereen je te vinden en krijg je stapels papier toegestuurd. Maar na een geslaagde werkstraf ontvangen jongeren vanuit de Raad hoogstens een onpersoonlijke standaardbrief. Daarnaast streven veel vestigingen naar een eindgesprek, wat niet altijd haalbaar of zinvol blijkt te zijn. Jongeren met weinig uren worden in de regel niet meer 'lastiggevallen'. Een deel van de jongeren zegt volgens de coördinatoren geen behoefte te hebben aan een eindgesprek. Ze zijn zo geschrokken van hun delict, dat ze hun werk naar behoren doen en er na de taakstraf niet meer aan herinnerd willen worden. Deze groep zien de coördinatoren ook bijna niet meer terug.

Beleving volgens de jongeren

Een manier om de beleving van jongeren zelf te peilen is door hen te vragen naar hun ervaring met werkstraffen. Wat vinden ze er goed en slecht aan, gelet op de aard en organisatie van werkzaamheden? Vinden zij hun werkstraf in relatie staan tot het gepleegde delict? Hoe ervaren zij de contacten met de andere jongeren? Hebben ze waardering voor de taakstrafcoördinatoren en hoe is hun omgang met de werkmeesters?

Positieve en negatieve beleving van de werkstraf

Een meerderheid van de jongeren ziet *positieve* kanten aan de werkstraf. Ze vinden het vooral gezellig en leuk om met anderen te zijn; als de groep relaxed is en er een goede sfeer hangt tijdens de werkzaamheden. Zo zegt een jongen (020, 15 jaar) dat hij zich op zijn gemak voelt omdat niemand in de groep stoer wil doen. De setting is ook van invloed. Het bosbouwproject wordt gewaardeerd omdat het in de natuur is. Het is rustgevend en je kunt je beter concentreren dan in een stadsproject waar veel meer externe prikkels (meisjes, vrienden, passanten, etalages, etc.) zijn. Aan de individuele projecten vinden jongeren positief dat je vrij (in het zonnetje, de keuken, op de afdeling, in de paardenstal, etc.) kunt rondlopen en met anderen (patiënten, gehandicapten, etc.) in contact bent.

In mindere mate wordt (ook) de aard, variatie en omstandigheden van de werkzaamheden positief beleefd. Het werk is licht en/of niet superzwaar, er worden genoeg (rook)pauzes ingelast. Enkele jongens met een technische achtergrond vinden het juist leuk om schilderklusjes te doen. Sommige jongeren vinden het prettig dat ze zich tijdens werkstraffen goed kunnen concentreren en met een concrete taak aan de slag moeten. Een jongen (007, 17 jaar) die geplaatst is in de ziekenverzorging heeft zich hier gerealiseerd hoe goed hij het eigenlijk zelf heeft. En een meisje (001, 15 jaar) ziet het als voordeel dat ze even niet met haar

ouders zit opgescheept. Soms wordt ook de pedagogische aanpak van de werkmeester genoemd.

Maar de werkstraf kent ook *negatieve* kanten. In je vrije weekend werken voelt echt als een straf. Over het type werk wordt nog wel eens badinerend gedaan. Het geklaag en gemopper is soms niet van de lucht. De individuele vrijheid in een verzorgingstehuis mag dan vergeleken met een groepsproject wel prettig zijn, maar bedden reinigen en bloed en braaksel opruimen is beduidend minder leuk. Vies, zwaar en saai werk of 'domme' klussen (wieden, prullen prikken, etc.) is sommigen een doorn in het oog. Het sjouwen met vuilniszakken vinden sommigen vermoeiend. Werkstraffen in de buitenlucht zijn helemaal vervelend als het heet is of plenst van de regen. Een jongen (023, 15 jaar) ziet geen zin in schoonmaken. "Je ruimt het op en er wordt weer rommel gemaakt!" Een ander vertelt ernstig dat hij niet van werken houdt en liever op kantoor zit. Ook de 'lange' reistijd valt niet altijd in goede aarde, net als de locatie van de taakstraf, vooral wanneer je erg opvalt (met hesje, op drukke plekken) en je soms het liefst weg wil duiken (zie ook hoofdstuk 9). Sommigen zeggen zich te vervelen als het werk af is of er bijna niks valt op te ruimen. Enkelen klagen over de druk die er op de werkstraf staat; wanneer het werk niet wordt uitgevoerd, dan buigt de rechter zich er weer over. Daar tegenover staat een jongen (R30, 17 jaar) die het eigenlijk slecht vindt dat hij geen profijt heeft van de op zichzelf 'leuke' taakstraf in het bos, want die voelt namelijk niet als een 'echte' straf, zoals papiertjes opruimen in de berm van parkeerplaatsen.

Als we de jongeren vragen of ze, door de positieve en negatieve ervaringen tegen elkaar af te wegen, iets hebben geleerd, dan antwoordt een minderheid bevestigend. Hoewel een flink deel zegt niets geleerd te hebben, vinden sommigen wel dat ze lering hebben getrokken uit de werkstraf. Een meisje (011, 14 jaar) zal nooit meer doorrijden na een ongeluk en een jongen (013, 14 jaar) zal proberen niet meer zo snel in een vechtpartij verwickeld te raken. Een ander meisje (009, 15 jaar) heeft weliswaar (praktisch gezien) niets geleerd van het werk dat zij moest doen, maar vindt het wel balen dat ze vrije zaterdagen moest inleveren en dat vindt zij (psychisch) wel een zinvolle leerervaring. Een bijdehante jongen (017, 17 jaar) heeft geleerd dat hij later geen schoonmaker wil worden.

Ten slotte zijn er jongeren die met voorbeelden op het sociale vlak komen. Door anderen te leren respecteren verdien je bijvoorbeeld volgens een jongen (023, 16 jaar) zelf ook eerder respect. En leren weglopen bij een ruzie in plaats van er volop in te gaan is de meest slimme manier.

Iedereen kent elkaar in Roosendaal

De werkmeester wijst naar twee (Turkse) jongens die op een bankje in het 'flikkerpark' zitten. Hij herkent ze nog van een poos geleden. "Die moet je maar eens spreken, want ze hebben dit project niet met succes afgerond." Eerder vertelde de werkmeester ons dat hij grote moeite heeft als leeftijdsgenoten zich tegenover taakstraffers schamper gedragen, uitdagen of naropen. Vooral als het ex-werkers zijn. Maar deze twee jongens reageren totaal niet op de taakgestraften die het park schoon prikken. We lopen naar ze toe en ze begroeten vriendelijk de werkmeester. Als deze zich wat later weer ontfermt over de groep, maken we een kort praatje met de jongens. Ze hebben dezelfde taakstraf uitgevoerd in Roosendaal maar zijn snel afgehaakt door gewoon niet meer op te komen dagen. De jongens tonen duidelijk

minachting voor het schoonmaakwerk. Ze voelen zich te trots voor dit 'stompzinnig' werk. Het is ook nog in het openbaar, waar vrienden en familie je misschien zien in een opvallend werkkostuum. Ze zijn toch geen vuilnismen! Nee, dan gaan ze liever nog op een bedje in de cel liggen in plaats van dit nutteloze werk. Bovendien krijg je bij de meisjes een slechte reputatie. Sommigen vallen misschien dan wel op bad boys, maar de meesten willen geen jongen met een strafblad. Want in Roosendaal kent iedereen elkaar. (Veldnotitie)

Relatie tot delict

Een meerderheid van zowel recidivisten als first offenders zegt het *eens* te zijn met de opgelegde straf. Als je steelt en wordt betrapt, dan moet je op de blaren zitten. Opvallend is dat jongeren hun straf eerder als (te) licht dan te zwaar beoordelen. Sommigen hadden voor het gepleegde delict meer uren werkstraf verwacht, zoals een jongen (027, 17 jaar) die een halfjaar niet op school is geweest. "Mazzel dus." Soms heeft een advocaat een fors aantal uren af weten te knabbelen van het door de officier van justitie geëiste aantal uren. Een enkeling had liever een geldboete gewenst dan een werkstraf, of een werkstraf meer passend bij zijn interesse. Anderen zijn weer blij met een werkstraf in plaats van detentie.

Jongeren die het *oneens* zijn met hun taakstraf vinden dat ze in verhouding met het gepleegde delict onevenredig zwaar gestraft zijn. De redenering luidt dan: "Die andere jongen heeft niets gehad, terwijl hij ook heeft gevochten." Of: "Ik was alleen maar medeplichtig en werd toch net zo zwaar gestraft." Een jongen (028, 17 jaar) had zijn 8 uur werkstraf liever gehad voor iets wat hij naar eigen zeggen wèl had gedaan. Nu werd hij gestraft omdat hij op een gestolen fiets zat die hij niet eens zelf gestolen had. Een andere jongen (012, 16 jaar) met 20 uur werkstraf heeft het slachtoffer nog benaderd, de ruzie uitgepraat en excuses aangeboden en begrijpt niet waarom hij er dan nog een straf bovenop krijgt. Nog een andere jongen (010, 16 jaar) beweerde dat hij een misdrijf wilde voorkomen, dus niet hij heeft een straf verdiend, maar die gozer die heimelijk drugs in het drankje bij een ander had gedaan.

Contact met werkgestraften en mening over de coördinator en werkmeester

In hoofdstuk 7 werd geconstateerd dat de persoonlijke inbreng in de groep beperkt is. Het adagium is: vooral je best doen. "Ook als je geen zin hebt. Dat is tenslotte in ieders belang", aldus een jongen (030, 17 jaar). Praten met een maatje of in een groepje komt voor, maar écht contact met elkaar zoals met vrienden, is toch wat anders, zo vinden de meesten. Sommigen worden liever helemaal met rust gelaten. Ze voelen geen behoefte om contacten met anderen te leggen.

De meeste jongeren oordelen positief over hun coördinator en werkmeester. In de werkpraktijk zijn de werkmeesters aardig én streng tegelijk. Soms te streng, volgens een jongen die een flinke uitbrander kreeg toen hij voor de tweede keer een boer liet tijdens de lunchpauze. "Je kan met hem lachen, maar het blijft een werkmeester", aldus een andere jongen (027, 17 jaar). Werkmeesters zijn vaak op gepaste wijze betrokken bij de groep. Het wordt gewaardeerd dat werkmeesters niet heel fanatiek achter je broek aan jagen. De meesten vinden het prettig als werkmeesters duidelijk zijn in hun houding, gedrag en instructies tijdens de taakoverdracht. Een rechtvaardige behandeling voor een ieder wordt als waardevol

gezien. De boodschap van een werkmeester over respect geven en nemen komt duidelijk over. Daarnaast begrijpen de meeste jongeren tijdens het uitleggen van de regels wel dat je niet met een sigaret in de mond het bos mag rooien of boven de soeppan staat. Sommigen waarderen de gesprekken in de pauzes met de werkmeester, hoewel eentje vindt dat hij ook weer niet al te veel wijze dingen moet zeggen.

Hakken en zagen

Enigszins afwijkend van de andere projecten is het bosproject. Jongeren die reeds eerder werkstraffen hebben gehad zien dit project in de natuur eerder als een soort 'werkvakantie'. Hoewel ze beslist niet minder hard hoeven te werken dan in de andere projecten, ervaren ze de straf als 'relaxed' en 'chill'. De jongeren bevestigen wat de werkmeester vertelt over de verschillen tussen een prikkelarme omgeving en de stad of buurt. Hier zijn ze ontspannen, meer zichzelf. En komen ze geen buurtvrienden of familieleden tegen (waarvoor je je misschien zou schamen). Omdat er geen extra prikkels van buitenaf zijn, is de groeps sfeer goed. Voor sommigen is de natuur een openbaring. Ze zijn nog nooit in het bos geweest. De informatie van de boswachter is leerzaam en draagt bij aan het nut van het werk dat ze moeten verrichten. Een pad effenen bijvoorbeeld langs de boswand. De boswachter motiveert hen door telkens de zin van dit onderhoudswerk toe te lichten. Behalve dat je meer licht schept voor de jonge aanplant, wordt van de afgezaagde takken een haag langs de kant van de weg gemaakt, waar konijnen weer holletjes maken en vogels kunnen schuilen. De jongeren worden tussen de werkzaamheden bijgeschoold over het groepsgedrag van zwijnen, het houden van bijen en het maken van honing, het broeden van de torenvalk, hoe je een bosplee onderhoudt, van welke planten je thee kunt trekken en wat je moet doen bij droge bliksem als het begint te onweren. Meteen wegwezen!

Indrukken van beleving werkstraffen in de buurt

Observaties tijdens de werkstraffen kunnen verhelderend zijn om inzicht te krijgen in hoe jongeren, binnen beperkte marges en onder leiding van een werkmeester, omgaan met hun werkstraf in de buurt. Welke invloed heeft dit op het gedrag van jongeren en welke attitude houden ze erop na? In tabel 8.1 is het gedrag en attitude van werkgestrafte jongeren per project schematisch en kernachtig samengevat. Daarnaast worden de profielen die van toepassing zijn op de projecten in een extra kolom genoemd. Over het algemeen kan worden gezegd dat jongeren het lang niet altijd bezwaarlijk vinden als ze een werkstraf in de (woon) buurt hebben. Bij de individuele projecten en in het bosproject levert dit de minste wrijving op, aangezien het feit dat jongeren grotendeels 'uit het zicht' (van bekenden, vrienden en familieleden) werken in een geborgen en prikkelarme omgeving. Bij de individuele projecten draai je gewoon mee in een organisatie waar de medewerkers gewend zijn aan jongeren met een werkstraf. In het bosproject moeten de jongeren het onder leiding van een werkmeester en boswachter vooral met elkaar rooien in een afgezonderde omgeving. De groep oogt meer ontspannen. In de andere groepsprojecten lijken de jongeren uit Apeldoorn en Maastricht de minste hinder te ervaren van de werkstraf in de buurt. De jongeren dragen geen voor buitenstaanders herkenbare uniformen. Hoewel ze het werk als redelijk 'relaxed' ervaren, doet een deel er liever het zwijgen toe. In Den Haag en Roosendaal hebben jongeren de meeste moeite om werk in de buurt te verrichten. In Den Haag vanwege herkenbaarheid, maar meer nog hiermee gepaard gaand reputatieverlies. En in het winkelgebied in

Roosendaal vooral vanwege de herkenbaarheid. De attitude van jongeren in Den Haag is meer op 'verzet' en 'confrontatie' gestoeld dan in Roosendaal.

Tabel 8.1 Straf en attitude van jongeren met werkstraf in de buurt

Projecten	Straf in de buurt	Attitude jongere(n)	Profiel
Kringloopcentrum (Apeldoorn)	Vinden het niet zo erg dat het in de buurt is.	Nuttig werk en coöperatief. Sociaal gedrag, soms tactisch. Een deel zwijgt.	Buurtjongeren Zelfstandige jongeren
Werkstraffen in buurt (Maastricht)	Geen probleem met straf in de buurt, want zijn niet al te zichtbaar.	Goed als buurtbewoners zien dat ze écht werken. Houding is solistisch, veel zwijgen en soms obstinaat gedrag.	Buurtjongeren
Individuele projecten (Zwolle)	* Afwaskeuken Geen probleem met straf in de buurt.	* Afwaskeuken Zinvol werk; reageert introvert en zwijgt veel.	Buurtjongeren Zelfstandige jongeren
	* Beddencentrale In de buurt prima, want dichtbij, en (gelukkig) niet herkenbaar voor vrienden.	*Beddencentrale Zinvol werk en stelt zich coöperatief op.	
	* Afwaskeuken Straf om in buurt te werken, maar gelukkig 'weggestopt' in de spoelkeuken.	* Afwaskeuken Zinvol werk en coöperatieve instelling. Sociaal gedrag en contact zoeken.	
Individueel project (Eindhoven)	* Gehandicaptendorp Straf in de buurt maakt niets uit, had zelfs nog dichterbij gewild.	* Gehandicaptendorp Zinvol en nuttig werk. Coöperatieve opstelling en sociaal gedrag.	Buurtjongeren
Vegen Escamp (Den Haag)	Jongeren balen dat de werkplek goed in het zicht is en de kans bestaat dat (criminele) vrienden je zien	Vinden werk nutteloos. Bang voor verlies reputatie. Gedrag is angstig (door schaamtegevoel) of juist stoer (schijt hebben aan). Instelling vaak solistisch.	Laatste kans jongeren
Buitengewoon Schoon (Roosendaal)	Straf in de buurt is niet leuk. Soms geen ontkomen aan om niet op te vallen.	Houding is solistisch, introvert en zwijgend. Soms tactisch en obstinaat.	Buurtjongeren Zelfstandige jongeren
Bosproject (Beringe)	Straf gelukkig 'veraf' in het bos, lijkt meer op 'werkvakantie'	Vinden werk nuttig, Sociaal en coöperatief.	Alle drie de profielen

Schaamte en schuld

In hoofdstuk 2 zijn we uitgebreider ingegaan op de begrippen schaamte en schuld. Kernachtig samengevat vloeit schaamte voort uit een negatieve evaluatie door anderen; kortom het pijnlijke besef niet te voldoen aan idealen. Schuldgevoel appelleert aan het overschrijden van door de persoon zelf geïnternaliseerde normen en waarden. Overigens vinden jongeren – zoals ook op basis van de literatuur in hoofdstuk 2 te verwachten viel – het lang niet altijd

eenvoudig om schuld en schaamte uit elkaar te houden, hierop betrekking hebbende gevoelens specifiek te benoemen of op henzelf toe te passen. Wanneer we toch proberen om uit wat de 30 geïnterviewde jongeren hierover vertelden in een schema te vatten, dan komen we op vier categorieën (tabel 8.2).

Tabel 8.2 Schuld en schaamte bij werkstraf in de buurt (N=30)

	Geen schaamte	Wel schaamte	Totaal
Wel schuld	5	15	20
Geen schuld	7	3	10
Totaal	12	18	30

Schaamte

Bijna de helft (12/30) van de jongeren zegt zich *niet te schamen* voor de afkeuring van anderen. Het gepleegde delict wordt geneutraliseerd door de schuld bij een ander te leggen zoals: “De politieagent zat ook fout”; “De ander begon met slaan, dus kan hij een klap terug verwachten”; “Ik kreeg geen antwoord van het internaat op mijn hulpvraag, dus zag geen andere oplossing dan criminaliteit”. Een deel vindt de straf niet terecht, dus waarom zou je schaamte moeten voelen? Sterker nog: één van de jongeren zegt de volgende keer weer het hetzelfde te doen. Het afzwakken of ontberen van enige schaamte wordt bekrachtigd door de bezwering dat anderen zijn daad ‘ook tof vonden’ of omdat hij ‘nu eenmaal zo is’ als je hem uitdaagt. Ten slotte weigert een jongen het gepleegde delict als een delict te zien. Waarom schamen als het de normaalste zaak is dat er pakjes cocaïne in zijn kamer (bestemd voor de handel) liggen?

Ruim de helft (18/30) zegt zich *wel te schamen*, variërend van een klein beetje tot heel erg. De aard van het delict en de mate van schaamte komen echter niet altijd overeen met elkaar. Een paar zeggen slechts een beetje schaamte te voelen. Ze zijn ‘stom’ geweest, op heterdaad betrapt, of verloren vanwege een geldcrisis slechts voor een moment de controle. Eén van de geïnterviewden zegt bijvoorbeeld dat hij doorgaans toch door het leven gaat als een ‘goede jongen’? De meesten zeggen zich te schamen tegenover hun ouders, familieleden en – in mindere mate – tegenover vrienden. Een jongen verwoordt het als volgt:

“Ik schaam me voor mijn moeder als ik word opgepakt omdat ik weer iets heb misdaan. Als ik mijn moeder in de ogen kijk dan breek ik uit schaamte, omdat ik weet dat ik verkeerd ben geweest en zij daar heel verdrietig over is. Voel pijn en explosies van woede en verdriet. Vooral bij haar, omdat mijn familiestructuur zwak is.” (030, 17 jaar)

Teleurgestelde reacties van anderen worden doorgaans als meer vernederend ervaren dan boosheid of een woede-uitbarsting. Het is helemaal pijnlijk als je eigen moeder je moet aangeven bij de politie. Ook wordt schaamte tegenover het slachtoffer en de omstanders gevoeld, zoals bij het meisje dat in paniek op haar scooter wegreed in plaats van hulp te bieden. Een paar jongens voelen de meeste schaamte tegenover hun vriendinnetjes. Bang dat ze in de steek worden gelaten. Een jongen (028, 17 jaar) zegt zich, minder nog dan bij zijn klasgenoten, vooral te schamen voor de buurtmeisjes en vreest dat hij een slechte reputatie krijgt.

Ten slotte is er schaamte die meer specifiek te maken heeft met de zichtbaarheid van bepaalde werkstraffen in de buurt: een groepje (vooral allochtoon) schaamt zich voornamelijk voor het feit dat ze verplicht met hesjes, werkschoenen en prikkers moeten lopen of nog erger, in een grote felle regenjas die je van grote afstand al ziet. Een jongen (019, 16 jaar) loopt nog liever in de stromende regen met een klein hesje, dan met 'zo'n lelijke jas'. Bevreesd als ze zijn voor reputatieschade bij vrienden, lijken ze zich meer te schamen vanwege (de aantasting van) hun uiterlijk dan voor de familie of de leraar. De 'lulligheid' of 'viezigheid' van het werk versterkt dit gevoel nog. Maar andersom kan ook gebeuren, toen een jongen zich tegenover andere werkgestraften schaamde, omdat hij door de groep werd uitgelachen toen hij in nette kleding verscheen in plaats van in werktenue.

Schuld en schaamte

Schuldgevoelens komen bij de geïnterviewde jongeren ongeveer even vaak voor als schaamtegevoelens. Jongeren met schuldgevoelens voelen meestal ook schaamte. Het gaat hierbij vaak om delicten als fietsen, scooters of andere goederen stelen van particulieren en winkeliers of betrokkenheid bij een vechtpartij. Soms toont de dader berouw door het aanbieden van excuses en/of het schrijven van een brief waarin spijt wordt betuigd aan het slachtoffer.

Wel schuld, geen schaamte

Bij een minderheid van de jongeren die wel schuld voelen, gaat dit niet gepaard met schaamtegevoelens. Andersom bekeken lijkt het ontbreken van schaamtegevoelens vaker gepaard te gaan met het eveneens achterwege blijven van schuldgevoelens dan met het wel hebben van schuldgevoelens. Als er wel schuld wordt beleden, is dat niet altijd van harte – en soms maar een beetje. Bijvoorbeeld in de trant van "hij (= slachtoffer) moest wel gestraft worden, maar op een normale manier. Ik begrijp wel dat ik fout ben geweest." (015, 16 jaar). Een andere jongen (016, 17 jaar) blijft van mening dat zijn slachtoffer klappen heeft verdiend, maar voelt wel aan dat hij fout zat omdat hij door het freefighten juist agressiever is geworden. Hij is zich meer bewust geworden van zijn vechtcapaciteiten.

Wel schaamte, geen schuld

Drie jongeren zeggen geen schuld, maar wel schaamte te voelen. Zo is er de jongen (029, 17 jaar) die zich schaamt omdat zijn ouders erachter zijn gekomen dat hij blowt. Maar schuldig voelt hij zich niet, want hij is er trots op dat hij een vriend niet verraden heeft. "Als ik nou wat ergs had gedaan, dan had ik mij schuldig gevoeld. Maar opgepakt voor een beetje wiet?". Een andere jongen (R30, 17 jaar) kan niet tegen de spanning als zijn moeder zonder geld het huishouden moet bolwerken. "Als je financieel krap zit en je ouders worden achternagezeten door incassobureaus, dan voel ik weinig schuld als ik uit frustratie de fout in ga."

Schaamte noch schuld

Ten slotte zijn er zeven werkgestraften zonder zowel schaamte- als schuldgevoelens. De overtuiging van hun eigen gelijk is zo sterk en ze vinden dat hen zoveel onrecht is aangedaan, dat er geen plaats is voor schaamte- en schuldgevoelens, zoals spijt en berouw. Zo vertelde een jongen (027, 17 jaar) dat hij zich niet lekker in zijn vel voelde zitten toen hij langdurig

spijbelde. “Een goede toekomst begint met een goede basis thuis. En die was er gewoon niet.”

Conclusies

Vanuit de jongeren bekeken, vindt een meerderheid dat er positieve kanten aan een werkstraf zitten. Een relaxte sfeer en een leuke werkplek (vooral individuele projecten) worden genoemd; in mindere mate ook de aard en variatie van het werk. Op zaterdag een taakstraf uitvoeren ervaren veel jongeren als een straf, evenals het verrichten van saai of vervelend werk.

Uitzonderingen daargelaten, zegt een meerderheid, vooral praktisch gezien, weinig of niets te hebben geleerd van de werkstraf. Zowel recidivisten als *first offenders* zijn het vaak eens met de opgelegde straf, die soms zelfs lager uit blijkt te vallen dan verwacht. Wie het *oneens* is, vindt dat hij onevenredig zwaar is gestraft voor het gepleegde delict. De jongeren oordelen doorgaans positief over de werkmeester, die ze vaak aardig én streng vinden. Vooral duidelijkheid en rechtvaardigheid in taakuitleg en sociale omgang worden op prijs gesteld.

Jongeren, zo blijkt ook uit de (participerende) observaties, vinden het lang niet altijd bezwaarlijk dat ze een werkstraf *in de buurt* moeten verrichten, zolang ze maar niet al te duidelijk herkenbaar zijn voor omstanders en leeftijdgenoten. De meeste problemen met werkstraffen in het openbaar ervaren ze in Den Haag (vanwege herkenbaarheid, maar vooral reputatieverlies) en in Roosendaal (vooral herkenbaarheid). Het verplicht dragen van duidelijk zichtbare hesjes roept vaak weerstand op, maar verdwijnt enigszins naarmate de werktijd verstrijkt. Positieve reacties zijn er ook. Vooral als jongeren laten zien dat ze hun straf ook daadwerkelijk uitvoeren. Ze stellen het ook op prijs als ze complimenten krijgen uit de omgeving.

Volgens coördinatoren en werkmeesters zijn de projecten in de stad en op stations moeilijker beheersbaar. Minder gemotiveerde jongeren verhogen de kans op uitval in een project. Over de hele linie hebben jongeren moeite met herkenbaarheid en zichtbaarheid van werkstraffen in de buurt, maar zelfstandige jongeren en laatste kans jongeren meer dan buurtjongeren (die ook het vaakst *first offender* zijn). Ook hebben allochtone jongeren er – over de hele linie – volgens taakstrafcoördinatoren en werkmeesters meer moeite mee dan autochtone jongeren.

Doorgaans tonen de jongeren zich minder gevoelig voor passerende leeftijdsgenoten die in hetzelfde schuitje hebben gezeten. Een kleine minderheid lijkt status te ontlenen aan ‘fout gedrag’. De reputatiegevoeligheid is het hoogst bij stadse jongeren en gaat vaker gepaard met obstinaat en soms confronterend gedrag. Toch kan samenvattend worden gesteld dat de overgrote meerderheid van de jongeren gewoon de taken uitvoert en betrekkelijk weinig te duchten heeft van kritische omstanders. Ondanks de soms grote tegenzin, proberen ze er het beste van te maken. Dat doen ze liever op een zwijgende en timide, dan op een confronterende manier.

Zoals verwacht werd op basis van de literatuur (hoofdstuk 2), is het voor de jongeren vaak niet eenvoudig om schaamte- en schuldgevoel duidelijk van elkaar te onderscheiden en op henzelf toe te passen. Op grond van wat de 30 geïnterviewde jongeren hierover vertelden, zijn vier categorieën te onderscheiden.

Een forse minderheid heeft *geen schaamte* (gepleegde delict wordt geneutraliseerd door schuld bij de ander te leggen). Een kleine meerderheid zegt zich *wel te schamen*. Hoeveel hangt echter af van de aard van het delict. Schaamte hebben ze vooral tegenover hun ouders en familieleden. Er is ook schaamte tegenover vriendinnetjes, slachtoffers en vrienden. Schuldgevoelens komen ongeveer even vaak voor als schaamtegevoelens; en wie schuld voelt, voelt meestal ook schaamte (vooral bij het stelen van goederen). Een minderheid toont *wel schuld, maar geen schaamte*. En een 'schuldbelijdenis' gaat lang niet altijd van harte (te hard slaan, maar verdiende loon). Een kleine groep zegt *geen schuld, maar wel schaamte* te voelen (ze vinden bijvoorbeeld dat er niks mis is met blowen, maar hun ouders wisten het niet). Ten slotte zijn er taakgestraften, die sterk overtuigd zijn van hun eigen gelijk en *schaamte noch schuld* voelen.

9 Buurt en omgeving

Bij verschillende werkstraffen in de buurt zijn de jongeren herkenbaar aan de kleding die zij moeten dragen. Maar betekent dit nu ook dat zij hierdoor herkend worden als jongeren die een taakstraf uitvoeren? Hoe denken de jongeren hier zelf over? (onderzoeksvraag 7) Welke reacties krijgen de jongeren van buurtbewoners en vindt er interactie plaats tussen de jongeren en de bewoners? (onderzoeksvraag 5). In dit hoofdstuk worden deze vragen belicht aan de hand van wat taakstrafcoördinatoren, werkmeesters en jongeren hierover hebben verteld, en verder ingekleurd op basis van veldobservaties en informele gesprekken met onder andere winkeliers, publiek en buurtbewoners. Meer toegespitst belichten we de relatie tussen herkenbaarheid tijdens het uitvoeren van de werkstraf en de omgang met en eventuele reacties vanuit de buurt (bewoners, leeftijdsgenoten). Heeft dit invloed op het gedrag van de jongeren tijdens het uitvoeren van een werkstraf? Draagt de mate van herkenbaarheid en mogelijke angst voor stigmatisering hieraan bij? Welke beeldvorming bestaat er rond de werkstrafprojecten? Hoe is de sfeer in de omgang tussen jongeren en bewoners en (andere) mensen uit hun omgeving?

Buurt, herkenbaarheid en interactie volgens coördinatoren en werkmeesters

In Apeldoorn is het *Kringloopcentrum* alom bekend. Op de inlevertijden (doordeweeks en zaterdags) komen inwoners hun inboedel langs brengen en dan is het ook flink druk. De kans is volgens de coördinator groot dat de taakgestrafte jongeren bekenden tegen komen zoals docenten, burens en ouders van vrienden. Leeftijdsgenoten zullen ze niet snel zien hier. Taakgestrafte jongeren zorgen 's morgens voor de inname van goederen en komen zo in contact met de klanten. Klanten reageren positief, maar zij zijn meestal niet op de hoogte van het feit dat jongeren er hun taakstraf uitvoeren. De jongeren hebben wel werkkleding van het Kringloopcentrum aan, maar zijn volgens de coördinator en werkmeester daardoor niet als taakgestrafte herkenbaar. Klanten kunnen net zo goed denken dat deze jongeren hier op zaterdag een bijbaantje hebben. De werkmeester communiceert dan ook niet naar klanten toe dat de jongeren hier een taakstraf volbrengen. Als er ooit naar wordt gevraagd, vertelt de werkmeester dat ze bezig zijn met een 'project'.

Veel inwoners van Roosendaal zijn inmiddels bekend met het al jarenlang draaiende project *Buitengewoon Schoon*. Behalve de begeleiding en aansturing van de jongerengroep heeft de werkmeester ook veel contacten op straat met inwoners, winkelpubliek en winkeliers. Maar de gesprekken gaan lang niet altijd over de jongeren. En als het toch gebeurt, dan waakt de werkmeester ervoor dat daar met respect over wordt gesproken. Ook al zeggen sommige bewoners hun bedenkingen te hebben bij dit soort straffen. Het project is uitsluitend op zaterdag in het centrum en rond de markt. Een tijdstip dat het publiek in groten getale weekendboodschappen komt doen. De winkeliers zijn tevreden over de inspanningen van de schoonmaakploeg. De waardering is over het algemeen hoog. Zelfs in het drukke weekend

ziet Roosendaal er schoon uit. De jongeren vinden het motiverend als ze complimenten krijgen voor hun inzet. Maar al sinds de start van het project is de herkenbaarheid, door het verplicht dragen van een werksesje, een heikel punt bij de jongeren. Vooral Marokkaanse en Turkse jongeren zeggen hier grote moeite mee te hebben. Dit wetende ziet de werkmeester er daarom streng op toe dat de jas aan én dicht geritst blijft. Het is dan ook bijkans onmogelijk om de hesjes uit te trekken. De jongeren zijn het meest beducht voor vrienden, kennissen en leeftijdsgenoten die in de stad hun pad kruisen.

In Maastricht (*Werkstraffen in de Buurt*) worden de buurtbewoners niet geïnformeerd, maar blijken ze toch vaak op de hoogte te zijn van de werkstraffen. Omdat de buurt doorgaans actief en betrokken is, vormt dit geen beletsel voor het werk. Jongeren krijgen veel complimenten van bewoners en van de werkcoaches. De kans is ook hier aanwezig dat jongeren bekenden en leeftijdsgenoten tegenkomen. Maar de coördinator en de werkcoach zijn erop gespitst dat ze niet in conflict komen met eventuele rivalen.

De buurtreacties bij *Vegen Escamp* in Den Haag zijn verdeeld en het gedrag van bewoners is meer onvoorspelbaar. Soms wordt een nare opmerking gemaakt, maar ook van voorbij scooterende vrienden krijgen de jongens bliken of opmerkingen. Ze zijn erg herkenbaar aan het werk als taakgestrafte. Maar de jongeren krijgen ook complimenten en soms te drinken aangeboden van meelevende bewoners.

In *Roermond* werd het stationsproject tijdens ons onderzoek afgeblazen en moesten we op het allerlaatste moment uitwijken naar het Bosproject. In het laatste project dragen de jongeren geen verplichte werkkleding, maar dat was wel het geval bij het stationsproject. En daar waren de jongeren met hun blauwe hesje (geel en oranje zijn alleen voor het spoorwegpersoneel) goed herkenbaar. Volgens de werkmeester van het stationsproject deden sommige jongeren moeite om niet op te vallen of wilden zij zich distantiëren van de groep door hun hesjes zoveel mogelijk te verdoezelen of zelfs uit te trekken. De werkmeester trad hier meteen tegen op door een waarschuwing te geven, en een gele kaart na herhaaldelijke pogingen. Dat de werkmeester ook in een hesje rondliep, verzachte de pijn enigszins. Hoewel de buurt niet geïnformeerd was, wisten inwoners en winkeliers in en rond het stationsgebied meestal toch hoe de vork in de steel zat. Een deel toonde sympathie door bijvoorbeeld frisdrank te schenken bij hoge temperaturen. Ook hier waren de jongeren er meestal van overtuigd dat de buurt op de hoogte was van hun werkstraf. Maar in de praktijk werden ze ook vaak als NS-personeel gezien.

Ook in *Eindhoven* draaien er diverse *individuele* projecten waar werkgestrafte jongeren in opvallende hesjes rondlopen in buurtcentra en sportscholen. Omwonenden zijn vaak op de hoogte dat de projecten binnen het kader van een werkstraf vallen, maar er is weinig interactie met de buurt. De werkmeester is erop alert als er (bekende) leeftijdsgenoten langslopen die willen 'chillen' met hun gestrafte 'vrienden'. Individuele projecten zijn volgens de taakstrafcoördinator een probaat alternatief om 'uitvallers' te plaatsen die vanwege conflicten elders in groepsprojecten niet meer zijn te handhaven. Maar ook om zo veel mogelijk

afleiding te vermijden. Bovendien vallen ze tijdens het schoonmaken in een dierenpark minder snel op, omdat buitenstaanders het als een vakantiebaantje interpreteren.

Ofschoon eerlijkheid en transparantie bij de *individuele* projecten in Zwolle bij de coördinator voorop staat, hebben sommige patiënten en bewoners er zichtbaar problemen mee dat ze door jongeren met een werkstraf worden geconfronteerd. Dit kan nadelig uitpakken voor de jongeren. Zo herinnert een coördinator zich een voorval op een kinderdagverblijf waar veel meiden werden geplaatst. Ze draaiden keukendienst, ruimden op en kwamen op die manier ook in contact met de kinderen. De meiden met een werkstraf vonden dat geweldig! Ze leefden op en hun zorgzame kant kwam naar buiten. Tot de ouderraad erachter kwam dat ‘jonge, criminele meiden’ voor hun kinderen zorgden. Dit betekende het einde van het project. Hieruit is lering getrokken en wordt de aanwezigheid van deze jongeren in een ziekenhuis niet meteen aan de grote klok gehangen. De herkenbaarheid van jongeren leidt, in tegenstelling tot de buitenprojecten, tot minder spanningen omdat ze overeenkomstig met het personeel eenzelfde uniform dragen. In de werkpraktijk krijgen jongeren meermaals complimenten van patiënten. Er is waardering voor de werkverrichtingen (halen van een glas water, schoonmaken van de kamer, etc.).

Observaties: beeldvorming en wederzijdse omgangssfeer

Uit het voorgaande blijkt de beeldvorming over de groepsgerichte projectaanpak in de buurt, winkelcentrum of stationsgebied een soort publiek geheim te zijn. Ofschoon er weinig richtbaarheid aan wordt gegeven, blijken veel inwoners, buurtbewoners of winkeliers in de omgeving toch op de hoogte te zijn van een project. Dit komt mede door het feit dat sommige projecten al geruime tijd op vaste tijdstippen en plaatsen draaien. In de individuele projecten, die vaak buiten het publieke zicht zijn, weet vooral het personeel van de werkstraffen. Jongeren voelen op deze locaties een grotere geborgenheid, aangezien de spanning rond herkenbaarheid hier aanzienlijk minder is.

In tabel 9.1 zijn op basis van (participerende) observatie – met gebruikmaking van de observatielijst in de bijlage – de beeldvorming en omgangssfeer schematisch en per project weergegeven. We zien dat groepsgerichte en individuele projecten verschillend uitpakken voor de omgangssfeer tussen jongeren en (buurt)bewoners of tussen jongeren en personeel c.q. patiënten.

Tijdens de observaties ogen de jongeren in de individuele projecten vaak ontspannen. Hoewel introvert gedrag voorkomt, zijn ze actiever, vriendelijker en meer empatisch jegens andere mensen met wie ze samenwerken of die ze moeten verzorgen. Wie zich ‘veilig’ waant en minder ‘bekeken’ voelt, kan meer zichzelf zijn en is minder snel geneigd om de confrontatie te zoeken. Hier is ook weinig reden voor aangezien de rol van de patiënten (ziekenhuis) bewoners (bejaardenhuis) en personeel eveneens vriendelijk en ontspannen is.

Tabel 9.1 Observaties beeldvorming en omgangssfeer

Projecten	Beeldvorming	Omgangssfeer
Kringloopcentrum (Apeldoorn)	Klanten niet op de hoogte. Vreemden, maar kans op bekenden; heel Apeldoorn komt hier. Opvallend maar ook onzichtbaar (alsof ze in dienst zijn).	Jongeren → Bewoners: actief / ontspannen / vriendelijk / introvert / humor Bewoners → Jongeren: neutraal / ontspannen / vriendelijk / confronteren (geregeld vragen aan werkmeester waarom ze daar werken)
Werkstraffen in buurt (Maastricht)	Buurt is op de hoogte. Bekenden én vreemden (voor jongeren die elders wonen).	Jongeren → Bewoners: neutraal / ontspannen / introvert / nutteloos / verbeteren én humor. Bewoners → Jongeren: passief / empatisch / introvert / zingeving
Individuele projecten (Zwolle)	* Afwaskeuken bejaardenhuis Niemand op de hoogte, alleen werkbegeleider. Niet zichtbaar, vreemden.	Jongeren → Bewoners: neutraal / empatisch / vriendelijk / introvert / confrontatie mijden / zingeving Bewoners → Jongeren: passief / ontspannen / vriendelijk
	* Beddencentrale ziekenhuis Personeel op de hoogte, maar patiënten niet. Wel gevraagd waarom zij hier werken. Onzichtbaar voor vreemden.	Jongeren → Patiënten: actief / ontspannen / empatisch / compassie (voor zieken) / confrontatie mijden / zingeving / humor Patiënten → Jongeren: neutraal / empatisch / vriendelijk / confronteren
	* Afwaskeuken ziekenhuis Geen bekenden. Personeel weet het wel, onzichtbaar, draagt zelfde uniform als het personeel.	Jongeren → personeel: actief / ontspannen / vriendelijk / extrovert / trots / humor Personeel → Jongeren: Actief / ontspannen / empatisch / vriendelijk / nuttig / humor
Individueel project (Eindhoven)	* Gehandicaptendorp (Duizel) Buurt is niet op de hoogte, personeel wel. Voornamelijk 'vreemden', werken ook een paar bekenden.	Jongeren → Bewoners: actief / ontspannen / vriendelijk / compassie (gehandicapten) / introvert Bewoners → Jongeren: actief / ontspannen / empatisch / trots
Vegen Escamp (Den Haag)	Buurt is op de hoogte. Zowel bekenden als vreemden.	Jongeren → Buurt: passief / ontspannen / introvert / confrontatie mijden / nutteloos / kwetsbaar / verbeteren Buurt → Jongeren: neutraal / leedvermaak / confrontatie mijden / beetje provoceren / humor
Buitengewoon Schoon (Roosendaal)	Inwoners zijn op de hoogte. Vreemden, maar ook kans op bekenden.	Jongeren → Buurt: passief / gespannen / introvert / confrontatie mijden / nutteloos / kwetsbaar Buurt → Jongeren: neutraal / humor / empatisch / zingeving
Bosproject (Berings)	Buiten het zicht van de buurt; in afzondering op het platteland.	Jongeren → Buurt: geen contact Buurt → Jongeren: geen contact

De crux bij de omgangssfeer binnen de groepsgerichte projecten ligt in het feit hoe groot jongeren de kans achten dat zij iemand (bekenden, vrienden, etc.) tegen het lijf lopen waarbij ze zich ongemakkelijk voelen. Hoe zichtbaarder en herkenbaarder (door middel van speciale kleding) een jongere en/of hoe dichter in de buurt wonend waar het project plaatsvindt,

hoe kwetsbaarder en meer gespannen zij zich gaan voelen. Het daarmee samenhangende introverte en passieve gedrag staat haaks op het bravouregedrag. Wie stil is valt immers minder op. Hier lijkt het heersende gedrag van jongeren te zijn: “ik hou me een beetje ge-deisd omdat ik al genoeg opval in die jas.” Opvallend gedrag trekt nog meer de aandacht.

Aan de schandpaal

Al een paar keer is het mij [TN] opgevallen dat één jongen nogal afwijkt in de groep. Hij is stil, lacht niet en houdt zoveel mogelijk afstand. Als de jongens tijdens de rookpauze van de werkmeester op een bankje een peukie mogen roken, kiest hij er juist voor om in de bus te gaan zitten. Alleen. Na de middagpauze besluit ik hem eens uit te horen, als we door de werkmeester als koppel worden ingedeeld. In tegenstelling tot de andere jongens weet ik nog bijna niks van hem. Behalve dat hij in het gezelschap al snel de ‘stille’ wordt genoemd. Blossen kreeg hij op de wangen, toen een knul van 14 jaar vanochtend in de auto voor de vuist weg vroeg hoeveel uur taakstraf hij eigenlijk had? Toen hij daar niet op wilde antwoorden vroeg de knul vervolgens wat hij dan had gedaan. “Niks”, zei hij ongemakkelijk. “Dus jij gaat op je vrije dag voor de lol op de markt prikken”, antwoordde de knul gevat. “Gaat je niks aan”, antwoordde ‘de stille’ bits. De toon was gezet. Vanaf dat moment heb ik hem niet meer kunnen betrappen op een gesprek. Hoe kort ook. Nu we samen optrekken met een zak, een stok en een sleutel om de prullenbak te openen, probeer ik hem wat uit te horen. Ongemakkelijk voelt hij zich op straat. En bekeken. Bang dat bekenden hem opmerken, nafluiten, uitlachen, in zijn hemd zetten of nog erger. Op sommige momenten zou hij het liefst op willen lossen. Hij vertelde dat hij zo net nog opeens naar de andere kant van de straat schoot, toen hij dacht dat hij in de verte een bekende aan zag komen. De uitbrander van de werkmeester dat hij op de rechter stoephelft moet schoonmaken en niet op de linker waar al een ander koppel loopt, nam hij maar even voor lief. Hij woont als enige van de groep in Roosendaal en weet dat zijn halve familie, die nog niet op de hoogte is van zijn werkstraf, uitgerekend naar het winkelgebied trekt waar hij loopt. In een jas, met een grote zak, handschoenen aan en kistjes zo groot als klompen. Opeens begrijp ik zijn stuurse gedrag en zijn onverwachte manoeuvres. Ik stel voor als hij weer een bekende ziet, dat ik dan op die persoon af zou lopen om hem om de tuin te leiden. Als dat niet helpt schakel ik over naar plan B en trek ik onder het motto ‘mission invisible’ snel een vuilniszak over zijn hoofd. Hij moet er zowaar een beetje om lachen. (Veldnotitie)

Jongeren schatten de kans op herkenbaarheid in het *Kringloopproject* (Apeldoorn) lager in dan in andere groepsprojecten. Hoewel sommigen vinden dat ‘heel Apeldoorn’ hier komt, zijn de klanten vaak niet op de hoogte. Bovendien kunnen jongeren op redelijk onzichtbare wijze in het Kringloopcentrum werken. De sfeer oogt ontspannen en de contacten met bezoekers zijn vriendelijk. Sommige jongeren lijken zelfs te vergeten dat ze een werkstraf hebben. Nieuwsgierige bezoekers die ernaar vissen, horen van de werkmeester of van de jongere zelf dat ze actief zijn in een ‘project’. Wat niet weet, wat niet deert, is het motto. Het andere uiterste zien we bij het *Vegen Escamp* project (Den Haag) en het *Buitengewoon Schoon* project (Roosendaal). Vooral de jongeren die hier dicht in de buurt veel leeftijdsgenoten kennen of straatcontacten hebben, voelen zich kwetsbaar en reageren soms verbeterd. Dit gevoel wordt versterkt door het ‘nutteloze’ werk dat ze moeten verrichten.

Ik [JD] ben de enige meid in het bonte gezelschap van stoere jongens uit Den Haag. De hesjes en prikkers worden uitgedeeld. Ik doe een zak om de vuilnisring. De jongens snappen niet waarom ik vrijwillig met een hesje en bijbehorende prikker loop en vragen grappend of mijn gewerkte uren niet onder hen verdeeld kunnen worden. Samen met de werkmeester gaan we op pad, gewapend met een kruiwagen waar de volle vuilniszakken in kunnen. De gedachte aan de hele dag vuil rapen, tovert geen goed humeur tevoorschijn. Ondanks de werkoutfit lopen ze er allen nog steeds stoer bij. Een familielid van één van de jongens loopt langs de groep en de blik in haar ogen verradt de schrik. Ongemakkelijk groeten ze elkaar waarna de jongen droog opmerkt: "morgen weet de hele familie het". Aangezien er weinig vuil op straat ligt, zijn we al snel verwickeld in een wedstrijdje 'wie ziet als eerste het blikje liggen'. Diegene heeft namelijk 'buit' en dit verdrijft een deel van de verveling, die onvermijdelijk toeslaat. Als jagers speuren we met onze ogen de velden af naar dat ene prulletje. We kijken driekwart van de dag naar de grond. Met moeite krijg ik halverwege de dag mijn tweede vuilniszak vol. Een euforisch gevoel overvalt me. (Veldnotitie)

Rol en beleving in de buurt en omgeving

We hebben in dit hoofdstuk tot nu toe de visie van coördinatoren en werkmeesters belicht en op basis van (participerende) observatie de houding en het gedrag van jongeren in werkprojecten beschreven. Er zijn duidelijke verschillen in de omgangssfeer en tussen individuele en groepsprojecten. Maar wat vinden de jongeren er zelf van?

Jongeren met een werkstraf in individuele projecten (Zwolle en Eindhoven) gaan er niet onder gebukt als het personeel en andere jongeren met een bijbaan weten waarom ze er tijdelijk werken. Door de bekendheid met het fenomeen werkstraf verloopt de sociale omgang meestal soepel. Er zijn geen rare blikken of opmerkingen. Negatieve reacties zijn een uitzondering. Het is over het algemeen taboe om te vragen wat iemand precies op zijn kerfstok heeft. Er wordt hooguit wel een keer gevist, maar zelden doorgevraagd. Jongeren met een werkstraf vinden het prettig dat ze te midden van andere jongeren werken met een bijbaan. Hierdoor krijgen ze het gevoel dat ze als eenling of uitzondering 'oplossen' in de organisatie. Het verschaft ze tevens een goed alibi wanneer er nieuwsgierige vragen komen uit de groep (patiënten, bejaarden, etc.) die niet op de hoogte is. Ze hebben dan zogenaamd een bijbaan of lopen er stage. En als het hen echt te heet onder de voeten wordt, kunnen ze altijd nog weglopen.

Jongeren in het *Kringloopproject* (Apeldoorn) kunnen niet zo goed inschatten in hoeverre bezoekers op de hoogte zijn van hun werkstraf. Hun vermoeden is dat een deel van de vaste klanten wel op de hoogte is. Want soms werken er alleen maar ouderen en dan weer een hele groep jongeren, die om de zoveel weken weer anders is. Toch blijft het diffuus omdat het ook weer niet overduidelijk te zien is wie ze zijn. Ze krijgen weinig rotopmerkingen naar het hoofd geslingerd, alhoewel een jongen vertelde dat hij werd uitgelachen door twee jonge mannen. En wat deert het om gewoon te vertellen dat je stage loopt, een bijbaan of een vakantiebaan in de zomer hebt? Toch is het niet geheel uitgesloten dat jongeren herkend worden en kleur moeten bekennen omdat een smoes geen uitkomst meer biedt. Sommigen zeggen daar ontspannen onder te blijven. Anderen zeggen het niet zo tof te vinden als zoiets zou gebeuren. Een meisje (011, 14 jaar) zegt dat ze met haar werkkleding meteen door de mand zou vallen, omdat ze er normaal altijd tip top verzorgd uitziet.

Trots laat ze mij [JD] haar geavanceerde telefoon zien met partypics. Op de foto's zie ik een jonge dame van 20 met feestende vriendinnen en een sigaret in de hand. Voor me aan tafel zie ik een meisje van 14. "Die lelijke hesjes en enorme werkschoenen! Mijn vrienden lachen me keihard uit." Ze probeert iets van haar verschijning te compenseren met lagen make-up en perfect verzorgd haar, die ze, met tegenzin, in een knot moet doen op het werk. (Veldnotitie)

Jongeren werkzaam in *groepsgebonden werkstrafprojecten in het publieke domein* ervaren de meeste spanning in de interactie met buurtbewoners. Zij zijn het meest ambivalent. Het werk is – in tegenstelling tot het geïsoleerde Bosproject en het geïndividualiseerde werk in zieken- en bejaardenhuizen of de manege – niet altijd aan het oog onttrokken van de buurt. Ze lopen kortom meer kans om in de kijker te staan. Bijvoorbeeld een jongen (015, 17 jaar) uit Roosendaal vindt het moeilijk om in het centrum schoon te moeten maken. Het is dan wel niet in zijn buurt, maar uit ervaring weet hij dat buurtbewoners en kennissen in het weekend als hij moet werken vaak naar het centrum gaan voor speciale boodschappen. Slechts een enkeling zegt dat het hem niks kan schelen als hij opvalt. Zo zegt een jongen (005, 16 jaar) met een werkstraf in Maastricht er geen problemen mee te hebben dat hij wordt herkend. Veel bewoners reageren immers goed en weten dat hij in dezelfde buurt geboren en getogen is. Hij kan nu ook laten zien dat hij de werkstraf uitvoert. De meeste jongeren zeggen het toch wel prettig te vinden dat de coördinator rekening probeert te houden in welk gebied de tewerkplaatsing is. Dat ze soms ook nog complimenten van passanten krijgen, sterkt hen in de mening dat het allemaal veel erger had gekund. Een jongen (024, 17 jaar) die in Roosendaal 'proppenprikker' is, is blij dat hij het niet direct in zijn eigen woonbuurt hoeft te doen; die opvallende jas neemt hij daarom gewoon op de koop toe.

De problematiek van herkenbaarheid en de soms onvriendelijke interactie met buurtbewoners, is het meest pregnant in Den Haag (*Vegen Escamp*). De verhalen van de jongeren sluiten aan op de bevindingen van de coördinator en werkmeester. Een jongen (017, 17 jaar) zei aanvankelijk weinig problemen te hebben met het verplicht dragen van een gekleurd hesje, maar als we hem gaan interviewen, vraagt hij wel of het uit mag. Hij heeft er geen problemen mee het hesje te dragen tijdens het werk, maar vindt het overbodig tijdens ons interview op een bankje in de buurt. De jongen (018, 17 jaar) die zijn nicht ziet tijdens het prikken, bekent dat hij dit niet zo tof vindt. Hij weet zeker dat morgen de hele familie weet dat hij een werkstraf heeft. Daarentegen vindt hij dat je ook deze straf maar moet accepteren. Ofschon de jongeren, net als in de andere projecten, vriendelijke opmerkingen krijgen over hun schoonmaakactiviteiten, tonen ze zich het meest gevoelig voor de reacties van vrienden. Ze zijn enerzijds beducht voor stigmatisering, omdat je al snel als een buurtcrimineel wordt gezien. Anderzijds blijken de jongeren meer dan elders gevoelig te zijn voor reputatieschade. Iedereen weet waarom je daar staat. Dat je goed zichtbaar bent voor passerende auto's, scooters en voorbijgangers is pijnlijk. Vooral als je de naam hebt stoer te zijn. Ze kijken je raar aan, lachen je uit, of je krijgt schampere opmerkingen naar je hoofd geslingerd. Dat gaat je, aldus een jongen, zeker niet in je koude kleren zitten.

Conclusies

In geen enkel onderzocht project wordt de buurt er (actief) over geïnformeerd. De reacties van bewoners en voorbijgangers zijn verschillend. Jongeren en werkmeesters vertellen soms eerlijk dat het werk deel uitmaakt van een werkstrafproject. Maar over het algemeen wordt er terughoudend gereageerd op de omgeving. De mentaliteit en visie van de werkmeester bepaalt vaak welke informatie hij over het project kwijt wil. Zij laten zich leiden door vragen als: welke voor- en nadelen heeft het als mensen het weten? Op welke wijze kunnen jongeren zo optimaal mogelijk functioneren tijdens de werkstraf en hoe blijft het uitvalspercentage zo laag mogelijk? De specifieke werkplek en de locatie zijn vaak leidend voor de strategie die wordt gevolgd. De praktijk leert dat patiënten in een ziekenhuis doorgaans niet willen weten dat 'jonge criminelen' hun eten koken of bed reinigen. Dit illustreert het dilemma waar coördinatoren soms mee worden geconfronteerd.

Aan de ene kant streeft de Raad voor de Kinderbescherming naar transparantie en eerlijkheid, anderzijds moet ook zorgvuldig worden omgegaan met de privacy van de jongeren op een werkplek, vrij van oordelen. De coördinatoren en werkmeesters moeten hier tussendoor laveren. Wanneer vertel je iets wel of juist niet? En zijn de jongeren daarbij gebaat? Er zijn projecten waar de buurt op de hoogte is en jongeren hier aanvankelijk nog tegen aanhikken. Maar de praktijk wijst uit dat ze vaak ontdooien als er door buurtbewoners en anderen complimenten worden gegeven zodat jongeren ook niet telkens defensief hoeven te reageren. Dit laat onverlet dat negatieve reacties bij jongeren en (buurt)bewoners niet altijd zijn te voorkomen. Dit is een samenspel van factoren. Houden jongeren zich aan de afspraak om vriendelijk, beleefd en fatsoenlijk te blijven tegenover klanten en patiënten? Ze zijn per slot van rekening ook het visitekaartje van het bedrijf. Daarnaast zeggen werkmeesters ook in de bres te springen voor jongeren die tijdens de uitoefening van de werkstraf door omstanders worden geprovoceerd.

Jongeren die tewerkgesteld worden in openbare groepsprojecten, worden in wisselende mate als werkgestraften herkend. Dat hangt niet zozeer af van de communicatie met buurtbewoners, want die vindt slechts sporadisch plaats, maar door de herkenbaarheid door de hesjes die zij verplicht zijn te dragen. Vooral bewoners in de omgeving van een locatie zijn op de hoogte, mede door de routine van een project op een vast tijdstip of dagdeel.

De herkenbaarheid in de buurt door hun verplichte werkkleding, maar ook door prikstokken, vuilniszakken en dergelijke die zij gebruiken, roept niet alleen schaamte op. Er zijn ook jongeren die zich zo bekeken voelen, dat zij zich aan de schandpaal genageld voelen.

Sommige jongeren zijn bang dat ze als 'buurtcrimineel' worden gestigmatiseerd, of door het 'suffe werk' juist bij hun vrienden reputatieschade zullen oplopen. Door de bank genomen blijken vooral allochtone jongeren moeite te hebben met het dragen van 'shabby' werkkleding. Die staat in schril contrast met hun zorgvuldig met logokleding gekoesterde identiteit. Alsof je in je pyjama verplicht naar een club moet en dat de rest van je leven nog te horen krijgt van je vrienden. Vooral stadse jongens voelen zich dubbel gepakt. Herkenbaarheid is

één, maar ook nog in een 'vies kostuum' is zo mogelijk nog slechter voor je *coolness* en *credibility*. Want als geen ander weten ze hoe vergankelijk reputaties kunnen zijn.

Bij de individuele projecten denken bewoners en omstanders sneller dan bij groepsprojecten dat jongeren er werken in het kader van een stage of als bijbaan. Een klein deel van de jongeren probeert bij groepsprojecten minder herkenbaar te zijn door zich te ontdoen van hun hesjes of zich te distantiëren van de groep; alsof ze er niet bijhoren. Werkmeesters treden hier streng tegen op met een waarschuwing of gele kaart.

10 Wel of niet in de buurt?

Concrete, politieke aanleiding voor ons onderzoek waren een motie en vragen in de Tweede Kamer over het actief stimuleren van de uitvoering van taakstraffen door jongeren in de buurt, met als doel dat de jongeren binnen hun eigen omgeving worden geconfronteerd met de gevolgen van hun gedrag en bekenden hen kunnen zien (zie hoofdstuk 1). Er bestond echter nog onvoldoende inzicht in de mate waarin jongeren op dergelijke manier uitgevoerde straffen als ervaren. In dit hoofdstuk spitsen we bevindingen uit eerdere hoofdstukken toe op dit thema.

Daarnaast worden enkele andere aspecten van werkstraffen in de buurt besproken. Over de effectiviteit, in de zin van slagen of falen, van werkstraffen in de buurt kunnen we geen uitspraken doen. Dat was doel noch inzet van ons onderzoek. Wel kunnen we de ervaringen hiermee, de inzichten hierover en percepties hiervan weergeven van taakstrafcoördinatoren, werkmeesters en werkgestraften zelf. Dat doen we in dit hoofdstuk. Daarbij gaan we na welke conclusies getrokken kunnen worden over wat bij werkstraffen in de buurt (mogelijk) wel of juist niet werkt, en bij wie, respectievelijk bij welke groepen. Tevens wordt ingegaan op aspecten die wel of juist niet goed uitpakken. Wat loopt er, zowel praktisch als inhoudelijk, goed en wat loopt minder goed? Wat zijn de verschillen van de projecten in de buurt ten opzichte van de reguliere werkstrafprojecten? Welke nadelen kleven er aan projecten die wel in de buurt plaatsvinden en wat is het oordeel van jongeren? Zijn er aandachtspunten die van belang zijn indien werkstraffen in de eigen woonbuurt of de pleegbuurt zouden worden uitgebreid?

Voor zover mogelijk en zinvol hanteren we als structurerend kader eerdere bevindingen uit het onderzoek van Lünemann (2005) naar succes- en faalfactoren van werkstraffen.¹⁰ Nu ging Lünemanns onderzoek over meerderjarigen en wellicht gelden de bevindingen niet allemaal of in dezelfde mate voor de minderjarigen in ons onderzoek. Ook ging haar onderzoek over werkstraffen in het algemeen en niet specifiek over werkstraffen in de buurt. In dit hoofdstuk krijgt dit laatste aspect juist wel speciale aandacht.

Verloop werkstraf: wat loopt er goed en wat minder?

Er loopt volgens taakstrafcoördinatoren veel goed in 'hun' project en daarbij noemen ze vaak de goede sfeer binnen de projecten. Maar er zijn ook verbeterpunten. Inhoudelijk behoeven jongeren met gedragsproblemen en/of psychische stoornissen meer aandacht en expertise dan zij nu vaak krijgen bij werkstraffen in de buurt. Deze jongeren gedijen niet zo goed in een groepsproject en kunnen de sfeer en het verloop hiervan bepalen. Helaas zijn er voor deze groep praktisch gezien weinig geschikte alternatieven. De meerderheid van de

¹⁰ Zij onderscheidt drie categorieën: persoonsgebonden factoren (zoals leeftijd, sekse, werk, verslaving en eerdere justitiecontacten); werkstrafgebonden factoren (uitvoering en duur van een werkstraf); en beleidsgebonden factoren (bijv. de tenuitvoerlegging van sancties, het geven van waarschuwingen of het beoordelen van een contra-indicatie). We beperken ons in dit hoofdstuk tot de factoren die relevant zijn voor ons onderzoek.

coördinatoren geeft dit dan ook aan als punt van zorg. Een ander praktisch verbeterpunt, dat zowel werkmeesters als de jongeren zelf regelmatig naar voren brengen, betreft de sanitaire voorzieningen. Dit is niet specifiek voor werkstraffen in de buurt, maar is er wel vaak op van toepassing. Bij buitenprojecten is wc-bezoek vaak een lastige aangelegenheid.

Controle en flexibiliteit

Goede controle en daarbij horende heldere regels hebben volgens Lünemann een positieve invloed op het voltooien van een werkstraf. Nu is het criterium van voltooiing van de werkstraf niet onze insteek, maar het is bij werkstraffen in de buurt wel de kunst om de juiste balans te vinden tussen controle en flexibiliteit. Hier zit een heikel punt: eigenlijk wordt van deze jongeren sowieso verwacht dat ze gemotiveerd zijn om de werkstraf naar behoren uit te voeren. Toch wordt tijdens de uitvoering van de werkstraf ook veel aandacht besteed aan een motivatie bevorderende sfeer. En hoewel dit aspect op het eerste gezicht misschien niet lijkt te passen bij het strafkarakter, bevorderen een aangename en prettige werkomgeving volgens de coördinatoren de motivatie van taakgestraften (en daarmee de slagingskans in termen van afronding). Zolang de goede sfeer niet in de weg staat van het werk, is er volgens de coördinatoren geen probleem.

Te prettige sfeer is niet goed, want dan ontstaat een te tolerant klimaat waarin grenzen kunnen worden overschreden (nare opmerkingen naar elkaar toe, luiheid, groepsvorming, etc.) en waardoor de essentie van de taakstraf in het gedrang komt. Maar goede sfeer en het vermijden van saaiheid staan zowel bij de coördinatoren als bij de werkmeester hoog in het vaandel.¹¹

Verschillen met andere projecten en tussen werkstraffen in de buurt

De voor ons onderzoek geselecteerde projecten verschillen op bepaalde punten van werkstraffen binnen dezelfde regio of vestiging, die niet in de buurt worden uitgevoerd. Soms is het belangrijkste verschil dat het desbetreffende project het enige is dat zich in de buurt afspeelt; het kan zelfs het enige groepsproject binnen de regio zijn, aangezien hier het gros van de jongeren individueel geplaatst wordt. Verder zijn er projecten met werkstraffen in de buurt die alleen op zaterdag en andere die (ook) doordeweeks plaatsvinden. De doordeweekse projecten passen bij een bepaalde groep (bijvoorbeeld de voetbaljongens) en weer een andere groep maakt dankbaar gebruik van de zaterdagprojecten (bijvoorbeeld de jonge scholieren).

Ook zijn er inhoudelijke verschillen. In Maastricht is het verschil met de andere onderzochte werkstraffen dat vrijwilligers worden ingezet bij de begeleiding van de werkstraf in de buurt. De oprichter van het project is ervan overtuigd dat dit dé succesfactor is. “De belangeloze inzet van vrijwilligers maakt iets los bij de jongeren.” Uniek aan het project in Den Haag (*Vegen Escamp*) is dat het specifiek plek biedt aan wat we ‘laatste kans jongeren’ hebben genoemd; recidivisten die nog één kans van de rechter hebben gekregen, of die hun vorige taakstraf niet goed afgerond hebben. Hier komen dus geen *first offenders* terecht. Kenmer-

¹¹ Vooral met veel uren in één project kan het voor een jongere erg saai worden. Volgens Lünemann vergroot een hoog aantal straffen sowieso de kans op voortijdige beëindiging, maar sleur en verveling kunnen dit risico verder vergroten.

kend voor het *Kringloopproject* Apeldoorn is dat hier de overgrote meerderheid van de totale instroom aan jongeren met een werkstraf binnen deze regio terechtkomt. Eigenlijk valt iedereen hier te plaatsen, zowel buurtjongeren als zelfstandige jongeren en laatste kans jongeren. Volgens de coördinator komt dit omdat het gelukt is een goede werksfeer te creëren waarin een ieder zijn/haar werkstraf succesvol kan voltooien, waardoor er weinig uitvallers zijn. Ten slotte is het *Bosproject* in Roermond het enige groepsproject in die regio – en ook binnen ons onderzoek – dat plaatsvindt in een prikkelarme omgeving.

Invloed andere deelnemers en de factor motivatie

Lünnemann wijst ook op de invloed van andere taakgestraften. Deze kunnen motiverend werken voor anderen, mits zij een positieve houding hebben. Dit element is niet in sterke mate teruggevonden in ons onderzoek, onder andere omdat de jongeren doorgaans te weinig tijd samen in een groep werken om intensieve groepsprocessen te kunnen laten ontstaan. Maar natuurlijk is het zo dat als iedereen ‘chill’ is met elkaar, een fijne(re) sfeer is te proeven in de groep – en het is aannemelijk dat dit zal bijdragen aan de motivatie van de jongeren om de werkstraf goed af te ronden. Een interessante bevinding is dat uit de observaties en uit gesprekken met jongeren ook naar voren komt dat een negatieve houding van andere deelnemers eveneens motiverend kan werken. Jongeren voelen dan de behoefte om zich van deze ‘ongemotiveerden’ te distantiëren en dit motiveert hen juist om zelf (extra) hard te werken.

Buurt en herkenbaarheid

Praktisch gezien is het prettig dat jongeren bij een werkstraf in de buurt niet ver hoeven te reizen. Tevens blijkt dat wanneer jongeren herkenbaar zijn als taakgestrafte, omstanders zien dat er daadwerkelijk gewerkt wordt. Dit kan stigmatisering tegengaan en jongeren kunnen er ook waardering mee verdienen, want hun taakstraf is publiekelijk zichtbaar. Vaak worden de reacties vanuit de buurt en/of omwonenden positiever naarmate een project met werkstraf in de buurt langer draait. Worden jongeren aanvankelijk nog wel eens met een scheef oog bekeken, wanneer een project meer bekendheid in eigen stad/dorp/buurt geniet, komt er vaak meer ruimte voor tevredenheid van de buurt en waardering voor de taakgestraften. Sneeuwruimen, schoonmaken en plantsoentjes fatsoeneren zijn concrete werkzaamheden die door de buurt waargenomen en dus gewaardeerd (kunnen) worden. Deze waardering wordt tevens uitgesproken naar de jongeren toe. Soms in woorden, maar vaker in bemoedigende blikken of bijvoorbeeld een blikje cola. Zo complimenteren de winkeliers in het centrum van Roosendaal de taakgestrafte jongeren ermee dat het dankzij hen zo schoon is voor hun winkel.

De interactie met de ‘volwassen wereld’ voegt ook iets toe aan het besef van de jongeren dat ze iets fouts hebben gedaan, maar meer nog het besef van ‘hoe het werkt in de wereld’, zoals iets doen voor een ander, hard werken en daarvoor beloond worden en complimentjes krijgen, en ervaren hoe het is om de rommel van anderen op te moeten ruimen.

Schandpaal

Als zichtbaarheid en herkenbaarheid volgens coördinatoren positief bijdragen aan de uitvoering en waardering van werkstraffen, waarom vindt dan niet elk project ‘in de buurt’ plaats?

Welnu, er zitten ook minder positieve kanten aan. Jongeren worden bijvoorbeeld afgeleid door de omgeving (buurtbewoners, vrienden, voorbijgangers) of zijn er zo mee bezig dat ze herkenbaar (denken te) zijn, dat het hun werkzaamheden in de weg gaat staan. Ze voelen zich bekeken en soms ook tentoongesteld. En dat vinden coördinatoren nu ook weer niet de bedoeling. Daarom plaatsen sommige coördinatoren de jongeren liever individueel en/of wat meer 'heimelijk'. Bij individuele plaatsing is er geen afleiding door groepsprocessen, terwijl groepsprojecten die niet in de buurt zijn of het element van herkenbaarheid herbergen afgeschermd genoeg zijn om het werk naar behoren te doen.

De filosofie van coördinatoren is vaak dat de jongeren al genoeg gestraft zijn met het feit dat zij bij de Raad voor de Kinderbescherming terecht zijn gekomen en een werkstraf hebben gekregen. De uit te voeren straf hoeft niet onnodig of extra zwaar te worden gemaakt door jongeren "aan de schandpaal te nagelen". Dit is het meest principiële punt van kritiek. Volgens sommige coördinatoren zou de volledige focus moeten liggen op het uitvoeren van de werkstraf als zodanig, zonder dat daar boze blikken, kritiek en dergelijke vanuit de omgeving bijkomen. Andere coördinatoren zijn minder stellig en hebben geen principiële bezwaren tegen zichtbaarheid en herkenbaarheid van de jongeren bij werkstraffen in de buurt. Maar in de volle breedte is men erop tegen dat jongeren door de omgeving worden vernederd.

Oordeel van de jongeren zelf

Zoals we als in hoofdstuk 6 al aangaven, is de geïnterviewde jongeren ook gevraagd naar hun oordeel over hun huidige werkstraf (in de buurt) in vergelijking met eerdere werkstraffen of, in het geval van *first offenders*, om hun werkstraf in de buurt te vergelijken met straffen die vrienden hadden gekregen of waarvan ze hadden gehoord.

Inhoud van de werkstraf in de buurt

Lünnemann stelt dat de werkzaamheden van de straf een goede aansluiting moeten vinden bij de kwaliteiten van de deelnemer. Veel jongeren die in het kader van ons onderzoek zijn geïnterviewd, beamen dit (hoewel in hun geval, vanwege hun leeftijd, specifieke beroepsmatige vaardigheden doorgaans minder kunnen meetellen dan bij volwassenen, waar Lünnemanns onderzoek over gaat). Specifiek gevraagd naar de inhoud van de straf, vinden de jongeren vinden vaak dat ze van de te verrichten werkzaamheden te weinig leren, of het nu in de buurt is of niet. Vooral jongeren in schoonmaakprojecten delen deze mening.

Ook al realiseren de jongeren zich dat het om een straf gaat en zien ze bij groepsprojecten in de buurt dat hun project meerwaarde kan hebben voor de buurt of het bedrijf waar ze werkzaam zijn, toch zeggen ze soms dat ze inhoudelijk liever een werkstraf hadden gehad die beter aansluit bij hun eigen interesses of opleiding. Ook zijn er jongeren die bij hun werkstraf in de buurt meer aansluiting wensen bij het delict dat ze hebben gepleegd, want daar kun je echt wat van opsteken.

"Ik ben opgepakt toen ik in een gevecht belandde met een jongen in de stad. Een beveiligingsambtenaar heeft ons toen uit elkaar gehaald. Waarom kan ik in mijn werkstraf niet een dag of een week met hem meelopen om te zien hoe het van de andere kant is als je twee vechtende (of stelende) jochies uit elkaar moet halen? Veel nuttiger dan prulletjes prikken lijkt mij." (O18, 17 jaar)

Bij werkstraffen in de buurt hebben de werkzaamheden bij de individuele plekken volgens de jongeren meer inhoud dan bij groepsprojecten. Individuele plekken zijn in hun beleving nuttiger en 'echter'. Er wordt niet 'alleen maar' een plek bedacht voor het uitvoeren van taakstraffen, zoals volgens de jongeren vaak gebeurt bij groepsprojecten in de buurt. Bij individuele projecten wordt vaak meegedraaid met het reguliere personeel en wordt de taakgestrafte ingezet voor dezelfde klusjes als een personeelslid.

Maar er zijn ook jongeren die vinden dat ze echt iets inhoudelijks geleerd hebben van hun werkstraf in de buurt, doordat het werk hen aan het denken heeft gezet over hun eigen leven. Zo vertelt een individueel geplaatste jongen in een ziekenhuis hoe erg hij geschrokken is van het feit dat er zoveel zieke mensen zijn. Dat beschouwt hij als een belangrijke levensles.

Werkstraf versus leerstraf

Over het algemeen vinden de jongeren het goed dat ze een werkstraf hebben gekregen, in plaats van een leerstraf. Dat vinden ze doorgaans belangrijker dan het aspect van wel of niet in buurt. Degenen die in het verleden al een leerstraf hebben gekregen, zien daar het nut echt niet van in. 'Je emoties tekenen' en 'op zoek gaan naar de reden van je woede' bij een leerstraf vinden ze activiteiten waarvan ze niets van leren. Dan werken ze maar liever. Over het algemeen zijn de jongeren redelijk positief over hun werkstraf in de buurt en vinden ze de huidige werkstraf niet specifiek beter of slechter dan andere werkstraffen, maar "gewoon goed".

Niet geliefde werkstraffen

Welke werkstraf zouden de jongeren zelf liever nooit willen uitvoeren? De jongeren die in een 'prullen-prikproject' zitten, spreken er bijna allemaal met afkeer over. Omdat de hesjes stom zijn, ze het werk vies en/of nutteloos vinden. In hun perceptie weten voorbijgangers dat je iets fout hebt gedaan, omdat je zo'n hesje aan hebt. De jongeren beseffen vaak niet dat deze hesjes verplicht gedragen moeten worden van de Arbodienst en dat ook mensen die dit werk als baan hebben zulke hesjes dragen.

Daarnaast speelt mee dat je met een dergelijke werkstraf afgaat tegenover vrienden. Een enkeling noemt ook het afgeleid worden door voorbijgangers. Zo zegt een jongen (008, 17 jaar) dat hij liever niet zo'n schoonmaakproject op straat zou willen doen, omdat hij niet om kan gaan met de af- en verleiding van vrienden, familie en meisjes die langslopen. Hij zou zich niet schamen voor het werk, maar hij zou het niet kunnen laten om met iedereen te gaan babbelen en iets te roepen naar een meisje.

Veel van de jongeren die in een buitenproject zitten, zijn daar heel blij om en doen liever geen kantoorwerk. Zij willen voor geen goud ergens binnen, achter een bureau, stil moeten zitten. Ook afwas- of spoelkeukenwerk, wc's schoonmaken en bejaarden verzorgen worden meermaals genoemd als onaantrekkelijke werkstrafactiviteiten, omdat de jongeren het zo vies vinden.

Jongeren over werkstraffen in de buurt en herkenbaarheid: meerdere facetten

De mening van jongeren over werkstraffen in de buurt en over de eventueel daarbij horende herkenbaarheid blijkt een complex thema te zijn met verschillende facetten. Hun gedachtegangen hieromtrent bevatten ook een zekere tegenstrijdigheid. Aan de ene kant laten de

jongeren, bij de vraag naar wat voor soort werkstraf zij niet zouden willen doen, de herkenbaarheid van een project niet sterk meewegen. Dit geldt vooral voor jongeren in de kleinere gemeenten. Het lijkt erop dat positieve reacties vanuit de buurt (van bewoners, winkeliers, voorbijgangers) ertoe bijdragen dat de bezorgdheid over hun herkenbaarheid bij het uitvoeren van de werkstraf vermindert en zelfs doet verdwijnen.

Dit wil echter niet zeggen dat de herkenbaarheid door de jongeren over het algemeen wordt toegejuicht. Ze staan namelijk negatiever tegenover het element van herkenbaarheid dan het aspect van 'in de buurt zijn'. Herkenbaar zijn als taakgestrafte zien zij als aantasting van hun reputatie, identiteit en zorgvuldig opgebouwd imago (denk aan: kleding, haar, sieraden en bijvoorbeeld tatoeages die opeens niet meer zichtbaar zijn door de verplichte werkkleding).

In het licht van dit laatste facet is het opmerkelijk dat veel van de jongeren tegelijkertijd wel vinden dat die herkenbaarheid (in de buurt of ergens anders) eigenlijk prima past binnen een werkstraf. In hun ogen hoort het er 'gewoon' bij. Ze vinden het geen van allen leuk, maar de meesten accepteren dat het een onderdeel is van de straf en vinden dan ook niet dat coördinatoren rekening moeten houden met jongeren die hier moeite mee hebben.

Ten slotte, als laatste facet, beamen jongeren dat het goed is dat de werkstraf wordt uitgevoerd onder het toezien van omwonenden en voorbijgangers. Zo kan niet (meer) geklaagd worden over het ontlopen of minimaliseren van de straf door jongeren, alleen omdat de straf niet zichtbaar is. Er mag best getoond worden hoe hard er wordt gewerkt. Zelfs de meeste stoer doende jongens van *Vegen Escamp* in Den Haag ondergaan waardig de blikken, het getoeter en de opmerkingen van scootervrienden. Uiteindelijk hebben de meeste jongeren geen grote moeite met de herkenbaarheid (in de buurt), of zijn zo gemotiveerd om de werkstraf tot een goed einde te brengen, dat ze die voor lief nemen.

Conclusie

Goede controle en heldere regels zorgen volgens Lünemans onderzoek onder volwassen taakgestraften voor een groter slagingspercentage (in termen van het goed afronden van de werkstraf). We kunnen concluderen dat de taakstrafcoördinatoren en werkmeesters uit ons onderzoek het voor de beleving en motivatie van de jongeren eveneens belangrijk vinden dat er een goed evenwicht is tussen controle en flexibiliteit – vooral in de vorm van een goede werksfeer – in de aanpak bij werkstraffen in de buurt.

Taakstrafcoördinatoren zijn er vaak wat huiverig voor om taakgestrafte jongeren herkenbaar te laten zijn, want dit kan stigmatiserend werken en dat mag niet de insteek van een werkstraf zijn. In de praktijk zoals we die hebben aangetroffen lijken 'in de buurt' en 'herkenbaarheid' voor de jongeren minder zwaar te wegen dan andere factoren – en allebei kunnen zowel positief als negatief uitpakken. De projecten in de buurt en/of waarbij jongeren herkenbaar zijn voor het publiek, zorgen voor gemengde gevoelens. Jongeren vinden het fijn dat de buurt met eigen ogen kan zien hoe zij werken en dat zij daarvoor van buurtbewoners waardering krijgen. Jongeren kunnen zich op deze manier 'bewijzen' tegenover de maatschappij en het gaat ook stigmatisering tegen. Werkstraffen in de buurt dragen zo bij aan *reintegrative shaming*.

Jongeren vinden het belangrijk dat de werkplek dichtbij huis is, dus is het 'in de buurt' geplaatst worden wel prettig. Niet ver hoeven te reizen naar het project vergroot volgens taakstrafcoördinatoren de motivatie bij de uitvoering en voltooiing van de werkstraf. Aan de andere kant kunnen publiekelijk zichtbare groepsprojecten voor veel afleiding van buiten zorgen en dat kan negatieve invloed hebben op processen binnen de groep taakgestraften. Natuurlijk kunnen leeftijdsgenoten binnen de groep elkaar provoceren, en we hebben daarvan ook voorbeelden gezien in hoofdstuk 7, maar doorgaans weten werkmeesters dit bij werkstraffen in de buurt te voorkomen of tijdig bij te sturen.

Bovendien blijken jongeren soms in positieve zin gemotiveerd te worden door juist niet het gedrag te volgen van jongeren die tijdens de werkstraf in de buurt de kont tegen de krib gooien. De (externe) invloeden van vrienden, familie en voorbijgangers raken de jongeren meestal meer dan (interne) groepsprocessen, zowel in positieve (waardering voor het werk dat ze doen) als negatieve zin (afgeleid worden, zich bekeken voelen, statusverlies).

Ook al zijn we in ons onderzoek weinig concrete voorbeelden tegengekomen van 'aan de schandpaal nagelen', jongeren zijn er wel huiverig voor en een enkeling voelt zich daadwerkelijk in negatieve zin bekeken en bekritiseerd. Dit geldt niet in het minst voor projecten waarbij de jongeren verplichte werkkleding moeten dragen, zoals hesjes. Vaak weten ze niet dat die een verplichting is in het kader van de Arbowetgeving. Dat zou beter uitgelegd kunnen worden.

Concluderend dragen werkstraffen in de buurt door negatieve reacties en sociale uitstoting weliswaar het risico in zich van *disintegrative shaming*, maar lijkt er door positieve reacties vanuit de omgeving meer sprake van *integrative shaming*. Toch lijkt het feit dat deze zich in de buurt afspelen of dat jongeren herkenbaar zijn niet zozeer het meest betekenisvolle aspect van deze projecten voor de jongeren. Belangrijker lijken: de persoon en werkwijze van de werkmeester, de aard van de uit te voeren werkzaamheden en hoe de jongeren deze beleven. Een project in de buurt waarderen jongeren vooral positief wanneer zij het werk nuttig vinden, de sfeer goed is, er een 'toffe' én duidelijke werkmeester/begeleider is en ze zich gewaardeerd voelen. Aan die waardering kan de buurt positief bijdragen.

11 Samenvatting en conclusie

Werkstraffen zijn er voor volwassenen en minderjarigen, kunnen individueel of in groepsverband worden uitgevoerd, en op uiteenlopende locaties. Dit onderzoek gaat uitsluitend over werkstraffen 'in de buurt' en betreft alleen strafrechtelijk minderjarigen. Centraal staat de *beleving* van werkstraffen bij de jongeren: *Hoe wordt het uitvoeren van een werkstraf in de eigen buurt ervaren door jeugdigen?* Om deze probleemstelling (die is uitgesplitst in acht onderzoeksvragen) te kunnen beantwoorden, is eerst in kaart gebracht in hoeverre en waar en hoe in Nederland werkstraffen in de buurt worden uitgevoerd. Het onderzoek bestaat uit drie onderdelen: een literatuurstudie, een inventarisatie van werkstraffen bij de Raad van de Kinderbescherming en een etnografisch veldonderzoek.

Theoretisch kader

In hoofdstuk 2 zijn enkele voor dit onderzoek relevante criminologische theorieën besproken. In het bijzonder is ingegaan op *naming & shaming* en de rol van emoties bij strafbeleving. De kern van *reintegrative shaming* is dat afkeuring van een gepleegd feit aan de dader kenbaar wordt gemaakt (*naming*) en de dader ter verantwoording wordt geroepen (*shaming*) door mensen met wie hij een affectieve band heeft, zonder daarbij onrespectvol met de dader om te gaan. Hier tegenover staat stigmatisering, waarbij iemand een negatief etiket krijgt opgeplakt voor zijn daden; dit draagt bij aan *disintegrative shaming*. Uit eerder Nederlands onderzoek blijkt dat taakgestraften sterk kunnen verschillen in de mate waarin en de wijze waarop zij de werkzaamheden als een straf beleven. Dit lijkt samen te hangen met het al dan niet hebben van schaamte- en schuldgevoelens, alsmede met de (door hen verwachte) reacties vanuit hun omgeving. Schaamte is een negatief gevoel tegenover anderen, dat voortvloeit uit het niet voldoen aan hun verwachtingen en idealen. Schuldgevoel heeft meer te maken met de persoon in kwestie, met het overschrijden van geïnternaliseerde normen en waarden.

Inventarisatie

Door middel van interviews met taakstrafcoördinatoren is een landelijk beeld verkregen van werkstraffen in de buurt. In de praktijk wordt onder 'in de buurt' verstaan: de woonwijk of de 'directe leefomgeving' van een jongere. Soms wordt op het platteland een dorp gezien als de woonbuurt (qua bevolkingsomvang vergelijkbaar met een kleine woonwijk in de stad). In bijna alle 22 vestigingen (verdeeld over 13 regio's) van de Raad voor de Kinderbescherming komt het voor dat jongeren de werkstraf in de woonbuurt uitvoeren, maar dit gebeurt over het algemeen toevallig, incidenteel of uit praktische overwegingen. Tien vestigingen hebben samen twaalf projecten die gericht zijn op de woonbuurt of die te maken hebben met herkenbaarheid (d.w.z. dat de jongeren door hun werkzaamheden en/of werkkleding herkenbaar zijn voor bewoners). In acht van deze vestigingen zijn werkstraffen die specifiek, dat wil zeggen doelbewust en niet (alleen) uit praktische overwegingen, in de woonbuurt van jonge-

ren plaatsvinden. Vier projecten betreffen individuele plaatsingen. Groepsworkprojecten hebben inhoudelijk vaak niet de voorkeur van de coördinatoren. Dat ze toch worden opgezet, is vaak vanwege een grote instroom of om jongeren te kunnen plaatsen die vanwege bijvoorbeeld gedragsproblemen meer begeleiding nodig hebben dan bij individuele plaatsing in de buurt geboden kan worden.

Hoeveel jongeren voeren jaarlijks een werkstraf uit in de eigen woonbuurt dan wel in de buurt waar het delict werd gepleegd? (onderzoeksvraag 1) Deze vraag kon eigenlijk niet beantwoord worden, want de meeste coördinatoren beschikten niet over cijfers of rapportages van het aantal jongeren dat jaarlijks een werkstraf in de buurt uitvoert. Wel gaven de meeste coördinatoren aan dat er meer individuele plaatsingen zijn dan plaatsingen in groepsworkprojecten.

Wat betreft de kenmerken van de werkstraffen (onderzoeksvraag 2) voeren de jongeren altijd zogenaamde ‘additionele werkzaamheden’ uit. Die mogen niet te zwaar zijn in verband met de Arbowetgeving. Bij groepsworkprojecten verrichten de jongeren voornamelijk onderhouds-, schoonmaak- en reparatiewerkzaamheden. De werkstraffen op individuele projecten zijn gevarieerder. Voordat met de straf begonnen wordt is er een intakegesprek met de jongere (en ouders). Daarop volgt een kennismakingsgesprek. De jongere, taakstrafcoördinator en begeleider van het gekozen werkproject bespreken wat de werkstraf zal inhouden, er worden afspraken gemaakt en regels uitgelegd. Gedurende de uitvoering van de werkstraf heeft de taakstrafcoördinator niet altijd contact met de jongere. Na afronding van de werkstraf volgt soms een afsluitend gesprek. De begeleiding op locatie ligt in individuele projecten bij de instelling waar de werkstraf wordt uitgevoerd, bij groepsworkprojecten huurt de Raad werkmeesters in.

Pleegbuurt

Plaatsing in de pleegbuurt – als dit niet tevens de woonbuurt is – gebeurt zelden. Structurele projecten die zich specifiek op de pleegbuurt richten komen niet voor. Wel zijn er incidenteel werkstraffen die in de pleegbuurt worden uitgevoerd. Over de beleving hiervan door werkgestrafte jongeren kunnen we op basis van ons onderzoek geen uitspraken doen. Wel zeggen sommige geïnterviewde jongeren expliciet dat er een meer directe relatie zou moeten zijn tussen het delict dat ze pleegden en de werkstraf die zij kregen.

De jongeren

Op basis van de inventarisatie zijn zeven projecten geselecteerd voor verdiepend veldonderzoek. Naast participerende observatie en informele gesprekken met werkbegeleiders, werkmeesters, buurtbewoners en de jongeren zelf, zijn binnen deze projecten 30 werkgestrafte geïnterviewd. Verreweg de meeste werkgestrafte jongeren zijn jongens. Gemeenschappelijk hebben zij onder andere hun vaak lage opleidingsniveau en hang naar ‘straatcultuur’ en de daarmee verbonden waarden van bijvoorbeeld stoer gedrag. Bij werkstraffen in de buurt zijn drie groepen te onderscheiden, te weten: buurtjongeren, zelfstandige jongeren en laatste kans jongeren. *Buurtjongeren* hangen in de eigen woonbuurt (vaak in een dorp) rond en zijn meestal *first offender*; een deel hiervan (als ze wat ouder zijn) trekt meer naar de stad. *Zelfstandige jongeren* wonen (tijdelijk) niet meer bij hun ouders, maar bijvoorbeeld

in een begeleid kamerproject. Van de *laatste kans jongeren* – die allemaal al eerder een taakstraf kregen of een lopende taakstraf afbraken – vertoont een deel ernstige gedragsproblemen.

Voor *first offenders* is in het intakegesprek meer ruimte dan bij recidivisten voor eigen inbreng over de inhoud en locatie van de werkstraf. Alle geïnterviewde coördinatoren zijn het erover eens dat plaatsing van een jongere maatwerk moet zijn. Toch vinden de jongeren niet altijd dat er rekening wordt gehouden met hun eigen wensen of voorkeuren.

Werkstraf en herkenbaarheid

De aard en de zwaarte van de werkzaamheden verschillen bij de zeven onderzochte projecten. Bij de groepsprojecten is er altijd een werkmeester en vaak ook een werkbegeleider, bij de individuele projecten alleen een werkbegeleider. Werkmeesters hebben veel ervaring in het werken met jongeren, maar hebben geen speciale opleiding voor de begeleiding van taakgestraften. De jongeren uiten zich overwegend positief over de werkmeester.

Worden de buurtbewoners normaliter op de hoogte gesteld van het feit dat in hun buurt jongeren een werkstraf (zullen) uitvoeren? (onderzoeksvraag 3) In de inventarisatie zeggen bijna alle coördinatoren dat dit niet gebeurt, of het nu om individuele of groepsprojecten gaat. De meest genoemde reden is dat dit volgens de coördinatoren negatieve effecten kan hebben, zoals stigmatisering van de jongeren, verzwaren van de taakstraf en onrust in de buurt. Daarnaast gebeurt het niet vanwege de privacy van de jongeren. Sommige coördinatoren menen overigens dat buurtbewoners toch wel weten dat de jongeren werkgestraften zijn, dus vinden ze het overbodig hen op de hoogte te stellen. Een enkel project informeert bewoners door middel van een krantenartikel. In geen van de zeven nader onderzochte projecten wordt de buurt actief geïnformeerd. Vooral bewoners in de omgeving van een locatie zijn op de hoogte, mede door de routine van een project op een vast tijdstip of dagdeel.

Zijn de jongeren tijdens het uitvoeren van de werkstraf in de buurt herkenbaar als werkgestraften? (onderzoeksvraag 4) Ten tijde van de intake ligt bij een deel van de jongeren hun herkenbaarheid tijdens het uitvoeren van de werkstraf gevoelig. Bij de uitvoering zijn de jongeren, afhankelijk van het project en/of de locatie waar de werkstraf wordt uitgevoerd, meer of minder herkenbaar voor de omgeving. Bij de individuele projecten denken bewoners en omstanders sneller dan bij groepsprojecten dat jongeren er werken in het kader van een stage of als bijbaan.

Denken de jongeren zelf dat het voor buurtbewoners duidelijk is dat zij een taakstraf aan het uitvoeren zijn? (onderzoeksvraag 7) Vooral bij de meer zichtbare projecten in het publieke domein voelen jongeren zich soms erg bekeken. Volgens coördinatoren en werkmeesters zijn de projecten in de stad en op stations moeilijker beheersbaar, mede omdat vooral hier de jongeren denken dat zij door de verplichte werkkleding herkenbaar zijn voor omstanders. Jongeren die tewerkgesteld worden in openbare groepsprojecten worden in wisselende mate daadwerkelijk door de buurt als werkgestraften herkend. Dat hangt niet zozeer af van de communicatie met buurtbewoners, als wel van de herkenbaarheid door verplichte werkkleding. Een klein deel van de jongeren probeert bij groepsprojecten minder herkenbaar te zijn door zich te ontdoen van hun hesjes of zich te distantiëren van de groep; alsof ze er niet bijhoren. Werkmeesters treden hier streng tegen op met een waarschuwing of gele kaart. De

weerstand tegen het verplicht dragen van duidelijk zichtbare hesjes verdwijnt enigszins naarmate de werktijd verstrijkt.

Reacties van en interactie met omgeving

Welke reacties krijgen de jongeren van buurtbewoners; vindt er interactie plaats tussen de jongeren en de bewoners? (onderzoeksvraag 5) Het ene project leent zich (in principe) meer voor interactie met en reacties van de omgeving. Grosso modo lenen groepsprojecten zich hier eerder voor dan individuele projecten. Maar in groepsprojecten kunnen de jongeren zo druk bezig zijn met hun werk, dat zij, ook als zij qua kleding en dergelijke herkenbaar zijn voor de buurt, weinig of niet letten op omstanders.

Sommige jongeren zijn bang dat ze door 'vrienden' als 'buurtcrimineel' worden gestigmatiseerd. Doorgaans tonen de jongeren zich minder gevoelig voor passerende leeftijdsgenoten die in hetzelfde schuitje hebben gezeten. Maar er zijn er ook die status ontlenden aan 'fout gedrag' en/of vrezen voor reputatieschade, doordat zij klussen doen die niet passen bij hun stoere imago. De reputatiegevoeligheid is het hoogst bij stadse jongeren en gaat vaker gepaard met obstinaat gedrag, zoals weigeren de verplichte werkkleding te dragen. Maar de overgrote meerderheid van de jongeren voert 'gewoon' de taken uit en doet dat liever op een zwijgende en timide, dan op een confronterende manier.

De reacties van bewoners en voorbijgangers zijn verschillend. Jongeren en werkmeesters vertellen soms eerlijk dat het werk deel uitmaakt van een werkstrafproject. Maar over het algemeen wordt er terughoudend gereageerd op de omgeving. De mentaliteit en visie van de werkmeesters bepalen vaak welke informatie zij over het project kwijt willen. Zij laten zich leiden door vragen als: welke voor- en nadelen heeft het als mensen het weten? Op welke wijze kunnen jongeren optimaal functioneren tijdens de werkstraf en hoe blijft de uitval zo klein mogelijk? De specifieke werkplek en de locatie zijn vaak leidend voor de strategie die wordt gevolgd.

Hoewel jongeren er aanvankelijk tegen aan kunnen hikken dat de buurt op de hoogte is, wijst de praktijk uit dat ze vaak ontdooien als er door buurtbewoners en anderen complimenten worden gegeven. Positieve reacties zijn er vooral als jongeren laten zien dat ze hun straf daadwerkelijk uitvoeren. Dit laat onverlet dat negatieve reacties bij jongeren en (buurt)bewoners niet altijd zijn te voorkomen. Dit is een samenspel van factoren. Het hangt bijvoorbeeld af van of jongeren zich houden aan de afspraak om vriendelijk, beleefd en fatsoenlijk te blijven tegenover klanten en patiënten. Werkmeesters springen in de bres voor jongeren die tijdens de uitoefening van de werkstraf door omstanders worden geprovoceerd.

Groepsprocessen

De (externe) invloeden van vrienden, familie en voorbijgangers raken de jongeren meestal meer dan (interne) groepsprocessen, zowel in positieve (waardering voor het werk dat ze doen) als negatieve zin (afgeleid worden, zich bekeken voelen, statusverlies). Bij individuele werkstraffen spelen groepsprocessen hoogstens een rol voor zover de jongeren contact hebben met medewerkers die op de werkplek soortgelijke activiteiten verrichten. Bij de groepsprojecten is het sterk afhankelijk van de werkzaamheden of er sprake kan zijn van groepsprocessen. Het ene project leent zich hier in principe meer voor dan het andere. Te-

gelijktijd blijkt dat jongeren lang niet altijd als groep van begin tot aan het eind samen in een groep hun werkstraf uitvoeren.

Taakstrafcoördinatoren proberen bij de indeling van de groepen rekening te houden met mogelijke negatieve groepsprocessen. De werkmeester heeft immers ook belang bij een goede groepsmatch. Daarom wordt bij de samenstelling ondermeer gelet op de leeftijd- en sekseverdeling en wordt het liefst gekozen voor jongeren die elkaar niet kennen. Desondanks doen zich soms problemen voor omdat de groepsamenstelling te wensen overlaat, jongeren gewoon de kont tegen de krib gooien of de setting ongelukkig gekozen is. Dat geldt vooral voor locaties waar de kans groot is dat jongeren bekenden uit hun (criminele) leefmilieu tegen kunnen komen.

Werkmeesters stellen het op prijs als ze van de taakstrafcoördinator meer specifieke informatie over een jongere krijgen; zij weten lang niet altijd met wat voor jongeren zij te maken gaan krijgen. In vergelijking met individuele werkstrafprojecten moeten werkmeesters in de groepsprojecten meer gebruikmaken van hun didactische en pedagogische kwaliteiten.

Etnische afkomst, straatwaarden of pocherij over criminaliteit spelen in de geobserveerde groepsprocessen over het geheel genomen een geringe rol. Dit komt waarschijnlijk mede doordat de groepen zo veel als mogelijk (etnisch) gemêleerd worden samengesteld. Onbekendheid met elkaars mores, evenals de relatief kleine groepen, voorkomen meestal 'clanvorming' tijdens de uitvoering van de werkstraf. Soms voelt een jongere zich door andere taakgestraften onder druk gezet om regels te overtreden. Toch is er, in tegenstelling tot sommige literatuur over dwars groepsgedrag en stoere reputaties bij 'straatgroepen', in de door ons geobserveerde projecten slechts in beperkte mate sprake geweest van heroïsering van straatwaarden of etnisch geïnspireerd (groeps)verzet. Dit komt waarschijnlijk mede doordat spontane sociale interacties binnen de groep aan banden wordt gelegd. De strategische groepsmix en het kortdurende karakter van de werkstraf verzwakken straatmores en neutraliseren voor een aanzienlijk deel de door werkmeesters gevreesde clanvorming. Bovendien tonen lang niet alle jongeren zich gevoelig voor opschepperij en stoer gedrag van hun leeftijdsgenoten. Soms blijken jongeren in positieve zin gemotiveerd te worden door juist niet het gedrag te volgen van jongeren die tijdens de werkstraf in de buurt de kont tegen de krib gooien.

Beleving van de werkstraf

Hoe wordt de werkstraf in de buurt door de jongeren zelf ervaren? (onderzoeksvraag 6) De meeste jongeren vinden dat er positieve kanten aan een werkstraf zitten. Een relaxte sfeer en een leuke werkplek (vooral individuele projecten) worden genoemd; in mindere mate ook de aard en variatie van het werk. Op zaterdag een taakstraf uitvoeren, ervaren veel jongeren meer als een straf, evenals het verrichten van saai of vervelend werk.

Welke kwalitatieve verschillen doen zich voor in de ervaring van werkstraffen tussen jongeren? (onderzoeksvraag 8)¹² Op basis van de sociale bindingentheorie zou verwacht kunnen worden dat werkstraffen in de buurt bij jongeren die niet of weinig naar school gaan of niet

¹² Oorspronkelijk was het doel om ook na te gaan of hierbij verschil is tussen uitvoering in de eigen woonbuurt en uitvoering in de buurt waar het delict gepleegd is. Aangezien plaatsing in de 'pleegbuurt' zelden (doelbewust) plaatsvindt, is dit aspect buiten beschouwing gelaten.

werken (maar veel meer in de buurt op straat rondhangen), minder of geen *involvement* met conventionele bezigheden en een grotere betrokkenheid met de straatcultuur hebben, binnen hun 'eigen groep' minder reputatieschade opleveren (hoofdstuk 2). Dat zou dan het sterkst naar voren moeten komen bij de laatste kans jongeren, maar dit blijkt niet altijd het geval te zijn, soms is zelfs sprake van het tegendeel. De laatste bevinding sluit wel aan bij subculturele theorieën, in het bijzonder waar het gaat om het belang van status, prestige en trots. Dit komt onder andere tot uiting in verzet tegen werkzaamheden als straatvegen en het niet mogen dragen van eigen modieuze kleding, en het vertonen van stoer gedrag als vrienden hen zien.

Zichtbaarheid

Over de hele linie hebben jongeren moeite met herkenbaarheid en zichtbaarheid van werkstraffen in de buurt, maar zelfstandige jongeren en laatste kans jongeren meer dan buurtjongeren (die ook het vaakst *first offender* zijn). Ook hebben allochtone jongeren er – over de hele linie – meer moeite mee dan autochtone jongeren. De vaak verplichte 'shabby' werkkleding staat in schril contrast met hun zorgvuldig door logokleding gekoesterde identiteit, vooral bij stadsjongeren en daarbinnen het meest bij de allochtone jongeren.

De mening van jongeren over werkstraffen in de buurt en over de eventueel daarbij horende herkenbaarheid is een complex thema met verschillende facetten. Ook al dragen positieve reacties vanuit de buurt ertoe bij dat de bezorgdheid over hun herkenbaarheid bij het uitvoeren van de werkstraf vermindert of zelfs verdwijnt, dit wil nog niet zeggen dat de jongeren hun herkenbaarheid toejuichen. Hoewel ze negatiever staan tegenover het element van herkenbaarheid dan tegenover het aspect van 'in de buurt zijn', vinden veel van de jongeren toch ook dat herkenbaarheid nou eenmaal 'gewoon' bij de straf hoort.

Leerervaring

De jongeren oordelen doorgaans positief over de werkmeester, die ze vaak aardig én streng vinden. Vooral duidelijkheid en rechtvaardigheid in taakuitleg en sociale omgang worden op prijs gesteld. Maar werkinhoudelijk vinden de meeste jongeren dat ze weinig of niets hebben geleerd van de werkstraf. Overigens vinden ze dat vaak ook begrijpelijk, aangezien het een straf betreft. Toch hadden sommigen graag een werkstraf gehad die duidelijker was gerelateerd aan het delict dat ze hadden begaan.

De rol van 'in de buurt'

Jongeren vinden het belangrijk dat de werkplek dichtbij huis is, dus is het 'in de buurt' geplaatst worden wel prettig. Aan de andere kant kunnen publiekelijk zichtbare groepsprojecten voor veel afleiding van buiten zorgen en reacties van omstanders kunnen negatieve invloed hebben op processen binnen de groep werkgestraften. Weliswaar willen ze niet al te duidelijk herkenbaar zijn voor omstanders en leeftijdsgenoten, ze vinden het ook prettig als ze complimenten krijgen van buurtbewoners. Er kan in hun ogen zelfs een positieve uitstraling uitgaan dat de werkstraf wordt uitgevoerd onder het toezicht van omwonenden en voorbijgangers. Zo kan niet (meer) geklaagd worden over het ontlopen of minimaliseren van de straf door jongeren, alleen omdat de straf niet zichtbaar is. Er mag best getoond worden hoe hard er wordt gewerkt.

Schaamte, schuld en schandpaal

Zoals verwacht werd op basis van de literatuur, is het voor de jongeren vaak niet eenvoudig om schaamte- en schuldgevoel duidelijk van elkaar te onderscheiden en op henzelf toe te passen. Op grond van wat de geïnterviewde jongeren hierover vertelden, zijn vier categorieën te onderscheiden. Een forse minderheid heeft *geen schaamte* (het gepleegde delict wordt geneutraliseerd door schuld bij de ander te leggen). Een kleine meerderheid zegt zich *wel te schamen*. Hoeveel hangt echter af van de aard van het delict. Schaamte hebben ze vooral tegenover hun ouders en familieleden, maar er is ook schaamte tegenover vriendinnetjes, slachtoffers en vrienden. Schuldgevoelens komen ongeveer even vaak voor als schaamtegevoelens; en wie schuld voelt, voelt meestal ook schaamte (vooral bij het stelen van goederen). Een minderheid toont *wel schuld, maar geen schaamte*. En een 'schuldbelijdenis' gaat lang niet altijd van harte (te hard slaan, maar verdiende loon). Een kleine groep zegt *geen schuld, maar wel schaamte* te voelen (ze zijn bijvoorbeeld gepakt met drugs en vinden dat daar niks mis mee is, maar nu weten hun ouders dat ze drugs gebruiken). Ten slotte zijn er werkgestraften die sterk overtuigd zijn van hun eigen gelijk en *schaamte noch schuld* voelen.

De theorie van *reintegrative shaming* wijst erop dat jongeren zich bij werkstraffen in de buurt als onrespectvol bejegend kunnen voelen en de straf als vernederend kunnen ervaren. Werkstraffen in de buurt dragen door negatieve reacties en sociale uitstoting weliswaar het risico in zich van *disintegrative shaming*, maar door positieve reacties vanuit de omgeving lijkt er meer sprake van *integrative shaming*. Maar ook al zijn we in ons onderzoek weinig concrete voorbeelden tegengekomen van 'aan de schandpaal nagelen', jongeren zijn er wel huiverig voor en een enkeling voelt zich daadwerkelijk in negatieve zin bekeken en bekritiseerd. Dit geldt niet in het minst voor projecten waarbij de jongeren verplichte werkkleding moeten dragen, zoals hesjes. Vaak weten ze niet dat die een verplichting is in het kader van de Arbowetgeving. Dat zou beter uitgelegd kunnen worden.

Tot slot

Het feit dat werkstraffen zich in de buurt afspelen of dat jongeren herkenbaar zijn, lijkt zeker niet het belangrijkste aspect in de beleving van de jongeren te zijn. Belangrijker factoren lijken: de persoon en werkwijze van de werkmeester, de aard van de uit te voeren werkzaamheden, en hoe de jongeren deze beleven. Een project in de buurt waarderen jongeren vooral positief wanneer zij het werk nuttig vinden, de sfeer goed is, er een 'toffe' én duidelijke werkmeester/begeleider is en ze zich gewaardeerd voelen. Aan die waardering kan de buurt positief bijdragen.

BIJLAGE TOPICLIJSTEN EN OBSERVATIES

Inventarisatie werkstraffen in de buurt

1. Worden er in uw regio werkstraffen in de buurt (woon- of pleegbuurt) gegeven? (Wat verstaat u daarbij onder buurt? – dit kan van regio tot regio verschillen)
2. Zijn dit specifieke projecten die zich richten op de buurt?
3. Hoe worden jongeren voor een werkstraf in de buurt geselecteerd?
4. Hoeveel jongeren voeren jaarlijks een werkstraf in de buurt uit? Zijn er cijfers voorhanden? (jaarrapportages/databestanden/scripties)
5. Hoe is de verhouding tussen werkstraffen in de woonbuurt en in de pleegbuurt?
6. En hoe is de verhouding groep/ individueel?
7. Welke werkzaamheden voeren de jongeren uit?
8. Welke begeleiding is er op locatie? (voor, tijdens en na de straf)
9. Hoeveel contact/ begeleiding is er met/ vanuit de taakstrafcoördinator?
10. Worden buurtbewoners op de hoogte gesteld? (Waarom wel/niet? Vaste procedures? Welke ervaringen hiermee?)
11. Zijn de jongeren herkenbaar als werkgestraften? (Hoe? Welke overwegingen spelen hierbij een rol? Welke ervaringen hiermee?)
12. a) Welke reacties krijgen jongeren van de buurt?
(1 2 3 4 5 (heel negatief – heel positief)
b) Is er interactie met de buurt
1 2 3 4 5 (geen interactie – veel interactie)
c) Kunt u een concreet voorbeeld noemen?
13. Weet u of er in andere regio's werkstraffen in de woon- of pleegbuurt gegeven worden?
14. Zou u eventueel willen meewerken aan een persoonlijk (verdiepend) interview en/of aan het veldonderzoek?

Topiclijst interviews taakstrafcoördinatoren “Werkstraffen in de buurt”

Doel: Aanvullende informatie op inventarisatieronde. In het bijzonder: precisering en verdieping van onderzoeksvraag 5 (reacties van buurtbewoners op jongeren, interactie), anderzijds om (een inschatting van) de beleving van werkstraffen in de woon- of pleegbuurt (onderzoeksvraag 6). Daarbij zal worden ingegaan op eventuele overeenkomsten en verschillen met reguliere werkstraffen.

1. *Intakegesprek*
 - Vorm (individueel, groep, aanwezigheid ouders, anderen)
 - Inhoud
 - Keuzevrijheid jongere
 - Perceptie vooraf van de jongere op zijn eventuele herkenbaarheid
 - Invloed jongere (en evt. ouders) op de besluitvorming
 - Aanwezigheid mogelijk van één van de onderzoekers?

2. *Besluitvorming plaatsing individueel/groep*
 - Keuze voor wel/niet ‘in de buurt’
 - Keuze individueel – groep
 - Overwegingen met betrekking tot (persoon van de) jongere
 - Overwegingen met betrekking tot het delict
 - Praktische overwegingen
 - Beschikbaarheid projecten
 - Statusverhogend/verlagend?

3. *Inhoud ‘werkstraf in de buurt’ (evt. aanvullingen op inventarisatieronde)*
 - Locatie: eigen woonbuurt of buurt waar delict werd gepleegd
 - Aard werkzaamheden
 - Groep/individueel
 - Omvang (aantal deelnemers)
 - Duur
 - Frequentie: continu – incidenteel; hoe vaak per jaar)?
 - Begeleiding voor/tijdens/na uitvoering

4. *Werkmeester/werkbegeleiders*
 - Wie?
 - Certificering werkmeester (opleiding/training?)
 - Rol
 - Taakverdeling / afstemming met taakstrafcoördinator/-medewerker

5. *Verloop taakstraf*
 - Zijn de jongeren tijdens het uitvoeren van de werkstraf in de buurt herkenbaar als werkgestraften?
 - Wat loopt goed en wat minder?

- Groepsprocessen; positief en negatief
 - Verschillen en overeenkomsten met andere werkstraffen.
 - Is er verschil tussen uitvoering in de eigen woonbuurt en uitvoering in de buurt waar het delict gepleegd is (indien dit niet de eigen woonbuurt is)?
 - Zijn er uitvallers? Waarom? Meer of minder dan bij andere projecten//werkstraffen?
 - Interactie werkmeester/werkbegeleider/coördinator – jongere
6. *Rol van de buurt*
- Wordt buurt geïnformeerd? Hoe?
 - Interactie jongere – buurt(bewoners)
 - Reacties van buurt(bewoners); positief en negatief
7. *Beleving door de jongeren*
- Wat vinden de jongeren positief/negatief aan de werkstraf
 - Praktisch
 - Psychisch
 - Sociaal
 - Denken de jongeren zelf dat het voor buurtbewoners duidelijk is dat zij een taakstraf aan het uitvoeren zijn?
 - Overeenkomsten en verschillen met andere werkstraffen (niet in de buurt)
 - Beleving van interactie met en reacties van de buurt(bewoners); positief en negatief
 - Beleving van interactie met en reacties van anderen (bv. leeftijdsgenoten)
8. *Evaluatie/reflectie*
- Contact coördinator – jongere
 - Eindgesprek? Individueel/groep? Wel/niet ouders aanwezig?
 - Beleving van de jongere achteraf?
 - Meerwaarde werkstraf in de buurt/herkenbaarheid vs. reguliere werkstraf?
 - Nadelen / kritische punten werkstraf in de buurt/herkenbaarheid vs. reguliere werkstraf?
9. *Concrete afspraken*
- Wanneer, waar
 - Toestemming meedraaien/observeren
 - Toestemming interviews jongeren
 - Eventuele andere praktische zaken

Topiclijst interviews jongeren “Werkstraffen in de buurt”

Centraal staan de onderzoeksvragen

5 (reacties van en interacties met buurtbewoners),

6 (eigen ervaring van werkstraf in de buurt),

7 (denken de jongeren dat werkstraf duidelijk is voor buurtbewoners) en

8 (kwalitatieve verschillen tussen de jongeren).

Vooraf: Kennismaking, korte info over de respondent (ook om in de rapportage een – geanonimiseerd – ‘levendig’ beeld te kunnen schetsen van de persoon).

NB: Formulering afstemmen op niveau/stijl van respondenten.

1. Intakegesprek

- Vorm (individueel, groep, aanwezigheid ouders, anderen)
- Inhoud: waar ging het over?
- Zelf ervaren keuzevrijheid jongere (individueel – groep; wel/niet ‘in de buurt’)
- Perceptie vooraf van de jongere op zijn/haar eventuele herkenbaarheid
- Invloed jongere (en evt. ouders) op de besluitvorming

2. Eigen ervaring/beleving van de werkstraf

- Wat goed/slecht aan het soort werkstraf (aard werkzaamheden, organisatie)
- Wat vond je van deze werkstraf in relatie tot het delict?
- Contacten met andere werkgestraften
- Eigen rol en rol van andere werkgestraften
- Waardering taakstrafcoördinator/-medewerker en werkmeester/-begeleider
- Wat heb je van het werk dat je moest doen geleerd? Wat vond je goed en wat niet?
- Overeenkomsten en verschillen met andere werkstraffen (niet in de buurt)
 - In vergelijking met eigen eerdere ervaringen met andere werkstraffen
 - In vergelijking met wat je weet / gehoord hebt over werkstraffen buiten de woon-/pleegbuurt.
- Is dit soort werkstraf beter – slechter voor jou dan een andere werkstraf of ander soort straf (bv. boete, leerstraf)?
 - In vergelijking met evt. eigen eerdere ervaringen met andere werkstraffen of ander soort straffen
 - In vergelijking met wat je weet van / gehoord hebt over werkstraffen buiten de woon-/pleegbuurt of ander soort werkstraf
 - Wat voor werkstraf zou je nooit willen krijgen? Waarom niet?

3. Groepsproces (kwalitatieve verschillen tussen de jongeren; sociale aspecten))

- Soort werkstraf: Groep/individueel
- Eigen rol/positie/status. Veranderingen in de loop van werkstraf?
- Groepsprocessen; positief en negatief
- Wat vond je van de andere deelnemers? Wat vond je goed en wat niet?
- Wat heb je van de andere jongens/meisjes geleerd?

4. *Rol en beleving van de buurt en omgeving (sociale aspecten)*
- Denk je zelf dat het voor buurtbewoners duidelijk is dat je een straf aan het uitvoeren bent?
 - Interactie jongere – buurt(bewoners)
 - Beleving van interactie met en reacties van de buurt(bewoners); positief en negatief
 - Beleving van interactie met en reacties van anderen (bv. leeftijdsgenoten). Weten leeftijdsgenoten/vrienden ervan? Hebben ze je gezien? Hoe reageren ze?
5. *Beleving door de jongeren (psychische en emotionele aspecten)*
- Vrij laten vertellen.
 - Verdiepen op eventuele schaamte- en schuldgevoelens, inhoudelijk en qua intensiviteit (beetje – sterk).
 - Aangeven of jongere zelf deze begrippen hanteert en al dan niet een van de onderstaande of andere gevoelens noemt.
 - Algemeen voor werkstraf of (meer) specifiek voor werkstraf in de buurt?

Literatuur: Schaamte komt voort uit een negatieve evaluatie van anderen; het niet voldoen aan idealen. Schuldgevoel heeft meer te maken met het overschrijden van geïnternaliseerde normen en waarden. Bij schuldgevoel gaat het om wat de persoon gedaan heeft, bij schaamte om de persoon zelf.

- **SCHAAMTE** (uit literatuur; wordt geassocieerd met sociale afkeuring en stigmatisering):
 - spanning, pijn, opwinding
 - het gevoel gestraft te moeten worden
 - onderdanigheid, minderwaardigheid
 - geremdheid
 - gebrek aan status, gebrek aan macht
 - gebrek aan zelfvertrouwen, vernedering, waardeloosheid
 - hulpeloosheid, verlamming,
 - willen verstoppen, willen verdwijnen, willen ontsnappen,
 - verwarring, verlies van controle
 - gevoel van blootstelling en vervreemding van anderen
- **SCHULD** (uit literatuur; wordt geassocieerd met nemen van verantwoordelijkheid en het goedmaken van fouten):
 - Spijt, berouw
 - Verantwoordelijkheid
 - spanning, pijn, opwinding,
 - treurigheid, ongemak
 - gevoel gestraft te moeten worden

6. *Evaluatie van deze belevingen/gevoelens*

- Consequenties van deze gevoelens voor de jongere zelf

Een gematigde hoeveelheid schuldgevoel, maar ook schaamte, kan een positieve leerervaring zijn. Zowel excessieve schuldgevoelens als overdreven gevoelens van schaamte kunnen juist negatieve gevolgen hebben. Dit kan leiden tot disfunctionele ervaringen, depressie en sociaal terugtrekken.

Observatielijst werkstraffen (Beleving in de buurt)

Doel: 'mee te lopen' met de tewerkgestelde jongere of groepen jongeren in de eigen woonbuurt of de pleegbuurt en de interactie tussen de jongeren onderling en met buurtbewoners te observeren. Onderdeel hiervan vormen informele gesprekken met de jongeren.

- A: Is werkstraf ook duidelijk voor buurtbewoners (vraag 7)
- B: Reacties en interacties met buurtbewoners (onderzoeksvraag 5)
- C: Eigen ervaring van werkstraf in de buurt (vraag 6)
- D: Kwalitatieve verschillen tussen jongeren (vraag 8)

A: Is werkstraf ook duidelijk voor buurtbewoners (beeldvorming)

Buurt wel – niet op de hoogte? Wie wel – wie niet? Hoe wel?

- Opvallend – onzichtbaar
- Bekenden – 'vreemden'

B: Reacties en interacties buurtbewoners (omgangssfeer)

Hoe is omgang/reactie vanuit de buurtbewoners naar de jongeren?

Hoe is omgang/reactie vanuit de jongeren naar de buurtbewoners?

- Actief – passief – neutraal
- Ontspannen – gespannen
- Empatisch – leedvermaak
- Vriendelijk – vijandig
- Compassie – wraak
- Introvert – extravert
- Confrontatie zoeken – confrontatie mijden
- Nutteloos – zingeving
- Provoceren (roddelen, uitschelden) – neutraliseren
- Kwetsbaar – trots
- Humor – verbeteren

C: Eigen ervaring werkstraf in de buurt (incl. schuld / schaamte)

Hoe is de ervaring van de straf als zodanig?

Welke rol speelt hierbij dat de straf 'in de buurt' plaatsvindt?

Welke rol spelen 'by-standers' (zoals leeftijdsgenoten, vrienden)?

- Reputatieverlies – reputatiebehoud
- Ontkenning – schuldbesef
- Nuttig – zinvol
- Coöperatief – solistisch
- Geven – nemen
- Angstig – stoer
- Schijt hebben – schaamte / schuldgevoel
- Extravert – introvert
- Tactisch – impulsief
- Obstinaat – sociaal
- Praten – zwijgen

D: Welke kwalitatieve verschillen tussen jongeren (presentatie, pose en waarden)

Let op: etniciteit, opleiding, leef- en muziekstijl, groepsgrootte, grote stad / platteland.

In welke mate komen onderstaande waarden voor?

- Machismo
- Eergevoel
- Statusgevoel
- Kort lontje – rustig, laconiek
- Sociale intelligentie
- Straattaal
- Streetwise
- Leiderschap – volgers/meelopers
- Competitief
- Vriendelijk – Vijandig
- Ontzag, gezagsgetrouw
- Verzet, recalcitrantie
- Sologanger – Teamspeler
- Aanpakken
- Thrillseeker
- Cool
- Heldenverering
- Simuleren

LITERATUUR

- Agar, M.H. (1980) *The professional stranger. An informal introduction to Ethnography*. Orlando: Academic Press.
- Aldridge, J., & Cross, S. (2008). Young people Today. News Media, Policy and Youth Justice. *Journal of children and media*, 2(3), 203-218.
- Ausubel, D.P. (1955). Relationships between Shame and guilt in the Socializing Process. *Psychological Review*, 62(5), 378-390.
- Becker, H.S. (1963) *Outsiders. Studies in the sociology of deviance*. The Free Press: New York.
- Bianchi, H. (1971) *Stigmatisering*. Deventer: Kluwer.
- Braithwaite, J. (1989) *Crime, Shame and Reintegration*. Melbourne: Cambridge University Press.
- Braithwaite, J. (2000). Shame and criminal justice. *Canadian Journal of Criminology*, 42(3), 281-298.
- Decorte, T. & Zaitch, D. (2009) *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Doek, J. (2008). Juvenile Justice: International Rights and Standards. In R. Loeber, N.W. Slot, P.H. van der Laan & M. Hoeve (eds.) *Tomorrow's Criminals. The development of Child Delinquency and Effective Interventions*. (pp. 229-246) Surrey/Burlington: Ashgate.
- Dijk, J.J.M. van, Sagel-Grande, H.I. & Toornvliet, L.G. (2006) *Actuele criminologie*. Den Haag: SDU Uitgevers.
- Fetterman, D.M. (1998) *Ethnography: Step by Step*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gemert, F. van (1998) *Ieder voor zich. Kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Glaser, B.G. & Strauss, A. L. (2008, 1st edition 1967) *The discovery of grounded theory. Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Glaser, B. G. (1992) *Basics of Grounded Theory Analysis: emergence vs forcing*. Mill Valley, Ca.: Sociology Press.
- Goffman, E. (1971) *Relations in public. Microstudies of the public order*. London: Penquin Press.
- Gottfredson, M., & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Standford: Stanford University Press.
- Hinds, L., & Daly, K. (2001) The War on Sex Offenders: Community Notification in Perspective. *The Australian en New Zealand Journal of Criminology*, 34(3), 256-276.
- Hirschi, T. (1969) *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Imkamp, F. (2002). *Werken met taakgestraften. Ervaringen van projectbegeleiders*. Ars Aequi Libri.
- Jong, J.D. de (2007) *Kapot moeilijk. Een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaanse jongens*. Amsterdam: Aksant.

- Katz, J. (1988) *Seductions of Crime. Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. New York: Basic Books.
- Koster, F., Goudriaan, H., & Schans, C. van der (2009). Shame and Punishment: An International Comparative Study on the Effects of Religious Affiliation and Religiosity on Attitudes to Offending. *European Journal of Criminology*, 6 (6), 481-495.
- Kugler, K., & Jones, W.H. (1992). On Conceptualizing and Assessing Guilt. *Journal of personality and Social Psychology*, 62(2), 318-327.
- Laan, A. M. van der, Vervoorn, L., Schans, C. A. van der, & Bogaerts, S. (2008) *Ik zit vast – een exploratieve studie naar emotionele verwerking van justitiële vrijheidsbeneming door jongeren*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Lünnemann, K. (2005). *Werkstraffen: succes verzekerd? Succes- en faalfactoren bij werkstraffen van meerderjarigen*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Miedema, S. (2002) Onderzoek nader onderzocht. Een vergelijkende analyse van etnografisch onderzoek naar de relatie tussen etniciteit, groepsvorming en delinquentie bij jongens. *Tijdschrift voor Criminologie*, 44(2), 150-161.
- Mulbregt, J.M.L., van (2000). Het betere werk. Verwachtingen en ervaringen met betrekking tot het strafkarakter van een werkstraf. Boom Juridische uitgevers.
- Noaks, L. & Wincup, W. (2004) *Criminological research. Understanding qualitative methods*. London: Sage.
- Pawson, R. (2001). *Evidence and Policy and Naming and Shaming*. ESRC UK Centre for Evidence Based Policy and Practice: Working paper 5, University of London.
- Pawson, R. (2002). *Does Megan's Law Work? A theory-driven systematic review*. ESRC UK Centre for Evidence Based Policy and Practice: Working paper 8, University of London.
- Pawson, R. (2006) Reviewing outer contexts: naming & shaming. In: *Evidence-based policy*, pp. 151-166. London: Sage.
- Presser, L., & Gunnison, E. (1999). Strange Bedfellows: Is Sex Offender Notification a Form of Community Justice? *Crime Delinquency*, 45(3), 299-315.
- Ronken, C., & Lincoln, R. (2001). Deborah's Law: The Effects of Naming and Shaming on Sex Offenders in Australia. *The Australian en New Zealand Journal of Criminology*, 34(3), 235-255.
- Rose, T. (1994) *Black noise: rap music and black culture in contemporary America*. New England: Wesleyan University Press.
- San, M. van (1998) *Stelen en steken. Delinquent gedrag van Curaçaose jongens in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Sansone, L. (1992) *Schitteren in de schaduw. Overlevingsstrategieën, subcultuur en etniciteit van Creoolse jongeren uit de lagere klasse in Amsterdam 1981-1990*. Amsterdam, Het Spinhuis.
- Staring, R. & Swaaningen, R. van (2009) Naar een kwalitatieve criminologie. De relatie tussen theorie, onderzoeksvragen en methode. In: Decorte, T. & Zaitch, D. (eds.) *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Tangay, J.P. (1990). Assessing Individual Differences in Proneness to Shame and Guilt: Development of the Self-Conscious Affect and Attribution Inventory. *Journal of personality and Social Psychology*, 59(1), 102-111.

- Terpstra, J. (1996) Over families, piraten en beunen. Achterstand en subcultuur in een Nederlandse nieuwbouwwijk. *Sociologische Gids*, 43(3): 204-224.
- Terpstra, J. (1997) Jeugdsubcultuur en de reproductie van maatschappelijke achterstand. *Sociologische Gids*, 44(3): 205-229.
- Wicker, F.W., Payne, G.C., & Morgan R.D. (1983). Participant Descriptions of guilt and Shame. *Motivation and Emotion*, 7 (1), 25-39.
- Wing-Cheong C. (2003). *A review of the Corrective Work Order in Singapore*. The British Criminology Conference: Selected Proceedings. Volume 5. Papers from the British Society of Criminology Conference, Keele, July 2002.
- Zandbergen, A. (1996). Shaming in a Dutch diversion project. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 4(4), 95-112.

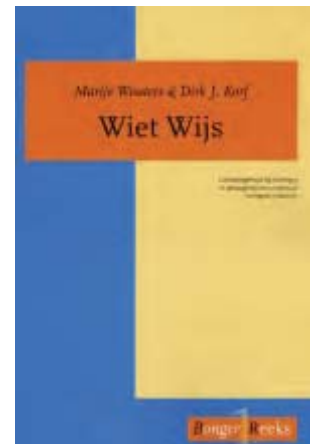
Eerder verschenen in de Bonger Reeks (www.rozenbergps.com)

Wiet Wijs (2004)

Marije Wouters & Dirk J Korf

Hoe vaker jongeren spijbelen, hoe groter de kans is dat zij (vaak en veel) blowen. Het project Wiet Wijs richt zich op jongeren die (tijdelijk) uitvallen in het reguliere voortgezet onderwijs, of na schooltijd een opvangproject volgen. In dit rapport brengen de auteurs verslag uit van een onderzoek naar het cannabisgebruik bij deze jongeren.

ISBN 90 5170 996 X

Tippelen na de zone (2005)

Dirk J Korf, Erika van Vliet, Jaap Knotter & Marije Wouters

Dit rapport doet verslag van een onderzoek naar straatprostitutie en verborgen prostitutie in Amsterdam na het sluiten van de tippelzone aan de Theemsweg in december 2003.

ISBN 90 5170 075 X

Gif, geweld & geld (2006)

Jaap Knotter, Marije Wouters & Dirk J Korf

Een exploratief onderzoek naar productafpersing in Nederland. In deze publicatie staat het delict productafpersing centraal. Naast een overzicht van de aard en omvang van het delict in Nederland wordt er ingezoomd op de slachtoffers van productafpersers en de daders.

ISBN 978 90 5170 698 7

**Stapelen en doorpakken
(2007)**

Karin Wesselink, Dirk J Korf & Smail Ettalhaoui

De schrijvers van dit boekje interviewen Marokkaanse studenten, om hen zelf te laten vertellen over hun gezins- en thuissituatie, basisschool, voortgezet onderwijs, omgeving, studiekeuze, studieverloop, leefwereld, problemen met politie en justitie en toekomstverwachtingen. Waarom verlaten sommige Marokkaanse jongeren voortijdig de schoolbanken en studeren anderen juist door?

ISBN 978 90 3610 069 4

**Verborgen werelden
(2009)**

Dirk J Korf, Annemiek Benschop & Jaap Knotter

Jongens die seksueel misbruikt worden en jongensprostitués vormen groepen die grotendeels voor de buitenwacht verborgen blijven. In 'Verborgen werelden' rapporteren we over een intensieve zoektocht naar jongens die werkzaam zijn in de prostitutie en gegevens over seksueel misbruik van minderjarige jongens.

ISBN 978 90 361 0121 9

**Coffeeshops, bezoekersstromen, motieven voor bezoek en spreiding
in Amsterdam
(2010)**

Dirk J Korf & Nienke Liebrechts

Een onderzoek vanuit klantenperspectief naar coffeeshops in buurten in Oost en West waar problemen worden ervaren.

ISBN 978 90 3610 203 2

**YOUNG OFFENDERS' EXPERIENCE OF COMMUNITY
PUNISHMENT IN THEIR OWN NEIGHBOURHOODS**

Ton Nabben, Jennifer Doekhie & Dirk J Korf

Ton Nabben, Jennifer Doekhie & Dirk J Korf (2010) *Beleving van de werkstraf in de buurt door jeugdigen [Young offenders' experience of community punishment in their own neighbourhoods]*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.

ISBN 978 90 3610 218 6

© WODC 2010

English summary and conclusions

Community service punishments in the Netherlands are given to both adult and youthful offenders. They serve their sentences either individually or in groups and at a variety of locations. This evaluation study deals solely with offenders of minor age (12 to 17) who carry out community punishments 'in the neighbourhood'. Our primary focus is on how the offenders *experience* their punishments. What is it like for young people to do punitive community work in their own neighbourhoods? To assess this issue, which we distinguished into eight research questions, we first determined how many such sentences are being handed down by Dutch courts, and where and how offenders perform them 'in the neighbourhood'. The study consisted of three parts: a literature review, a mapping study of community service punishments coordinated by the Child Protection Board, and an ethnographic field study.

Theoretical framework

Chapter 2 examines some criminological theories that were relevant to the study. In particular, we discuss *naming and shaming* and the role of emotions in how offenders perceive being punished. The primary goal of *reintegrative shaming* is that significant others with whom an offender has affective ties will make clear their disapproval of the offence (naming) and demand that the perpetrator accept responsibility for it (shaming), but without treating the offender disrespectfully. This is contrasted with stigmatisation, in which an offender receives a negative label on account of the act, and which may contribute to *disintegrative shaming*. Earlier Dutch research has found wide variations in whether and how offenders sentenced to community service perceive the work as punishment. These appear to be associated with the presence or absence of feelings of shame or guilt and with the perceived or actual reactions of people in the offenders' environments. Shame is a negative feeling towards others that arises from not living up to their expectations and ideals. Guilt feelings are a more individual issue; they arise from violating one's own internalised values and norms.

Punishments served in offenders' own neighbourhoods

We held interviews with community punishment coordinators to obtain nationwide data on how many offenders were sentenced to community service in their own neighbourhoods. By 'in one's own neighbourhood' we understood in practical terms the neighbourhood or immediate living environment of the young offender. In some rural cases, a village comparable in population to a small urban neighbourhood was regarded as a neighbourhood. In virtually all of the 22 Dutch Child Protection Board branches (in 13 regions), some young offenders were assigned to do community work in their own neighbourhoods, but that was mostly coincidental, episodic or for practical reasons. Ten branches were operating a total of twelve projects that either focused on the neighbourhoods where offenders lived or ensured that the workers' tasks or clothing made them recognisable as community service offenders. Eight of those ten branches made community service assignments that were purposely de-

signed to be performed in the offender's neighbourhood of residence. Four such projects involved individual placements. The content of the work in groupwise projects often did not live up to the coordinators' preferences. These were set up either to deal with a large influx of offenders or to accommodate people who, for behavioural or other reasons, needed more supervision than individual neighbourhood placement could provide.

How many young people per year were carrying out punitive community service, either in their own neighbourhood or in the area where they committed the offence (research question 1)? We were unable to properly answer this question, because most coordinators kept no annual statistics or reports on the numbers of young offenders working in their own neighbourhoods. Most coordinators did report making more individual than groupwise placements.

As to the characteristics of the community service work (question 2), the offenders always performed 'supplementary tasks'. In accordance with occupational safety legislation, the work was not to be too strenuous. In groupwise projects, offenders mainly did maintenance, cleaning or repair work. Tasks in individual projects were more varied. Before job assignments were made, individual assessment interviews were conducted with offenders and sometimes parents, followed by get-acquainted interviews. The offender, the community punishment coordinator and the supervisor of the intended work project discussed what the work would entail; agreements were made and rules explained. Coordinators did not always stay in touch with offenders while the work was in progress. Sometimes an exit interview took place after completion. On-site supervision in individual projects was in the hands of the organisation where the work was carried out; in groupwise projects, the Child Protection Board contracted overseers.

Punishments in the neighbourhood where the offence occurred

Placement of offenders in neighbourhoods where they had committed a crime was rare. There were no permanent projects focusing specifically on such neighbourhoods. Although occasional placements did occur, our data allows no conclusions about how offenders experienced them. Some interviewed offenders did argue explicitly for a more direct connection between the crime committed and the punishment received.

The young offenders

On the basis of our mapping study, we selected seven projects for in-depth field research. We interviewed 30 selected offenders working in those projects and conducted participant observation and informal interviews with work supervisors, project overseers, neighbourhood residents and offenders. The large majority of young offenders with community service punishments were male. Some common characteristics were their often low educational attainment and their penchant for 'street culture' and the associated values such as macho behaviour. Three subgroups could be distinguished amongst young offenders serving neighbourhood punishments: neighbourhood youth, independent youth and last-chance offenders. *Neighbourhood youth* hung out mostly in the neighbourhoods they lived in (often villages) and were usually first offenders; some tended to migrate towards cities as they grew older. *Independent youth* were living temporarily or permanently away from their par-

ents, some of them in supervised accommodation. Some of the *last-chance offenders*, all of whom had previously served or prematurely abandoned a community service sentence, had serious behavioural problems.

During the initial assessment, first offenders were given more leeway than repeat offenders to express preferences about the content and location of their work assignments. All interviewed coordinators agreed that placements should be well suited to the individual offender. But not all the interviewed offenders felt that their own wishes and preferences had been taken into account.

Recognisability of offenders in community punishments

The nature and strenuousness of the work varied between the seven projects we studied. All group projects had an overseer and many had work supervisors; individual projects had work supervisors only. The overseers had considerable experience in working with young people but had no specific training in supervising community punishments. Offenders gave mostly positive judgments of the overseers.

Were local residents generally informed that young offenders were to do community service work in their neighbourhoods (research question 3)? Virtually all coordinators reported in our survey that this did not happen in either individual or groupwise projects. The reason most commonly given was that the coordinators were wary of negative effects like stigmatisation of the offenders, exacerbation of the punishment or neighbourhood unrest. Another reason was to protect the offenders' privacy. Some coordinators believed neighbourhood residents would know the workers were offenders anyway, making it unnecessary to tell them. Occasionally the neighbourhood was informed in newspaper articles. None of the seven projects we analysed in depth had actively notified the neighbourhood. Especially the neighbours in the vicinity of a work site would have been aware of the nature of the work, partly because of the work routines at certain hours of certain days.

Were the young people recognisable as community service offenders as they performed their work in the neighbourhood (question 4)? During initial interviews, recognisability proved a sensitive topic for many young offenders. Depending on their project or work site, they were recognisable as offenders to varying degrees. In individual projects, residents or passers-by might more readily assume they were doing a student placement or part-time job than was the case in groupwise projects.

Did the young offenders themselves think neighbourhood residents were aware they were serving a community punishment (question 7)? Offenders were most likely to feel stared at if they worked in the more conspicuous projects in the public domain. Coordinators and project overseers reported that projects in cities and railway stations were more unmanageable, partly because those participants were the most likely to feel their compulsory work clothing made them recognisable to bystanders. In actual fact, participants in public groupwise projects were recognised as offenders to different degrees. That depended less on efforts to inform the neighbourhood than on the recognisability of the clothing. A small percentage of group project participants tried to make themselves less conspicuous by taking off their orange bibs or working at a distance from the group, as if they had nothing to

do with it. Project overseers responded stringently and delivered warnings or yellow cards. Resistance to wearing the high-visibility bibs tended to diminish as the sentence progressed.

Neighbourhood reactions and interactions with bystanders

What reactions did offenders receive from neighbourhood residents; did any interaction occur between offenders and residents (question 5)? Logically, some projects, groupwise ones in particular, seemed to lend themselves more to neighbourhood reactions or interaction. At the same time, participants in group projects could get so absorbed in their work that they paid little attention to bystanders, even if their work gear and other attributes made them conspicuous to the neighbourhood.

Some offenders were afraid of being stigmatised by 'friends' as 'neighbourhood delinquents'. Generally, people were less sensitive about the opinions of age-group peers who had been in the same boat. There were also some participants that derived status from 'delinquent behaviour' and/or feared that doing such chores might harm their tough image. Sensitivity about reputations appeared highest in city youth and was accompanied more often by obstinate behaviours such as refusing to wear the mandatory work gear. Yet the large majority performed their tasks 'normally' and were more likely to be taciturn and restrained than confrontational.

Reactions from neighbourhood residents and passers-by varied. Some offenders and overseers were straightforward in informing them that the work was part of a community punishment project. But most were cautious about interacting with the neighbourhood. The amount of information released about the project often depended on the outlook and mentality of the overseers. They based their approach on questions as: What are the pros and cons of letting people know? What approach will enable the offenders to function optimally while serving their sentence and will minimise the dropout chances? The strategy adopted often depended on the specific workplace and location where projects were carried out.

Although young offenders might at first be apprehensive about neighbourhood awareness of the project, they would often loosen up if residents or passers-by made compliments. Positive reactions were particularly likely if the workers showed they were diligently carrying out their punishments. Yet negative reactions from youth, residents or others could not always be avoided. A number of factors interplayed here. One of these was whether the offenders stuck to the agreement to be friendly, polite and correct in their interactions with clients or patients. Overseers generally took up for offenders who were the target of provocations from bystanders while they were performing their sentences.

Group dynamics

External influences from friends, relatives or passers-by tended to have a stronger impact on the young offenders than internal group processes, both in a positive sense (approval of the work they were doing) and in negative ways (getting distracted, feeling gawked at, losing status). In individually assigned tasks, group processes were relevant at most in contacts with regular staff members doing similar work. In groupwise projects, the emergence of group processes depended on the kind of work being performed. Group processes were

more likely to arise in some types of projects than in others. Another factor was that many offenders did not serve out their whole sentences in groups containing the same people.

Community punishment coordinators tried to anticipate potentially negative group processes as they assigned offenders to work crews. Well matched groups were obviously in the interest of the project overseers. Attention was paid to age and gender distributions in groups, and offenders were preferably selected who did not yet know one another. Despite this, problems could arise when groups were not adequately put together, participants were recalcitrant or work settings were injudiciously chosen. This was especially true of locations where offenders had a good chance of bumping into people they knew from criminal or other environments.

Overseers appreciated receiving more specific information beforehand about individual offenders from the community punishment coordinators; often they were not informed about what kind of young people to expect. Overseers in group projects were more called upon to exercise their educational and training skills than supervisors in individual projects.

Ethnic background, streetwise values and bragging about crime generally played very minor roles in the group dynamics we observed. That was probably because the groups were put together with ethnic and other diversity in mind. Unfamiliarity with the habits and mores of other participants, along with the rather small size of groups, was usually enough to prevent cliques from forming in the course of the work projects. Some offenders reported that they felt pressure from other participants to break rules. Nevertheless, in contrast to reports in some of the literature about recalcitrant group behaviour and 'street groups' with tough reputations, we observed only limited degrees of glorification of street values or ethnically inspired individual or group resistance. Probably that was due to restrictions put on spontaneous social interaction within the group. The strategic composition of groups and the short-term nature of the community punishments served to attenuate street values and largely neutralise the clique formation feared by overseers. Many young offenders also showed themselves little impressed by macho behaviour and boasting from their peers. They sometimes even derived positive motivation from refusing to follow the examples of fellow participants who acted recalcitrantly in the work projects.

How offenders perceived their community punishments

How did offenders experience the neighbourhood punishments (research question 6)? Most reported seeing positive sides to the community service. They cited relaxed atmospheres and pleasant workplaces (particularly in individually organised projects) and to a lesser extent they cited the content and diversified nature of the work. Working on Saturdays and doing tedious or unpleasant work were more likely to be experienced as punishments.

What qualitative differences were evident between young offenders in the ways they perceived the community punishments (question 8)?¹ In terms of social bond theory,

¹ We had originally planned to investigate whether different perceptions arose from work in offenders' own neighbourhoods and work in neighbourhoods where they had committed their crime. Since specific placement in the latter turned out to be rare, we could not study this aspect.

we would have expected that categories of offenders who rarely went to school, who were unemployed (but hung about more on local streets) and were little involved with conventional activities but more with street culture would stand to suffer less reputational damage 'within their own group' if they were seen doing neighbourhood punishment (chapter 2). In our study, that would have applied the most to last-chance offenders. But our expectation was not always borne out, and sometimes this group even seemed to risk more reputational damage. This finding is, in fact, consistent with subcultural theories, particularly with regard to the role of status, prestige and pride. Some indications of this were to tasks like street sweeping or to the prohibition on fashionable clothing, as well as displays of macho behaviour when friends passed by.

Visibility

Young offenders across the board expressed qualms about the neighbourhood visibility and recognisability of their punitive community work, but the categories of independent youth and last-chance offenders reported more misgivings than neighbourhood youth (who were also more likely to be first offenders). Broadly speaking, ethnic minority youth reported more misgivings than ethnic Dutch youth. The 'tatty' work clothing that was often prescribed formed a stark contrast with the well groomed, logo-branded identity that was cherished by urban youth in particular, especially by those from some ethnic minorities.

The viewpoints of young offenders about neighbourhood community punishments, and about the potential recognisability as offenders, revealed a complex, multi-faceted issue. Even if their initial concerns about visibility were later eased or even allayed by positive reactions from neighbourhood residents, they still did not welcome such attention. Although they gave more negative ratings to the element of recognisability than to the element of being punished in their own neighbourhood, many offenders nevertheless felt that recognisability was 'all part of the punishment'.

Learning experiences

The interviewed young offenders were generally positive about their overseer, whom many described as strict but kind. They particularly appreciated clarity and fairness from overseers in explaining tasks and in interacting. As to the content of the work, most reported having learnt little or nothing from their community punishment. Many found this understandable, given the punitive nature of the work. Some would have preferred a work task that was more clearly related to the crime they had committed.

The significance of being punished 'in your own neighbourhood'

It was important to the young offenders that the workplace was near home, and in that sense they were pleased with placement 'in their own neighbourhood'. On the other hand, publicly visible work projects gave rise to many outside distractions, and comments from bystanders could adversely affect group dynamics. Whilst not wanting to be too conspicuous to peers and passers-by, offenders did appreciate compliments from residents. They even saw positive effects from the fact that the punishments were performed under the observant eye of residents and bystanders. That might just put an end to complaints that young

offenders always got off with minimal or no punishment, merely because many punishments were not visible to the public eye. Offenders should not mind showing how hard they work.

Shame, guilt and ridicule

As we had anticipated from the literature, it was not easy for many young offenders to precisely differentiate between feelings of shame and guilt and to apply such notions to themselves. On the basis of the data we obtained from the interviewed young people, we can distinguish four categories of offenders. A substantial minority reported feeling *no shame* (they neutralised the offence by blaming the other). A small majority *did feel ashamed*. How much shame they felt depended on the nature of the crime. They especially felt shame towards their parents and relatives, but also towards girlfriends, victims and friends. Guilt feelings were about equally prevalent to feelings of shame; most people who felt guilt also felt shame (especially when goods had been stolen). A minority felt *guilt but no shame*, and 'confessions of guilt' did not always seem entirely sincere ('I may have hit him too hard, but he was asking for it'). And a small group reported feeling *shame but no guilt* (for instance, they had been caught with drugs and saw nothing wrong with that, but now their parents knew they took drugs). A final group were firmly convinced they were in the right, and hence felt *neither shame nor guilt*.

The theory of *reintegrative shaming* points out that young people who must carry out punishments in their own neighbourhood could feel they are being treated disrespectfully and could perceive the punishment as humiliating. Indeed, assigning offenders to neighbourhood work carries a potential risk of *disintegrative* shaming if negative reactions or social exclusion occur. However, the positive neighbourhood reactions that we noted in our study seem to provide more evidence of *integrative* shaming. Yet even though we encountered few real examples of ridicule in our study, the young offenders still feared it, and a few felt they had actually experienced negative gazes and criticisms. This occurred not least in projects in which offenders were required to wear certain types of clothing, such as orange bibs. Many were not aware that such clothing was required by occupational safety legislation; this could have been better explained.

Conclusion

The fact that young offenders carry out community service punishments in their own neighbourhoods, or the fact that they are recognisable as offenders, does not appear to be the most important factor in their perception of such punishments. More significant factors are the person and the working methods of the project overseers, the nature of the work and the ways the offenders experience it. They seem most inclined to rate neighbourhood projects positively if they perceive the work as worthwhile, if the atmosphere is pleasant, if the supervisor or overseer is 'cool' and forthright, and if they feel valued as persons. Residents of the neighbourhoods in question can help them feel appreciated.

